

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Kultovní lokality slovanského archaického náboženství

Barbora Bílková

Bakalářská práce

2014

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Barbora Bílková**
Osobní číslo: **H11268**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Kultovní lokality slovanského archaického náboženství**
Zadávající katedra: **Katedra religionistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka na základě pramenného materiálu a sekundární literatury zpracuje téma slovanských kultických míst. V práci shrne dosavadní poznatky o lokalizaci a charakteru míst archaického kultu Slovanů v raném středověku. Hlavním vodítkem pro její práci bude publikovaný archeologický materiál a dostupné soudobé prameny. Práce bude mít kompilační charakter.

OBSAH

1. Úvod
2. Náboženství, nebo tradice?
3. Hypotetická struktura slovanského panteonu
4. Toponymie a sakrální objekty
5. Lokality doložené v písemných pramenech
6. Lokality doložené archeologicky
7. Závěr

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Michal Téra, Ph.D.**
Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2013**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2014**

Mgr. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.
 Univerzita Pardubice
Přeloucká 500
532 10 Pardubice, Studentů 84

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. dubna 2013

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

Prameny:

- Adam Brémský. Činy biskupů hamburského kostela. Přel. Hrabová L., Engelbrechtová J., Praha: Argo 2009. 282 s. ISBN 978-80-257-0167-6
- Dětmar z Merseburku. Kronika. Přel. Neškudla B., Žytek J., Praha: Argo 2008, 458 s. ISBN 978-80-257-0088-4
- Gallus Anonymus, Kronika a činy polských knížat a vládců. Přel. Förster J., Praha: Argo 2010. 164 s. ISBN 978-80-257-0206-2
- Helmold z Bosau. Kronika Slovanů. Přel. Zdichynec J., Praha: Argo 2012, 300 s. ISBN 978-80-257-0786-9
- Kosmova kronika česká. Přel. Hrdina K., Bláhová M., Praha: Paseka 2005. 301 s. ISBN 80-7185-515-4
- Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Přel. Ludvíkovský J., Praha: Vyšehrad 2012. 171 s. ISBN 978-80-7429-291-0
- Prokopios z Kaisareie. Válka s Góty. Přel. Beneš P., Praha: Odeon 1985. 440 s. ISBN 01-103-85
- Život svatého Konstantina, řečeného Cyrilla in Fontes Rerum Bohemicarum. Praha, 1873, s. 1-38

Monografie:

- Galuška, Luděk. Slované: doteky předků. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004. 148 s. ISBN 80-7028-218-5
- Golema, Martin. Stredoveká literatúra a indoeurópske mytologické dedičstvo: prítomnosť trojfunkčnej indoeurópskej ideológie v literatúre, mytológii a folklóre stredovekých Slovanov, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009. 251 s. ISBN 80-8083-311-7
- Havlík, Lubomír E. Kronika o Velké Moravě. Brno: JOTA, 1992. 339 s. ISBN 80-85617-04-8
- Charvát, Petr. Zrod českého státu 568-1055. Praha: Vyšehrad, 2007. 263 s. ISBN 978-80-7021-845-7
- Ivanič, Peter. Západní Slovania v ranom stredoveku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. 2011. 195 s. ISBN 978-80-8094-992-1
- Kwapiński, Marian. Paner, Henryk (eds). Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 1993, 170 s. ISBN 83-85824-00-6
- Podborský, Vladimír. Náboženství pravěkých Evropanů. Brno: Masarykova univerzita, 2006. 607s. ISBN 80-210-4178-1
- Téra, Michal. Perun: Bůh hromovládce. Sonda do slovanského archaického náboženství. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. 380 s. ISBN 978-80-86818-82-5
- Třešník, Dušan. Mýty kmene Čechů (7.-10.století). Praha: Lidové noviny, 2003. 291 s. ISBN 80-7106-646-X
- Váňa, Zdeněk. Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama, 1990. 288 s. ISBN 80-7038-187-6
- #### Články:
- Klanica, Zdeněk. "Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech". Otištěno v: Velká Morava a počátky československé státnosti. Josef Poulik, Bohuslav Chropovský (eds.). Praha: Academia a Bratislava: Obzor. 1985. s.107-139

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 24. 6. 2014

Barbora Bílková

Děkuji za pomoc všem, kteří mě ve výběru tohoto tématu podpořili a kteří se mnou měli během psaní trpělivost. Především děkuji Mgr. Pawłu Lisovi z Musea Kazimierz za zprostředkování některých u nás nedostupných polských článků. Velice děkuji Bc. Jiřímu Dyndovi za poskytnutí českého překladu latinského díla Saxona Grammatika a za překlad podstatných pasáží životopisů Otty Bamberského. Děkuji Mgr. Miloši Bernartovi za pomoc s interpretací archeologických nálezů a Mgr. Veronice Cívínové za velice podnětné konzultace. Největší poděkování patří mému vedoucímu práce Mgr. Michalu Térovi, PhD. za ochotu vést práci z jiné katedry, za cenné rady, za poskytnutí překladu *Povesti vremennych let* a za pomoc s některými dalšími cizojazyčnými texty.

ANOTACE

Cílem práce bylo zaměřit se z pohledu religionistiky na místa, kde docházelo k projevům náboženství starých Slovanů (svatyně). První kapitola se zabývá otázkou, zda lze vůbec mluvit o náboženství Slovanů a co jistého víme o slovanských bozích, kterým bývají často přiřazovány nejrůznější funkce. Ve druhé části jsou rozepsány lokality, o kterých se zmiňují středověcí misionáři a kronikáři, a lokality, které byly v posledních letech odkryty českými i světovými archeology. Cílem této kapitoly bylo upozornit na to, že některé lokality bývají označovány jako „kultovní“, ačkoliv pro to není dostatečné opodstatnění. Poslední kapitola se zabývá středověkými zmínkami o projevech kultu, ke kterým docházelo právě ve zmiňovaných svatyních. Jedná se například o věštění či provádění obětí. Práce komparuje informace z pramenů s archeologickými nálezy a vyvrací některé archeologické teorie.

KLÍČOVÁ SLOVA

Slované, pohané, kultovní místa, bohové, písemné prameny, středověk, archeologie, věštění, oběti

TITLE

Locations of Cult of Slavic Archaic Religion

ANNOTATION

The aim of this work was to focus from the point of Religious studies at places, where the evidence suggests the past presence of Old Slavs (in other words, shrines). The first chapter is devoted to debating the actual religion among Old Slavs and further elaborates on the facts connected to Old Slaves' gods. The second part describes the locations, repeatedly mentioned by the medieval missionaries and chronic writers. The chapter further analyzes recently discovered locations excavated by Czech and also foreign archaeologists. The purpose of this (2nd) chapter is to point out the issues of indicating those places as the cultic ones, despite the lack of reasonable evidence. The last chapter portrays the medieval references of the cult manifestation. Those manifestations occurred happening in previously mentioned shrines and included for example divination or sacrifice offering. The work compares the information obtained from various archeological findings while simultaneously disproves some of the archeological theories.

KEYWORDS

Slavs, pagans, locations of cult, gods, written sources, Middle Ages, archeology, divination, sacrifices

OBSAH

Úvod	10
1 Náboženství archaických Slovanů	12
2 Sakrální prostor	17
2.1 Lokality doložené v písemných pramenech	17
2.1.1 Významné svatyně a modly v pramenech	17
2.1.2 Posvátné háje, studánky, stromy a hory	25
2.1.3 Slovanská sakrální místa očima arabských autorů	29
2.2 Lokality doložené archeologicky	30
2.2.1 Významné lokality v zahraničí	31
2.2.1.1 Nálezy svatyň západních Slovanů	31
2.2.1.2 Nálezy svatyň východních Slovanů	33
2.2.2 Lokality na území bývalé Velké Moravy a Čech	37
2.2.3 Shrnutí archeologických výzkumů	44
2.3 Toponymie a sakrální objekty	45
3 Kultovní projevy	48
3.1 Věštění a oběti	48
3.2 Bohové jako předmět kultu	53
Závěr	56
Použitá literatura	63
Seznam příloh	68
Přílohy	69

ÚVOD

O kultovních lokalitách Slovanů se dozvídáme ze středověkých písemných pramenů a z archeologických nálezů. V pramenech jsou obvykle popsány v souvislosti s jejich likvidací a christianizací společnosti. Přesto jsou tato místa mnohdy popsána velice podrobně a barvitě. Také archeologické poznatky posledních let jsou pozoruhodné. V posledních desetiletích bylo na našem území archeology objeveno několik „kultovních objektů“ z doby slovanského osídlení. Ačkoliv jsou tyto objekty poměrně dobře publikovány, stále chybí odborné komparativní religionistické zpracování, objekty jsou zpracovávány z hlediska archeologie, nikoli z pohledu religionistiky. Ráda bych se pokusila o srovnání těchto nálezů mezi sebou a zároveň o komparaci s jinými významnými objekty z dalších Slovanů obývaných území.

Vzhledem k tomu, že kultovní charakter těchto lokalit není zcela stoprocentní, v první fázi práce jsem vycházela ze středověkých písemných pramenů. Zde jsem vyhledávala zmínky o slovanských kultovních místech a následně jsem provedla komparaci s lokalitami, které za kultovní pokládají archeologové minulého a současného století. Zabývala jsem se i místy, které toponymicky souvisí se jmény některého ze slovanských bohů. Tudíž lze předpokládat, že v archaických dobách zde byl tento bůh uctíván nebo alespoň znám.

Během práce jsem se odchýlila od původně zamýšlené osnovy práce a kapitolu o slovanských božstvech jsem zpracovala velice stručně a pouze na základě poznatků zjištěných z použitých pramenů, abych se pokusila usměrnit obecné teorie o těchto bozích. Naopak jsem svou práci vzhledem k nacházeným zajímavým informacím rozšířila o projevy kultu, které jsou v pramenech v souvislosti s místy kultu mnohdy podrobně popsány.

Důležité je zdůraznit, že vzhledem k tomu, že Slované neměli písmo, jsou zdroje vypovídající o kultovním chování starých Slovanů především od křesťanských autorů. Tito autoři tudíž chování nekřesťanů popisují velice kriticky a pohlíží na ně jako na uctíváče d'áblů a démonů. Zároveň mají tendenci u Slovanů hledat stejné projevy víry, jako znají z vlastního náboženství. Ovšem v okamžiku, kdy popisují podobu nějaké konkrétní sochy boha, pravděpodobně není důvod, proč jim nevěřit. Druhou skupinou autorů zachycujících rituální život Slovanů jsou arabští cestovatelé, kteří mají na Slovanů podobný názor jako křesťané – jsou to barbaři klanící se nesmyslným modlám,

neznající to „pravé“ náboženství. I oni ovšem předpokládají, že Slované náboženství mají.

Z křesťanských pramenů, ze kterých jsem čerpala, se k našemu území vztahují *Kristiánova legenda* a *Kosmova Kronika Čechů* (počátek 12. století), ani jedna z nich nebyla pro práci příliš přínosná. O Slovanech na území dnešního Německa jsem vycházela z *Kroniky* Dětmara z Merseburku (sepsaná 1012-1018), z Adama Brémského a jeho *Činů biskupů hamburského kostela* (vzniklé 1074-1076), z kroniky Galla Anonyma (začátek 12. století), z životopisců Otty Bamberského – mnichů Ebona (sepsané 1167-1172) a Herborda (2. polovina 12. století), z *Kroniky Slovanů* Helmolda z Bosau (asi 1108-1177), z *Historie Dánů* od Saxona Grammatika (vzniklé 1185-1201) a *Knýtlingasagy* (sepsaná v polovině 13. století). Výpovědi o východních Slovanech jsou především v nejstarší ruské kronice *Povesti vremennych let*, která bývá autorstvím přisuzována Nestorovi (dokončena měla být roku 1112). Dalším zásadním zdrojem byly zprávy od arabských cestovatelů (z 10. století), z nichž nejdůležitějšími jsou zápisky Ibn Fadlána, Ibn Rusty a Al-Mas'ūdīho. V neposlední řadě jsem použila prameny z Byzance – *Válku s Góty* od Prokopia z Kaisareie (6. století), *De administrando imperio* od Constantina Porphyrogenita (905-959) a *Život svatého Konstantina, řečeného Cyrila* (9. století). V práci je citováno z nejlepších českých překladů těchto děl nebo z překladů, které jsou chystány k publikaci.

1 NÁBOŽENSTVÍ ARCHAICKÝCH SLOVANŮ

Definicí pojmu náboženství se zabývalo již mnoho odborníků, přesto se neshodují na jedné obecné definici, se kterou by stoprocentně souhlasili všichni. Například *Nástin religionistiky* od dvojice autorů Heller – Mrázek udává, že jde především o vztah člověka k bohu. Náboženství je záležitost čistě lidská, člověka lze v této definici nahradit pouze společností. Pojem bůh se nevyskytuje ve všech společnostech, tudíž ho lze nahradit za vztah k něčemu, co člověka přesahuje a na čem je závislý.¹

Tato snaha o co nejjednodušší definici vedla k zjednodušenému předpokladu, že všechny společnosti jsou závislé na nějakém „bohu“, který je definován stejným způsobem jako Bůh křesťanský – člověka přesahuje a věřící je na něm závislý.

Jako další lze uvést například definici od teologa Karla Bartha, ten tvrdí, že:

„Pojmem ‚Bůh‘ se rozumí leccos. A tak jsou také rozličné ‚teologie‘. Není člověka, aby neměl – vědomě, nevědomky nebo polovědomě – svého boha nebo své bohy jako předmět své nejvyšší tužby a důvěry, jako základ poplatnosti a závaznosti. A tím nebyl zároveň teologem. A není náboženství, ani filosofie, ani světového názoru, který by nebyl nějakému tak či onak interpretovanému bůžku nakloněn, a tak nebyl v posledku zároveň i určitou teologií. To platí nejen tam, kde se nějaké božstvo uznává, ale i tam, kde se popírá, což prakticky znamená, že se redukuje na přírodu, rozum, pokrok, pokrokově myslícího a jednajícího člověka nebo třeba i na vykupující ‚Nic‘ – zkrátka na jakýkoliv princip. V tomto smyslu jsou teologiemi i zdánlivě ateistické systémy. Jedno mají všechny společné: každá o sobě tvrdí, že je ta pravá.“²

Zdánlivě odborná teorie je teorií stavící na předpokladu, že náboženství je univerzální konstantou, že každý člověk má svého Boha, každé společenství vytváří svými názory teologie a všichni tvrdí, že jejich víra je pravá, což by se dalo aplikovat na abrahámovská náboženství, ale ne na ostatní kultury, které nemají tendenci srovnávat své názory s jinými a přit se o jejich pravdivost.

Pro srovnání uvádím ještě třetí definici náboženství – definici Émile Durkheima. Ten při snaze obsáhnout pojem náboženství začal od představy, že náboženství je charakterizováno pojmem nadpřirozeného, jevy, jež přesahují naše chápání (stejně tak Max Müller chápe náboženství jako „*úsilí o pochopení nepochopitelného, o vyjádření nevyjádřitelného, touhu po nekonečnu.*“). Durkheim upozorňuje, že hlavním cílem

¹ HELLER, Jan – MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky*. 2. vyd. Praha, 2004. ISBN 80-7017-721-7, s. 18-19.

² Tamtéž, s. 19.

náboženství není vysvětlovat stavy výjimečné a abnormální, ale naopak to, co je stálé a pravidelné. Často je v definici uváděna jako podmínka idea božstva. Ve snaze obsáhnout více jevů, které náboženské prokazatelně jsou, Tylor rozšířil definici na všeobecnější termín „duchovní bytost“, kterou lze ovlivňovat pomocí slov (modlitby) nebo pomocí darů a obětí. Náboženství tudíž dle Durkheima přesahuje ideu boha nebo duchů. Jedná se o více či méně komplexní systém mýtů, dogmat, rituálů a ceremonií. V evropských zemích již byla stará náboženství absorbována a asimilována křesťanstvím, ale některé pozůstatky přetrvaly ve folkloru. Náboženství Durkheim rozdělil na dvě základní složky – na víru a rituály. Základ je, že náboženství předpokládá klasifikaci všech věcí na *profánní* a *sakrální*. Posvátné věci jsou ty, které jsou chráněny a izolovány zákazy. Rituály jsou pravidla, která ukládají, jak se chovat v přítomnosti posvátného. Víra je skupinovou záležitostí, ve které skupinu spojuje stejná představa o posvátném světě a o jeho vztazích k profánnímu, tuto skupinu Durkheim nazývá církví, která je obvykle spravována společenstvím kněží. Individuální náboženství nebývá odlišné od autonomních náboženských systémů, je to pouze jeden z aspektů náboženství sdíleného církví. Jde tedy o „*Jednotný systém víry a praktik vztahující se k posvátným věcem, to jest k věcem odtazitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev.*“³

Durkheim se snaží rozšířit definici náboženství natolik, aby obsáhla praktiky všech známých kultur. Zároveň předpokládá, že u těchto kultur nalezneme to samé, co v křesťanství – „systém mýtů, dogmat, rituálů, ceremonií“, „víru a rituály“, jasné dělení na „posvátné a profánní“. V závěru toto vše nazývá církví, kterou má na starost společenství kněží, čímž nás vrací k základní definici křesťanství.

O náboženství starých Slovanů víme velice málo, otázkou je, zda se praktiky starých Slovanů vůbec nazvat náboženstvím dají. Kdybychom pracovali s výše zmíněnými „křesťanskými“ teoriemi, tak plně odpovídají tomu, co viděli křesťanští misionáři u neznámé kultury – Slované vykonávali rituály, které provádělo celé společenství společně, ústřední roli v něm měla vůdčí osobnost. Splňovali i podmínku představy bohů, takže jejich představy by mezi náboženství byly zahrnuty i dle starších

---

³ DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha, 2002. ISBN 80-7298-056-4, s. 31-56.

a užších definic. Problémem je, že to, co o Slovanech víme, je z per křesťanských autorů, kteří předpokládali, že u Slovanů naleznou jistou podobu, ač možná zkažené a znetvořené, víry v Boha.

Vzhledem k takto ztíženým podmínkám studia, se religionisté náboženstvím Slovanů příliš nezabývají. Vzhledem k tomu, že v práci jsou použity jako primární zdroj křesťanské prameny, práce tedy představí náboženství Slovanů tak, jak jej chápali středověcí křesťanští kronikáři, a v závěru se pokusí reflektovat poznatky o problémech studia slovanského náboženství.

O slovanských kněžích víme velice málo. Zmínky o této funkci existují pouze u západních Slovanů, ale lze předpokládat, že obdobná funkce byla i u Slovanů východních. Původní staročeský výraz pro tuto funkci je „žrec“. Užívání tohoto vhodnějšího výrazu by vedlo k jasnému upozornění, že funkce předkřesťanského a křesťanského „kněze“ není totožná. O tom, co slovanský žrec vykonával, víme minimum. V latinských pramenech byli tito lidé označováni termíny „sacerdos“, „flamen“, „minister“, „antistes“, či „pontifex“. Vzhledem ke křesťanskému původu většiny pramenů jsou v této práci uváděni jednoduše jako „kněz“, ovšem je třeba zdůraznit, že tím není myšlena funkce zaměnitelná s křesťanským knězem. Mezi vnější znaky slovanských žreců patřil odlišný oděv, někdy bílý, dlouhé vlasy a vousy. Nedochovaly se nám zprávy, jakým způsobem docházelo k volbě žrece, zda byl volen sněmem, nebo se jednalo o funkci dědičnou z otce na syna.⁴ Žrec měl velice často funkci věštce, což lze jednoduše definovat jako osobu, která má s pomocí různých technik zprostředkovávat lidem zprávy z jiného světa. Podobnou funkci mají v jiných kulturách i proroci, šamani a média.⁵

Na základě pramenů je takřka nemožné poskládat panteon slovanských bohů, ačkoliv se o to mnoho badatelů pokoušelo. Joachim Herrmann dochází k závěru, že tato božstva jsou lokální, dalo by se říci, že kolik je jednotlivých slovanských kmenů, tolik je různých božstev. Jména těchto lokálních božstev se obvykle nedochovala, světlou

---

⁴ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno, 2006. ISBN 80-210-4178-1, s. 529.

⁵ VÍTEK, Tomáš – STARÝ, Jiří – ANTALÍK, Dalibor (eds.). *Věštění a prorokování v archaických kulturách. Svět archaických kultur I*. Praha, 2006. ISBN 80-87054-04-0, s. 11.

výjimkou jsou například Prove – bůh Oldenburgu, bůh Retry Radegast a arkonský Svantovit.⁶

Z nejstarších pramenů se obvykle dozvídáme o jednotlivých postavách bohů. Přesto je mnohdy třeba Perun považován za nejvyššího z bohů, ačkoliv o uctívání Peruna víme v nejstarších dobách pouze z Rusi, později z Balkánu, ale u západních Slovanů o něm není jediné zmínky. Zároveň tendence hierarchizovat a systematizovat předkřesťanské bohy je ryze křesťanská. To, že křesťané mají nejvyššího Boha, neznamená, že to tak musí být ve všech kulturách.

V prostudovaných pramenech se vyskytly dva pokusy o vytvoření systému těchto božstev, jeden z *Povesti vremennych let*, druhý od kronikáře Helmolda:

„Začal Vladimír jediný panovat v Kyjevě a postavil modly na návrší mimo hrazený dvorec: Peruna ze dřeva se stříbrnou hlavou a zlatým vousem, Chorse Dažboga, Striboga, Sěmargla a Mokoš. Obětovali jim, nazývali je bohy, přiváděli k nim své syny, obětovali je bėsům a svými obětmi poskvrnili zemi. Poskvrnila se obětmi ruská země a to návrší.“⁷

„Venkov i města oplývaly háji i domácimi bůžky a krom nich byli prvními a předními bohy Prove, bůh oldenburské země, Živa, bohyně Polabanů, a Radegast, bůh země Obodritů. (...) Proto také zlého boha svým jazykem nazývají ‚d‘ábel‘ či ‚Černoboh‘, tj. černý bůh. Mezi mnohotvárnými božstvy Slovanů zvlášt' vyniká Svantovít, bůh země Rujanců, protože se domnívají, že uděluje nejúčinnější věštby. Ostatní pokládají ve srovnání s ním za polobohy.“⁸

Zajímavá je skutečnost, že oba citované zdroje zmiňují v tomto výčtu i bohy, ke kterým se dále nevyjadřují a nemáme o nich jiné zmínky než tyto. Nedostatek informací o postavách slovanských bohů vybízí k tomu, abychom si domýšleli jejich funkce, které nemusí být vždy přímo patrné. Ve stručnosti zde tedy shrnu informace, které o postavách bohů říkají kroniky.

Na Retře byl dle Helmolda uctíván Radegast, toto místo bylo ztotožněno s místem, které popisuje Dětmár a nazývá jej Riedegost a místnímu bohu říká Svarožic. Na ostrově Rujana byl v arkonské svatyni uctíván Svantovit, o jehož soše Saxo Grammatikus říká, že měla čtyři hlavy, a píše, že k posvátným předmětům zde patřila uzda, sedlo a postříbřený meč. Tento bůh měl být slavný ve vítězstvích a účinný ve

⁶ HERRMANN, Joachim. Materielle und geistige Kultur. In *Die Slawen in Deutschland*. Berlin, 1974 [ISBN neuvedeno], s. 250-253.

⁷ Překlad Michal Téra; originál textu: *Povest' vremennych let*. Sankt-Peterburg, 1996. 2. vydání. ISBN 5-02-028305-3, s. 37.

⁸ HELMOLD Z BOSAU. Kronika Slovanů, s. 104-105; originál textu: *Helmold presbyter Bozoviensis*. In *Fontes historiae religionis slavicae*. MEYER, Kerl Heinrich (ed.), Berolini, 1931, s. 42-47. [ISBN neuvedeno].

věštbách. V obci Korenica na témž ostrově byly sochy čtyřhlavého Porenuta, pětihlavého Porevita a sedmihlavého Rugiaevita, který byl vypodoben s celkem osmi meči. Ve Štětíně byl hlavním bohem Triglav, který měl tři hlavy. K uctívaným předmětům zde patřilo sedlo. O tomto bohu víme, že jeho socha měla zakryté oči a rty rouškou, což má dle kronikáře zabránit tomu, aby bůh viděl lidské hříchy. Triglav byl uctíván nejen ve svatyni, ale také prostřednictvím velkého stromu, který jeden autor označuje za dub, druhý za ořech. Bůh Jarovit byl uctíván ve městě Wolgast a patřil mu zlatý štít, Prove v háji Oldenburg, o Černobogovi a polabské bohyni Živě nevíme zhola nic. Dále známe výše zmiňovaný výčet bohů z Rusi – Perun, Chors, Dažbog, Stribog, Sěmargl, Mokoš. Perun byl z těchto východních bohů pravděpodobně nejdůležitější, protože se na něj kronika odvolávala několikrát a jeho socha byla oproti jiným zdobena zlatem a stříbrem. Zajímavé je, že kronika na jiném místě mluví o druhém nejvýznamnějším bohu po Perunovi, o bohu Volosovi, kterého kronikář nezahrnul do tohoto celkového výčtu bohů.

Z těchto informací lze pouze usoudit, že Svantovit, Rugiaevit, Triglav, Jarovit a Perun mohli být uctíváni v době bojů buď jako bohové válečníci, nebo obránci kmene. Více o vlastnostech a schopnostech slovanských bohů z nejstarších kronik nevíme.

2 SAKRÁLNÍ PROSTOR

Sakrální prostor je v tomto kontextu myšlen jako prostor, který byl pro obyvatele nějakým způsobem výjimečný a pravděpodobně se v něm chovali jinak než jinde. Ovšem nelze posoudit, zda do tohoto prostoru dle archaických Slovanů bůh sestupoval, bydlel tam, nebo s ním neměl „fyzicky“ co dočinění. Nevíme, jakým způsobem se v tomto prostoru Slované chovali a jak podstatný pro ně byl v běžném životě.

2.1 Lokality doložené v písemných pramenech

2.1.1 Významné svatyně a modly v pramenech

Slované byli rozšířeni po velké části Evropy, skládali se z mnoha kmenů. Tyto kmeny určitým způsobem projevovaly svou religiozitu, o některých máme písemné doklady, o jiných nevím nic.

V písemných pramenech je zaznamenáno několik významných středisek slovanského kultu a pak mnoho zmínek o uctívání předkřesťanských bohů bez určení konkrétního místa. Na území dnešního Německa jsou popisovány velké svatyně Retra a Arkona a tři menší svatyně ve městě Korenica, dále posvátný háj v Oldenburgu a háj nedaleko Lützeniu nazývaný Zutibure (Svatý Bor), stručněji je zmíněna svatyně kmene Chyžanů, o které nemáme podrobné informace. Od životopisců Otty Bamberského víme o čtyřech chrámech ve Štětíně a o dalších svatyních ve městech Wolin, Gützkow, Dimin a Wolgast. Místo, jež je Čechám nejbližší a kde je popsáno uctívání předkřesťanských božstev, je hrad Němčí v polském Slezsku. Další lokality, jež jsou poněkud konkrétnější, patří až k východním Slovanům. V *Povesti vremennych let* je zpráva o uctívání předkřesťanských bohů v Kyjevě a v Novgorodě.

Mezi významná střediska západních Slovanů patřila Retra, kultovní centrum kmene Ratarů. Jak píše kronikáři Helmold a Adam Brémský, Slované zde uctívali boha Radegasta, jehož veliká socha byla vyhotovena ze zlata, lůžko zlaté sochy bylo vyloženo purpurem a obec (Helmold uvádí hrad) měla devět bran. Dřevěná stavba, byla obklopena hlubokým jezerem, vedl k ní dřevěný most a přejít po mostě mohli jen ti, kdo

nesli obětní dary nebo žádali odpověď. Zde se podle kronikářů prováděly věštby a někdy také byly přinášeny krvavé oběti bohu Radegastovi.⁹ Dětmár z Merseburku tento hrad nazývá Riedegost, říká, že hrad měl jen tři brány a obklopoval ho hluboký les. Samotná svatyně stála prý na základech z rohů různých zvířat, byla zdobena vyřezávanými podobiznami bohů a bohyň. Uvnitř stála další božstva, oděná pro odstrašení do helem a pancířů. Každý z nich měl vyryté jméno. Nejvyšší zde uctíváný bůh se jmenoval Svarozic.¹⁰ Toto velké a významné středisko se archeologům bohužel ještě nepovedlo nalézt, takže nelze provést komparaci mezi pramennými záznamy a archeologickými nálezy. O Retře víme, že byla střediskem kultu této oblasti až do roku 1068, kdy byla dobytá. Zajímavá je i Dětmárova poznámka, že vyřezané podoby bohů byly označeny jménem, protože panuje obecné přesvědčení, že Slované byli aliterární kulturou.

Ránové neboli Rujanci měli své centrum na ostrově Rujaně, jejíž hlavním městem byla Arkona. Kronika kněze Helmolda popisuje, že Ránové již byli obrázení na křesťanství, ale následně se vrátili ke svému původnímu náboženství a vyhnali křesťanské kněze. Vzhledem ke skutečnosti, že jejich bohem byl Svantovit, dlouho se předpokládalo, že jeho postava vznikla až po seznámení s osobou křesťanského sv. Víta, což popsal i kronikář Helmold a dánský historik Saxo Grammatikus. Dnešní odborníci již považují tuto myšlenku za překonanou. Odvolávají se například na fakt, že severní cíp Rujany je nazýván Witow, z čehož mohlo vzniknout i jméno zde uctívaného boha. Zároveň poukazují na skutečnost, že „svanto-“, což vykládáme jako svatý, v původním významu znamenalo spíše „silný“ a druhá část složeniny „-vit“ není ojedinělá, obsahovalo ji jméno více pobaltských božstev (Svantovit, Jarovit, Porevit, Rugiaevit).¹¹

I zde v Arkoně byly prováděny věštby a byly pravidelně každým rokem přinášeny obětní dary, dokonce se zde konaly lidské oběti. Kupci procházející tímto územím nesměli prodávat a nakupovat, aniž by přinesli bohu dostatečnou oběť ze svého zboží. O bohu Svantovitovi Helmold píše, že byl nejslavnější ve vítězstvích a

---

⁹ ADAM BRÉMSKÝ, *Činy biskupů hamburského kostela*. Přel. Libuše Hrabová. Praha, 2009. ISBN 978-80-257-0167-6, s. 94; HELMOLD Z BOSAU. cit. d., s. 30.

¹⁰ DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*. Přel. Bořek Neškudla, Jakub Žytek. Praha, 2008. ISBN 978-80-257-0088-4, s. 172.

¹¹ NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů: základy kulturních starožitností slovanských II*, 1. Praha, 1916 [ISBN neuvedeno], s. 141-142.

nejúčinnější při věštách. Podrobené kmeny byly nuceny odvádět poplatky jeho chrámu.¹² Moc svatyně na Rujaně vzrostla poté, co byla roku 1068 dobytá Retra.¹³ Arkona byla dle pramenů ještě funkční v 11. a 12. století a zničena byla rovných 100 let po Retře. Kronikář Helmold se krátce vyjadřuje i k dobytí Rujany dánským králem Valdemarem I.:

„Král nechal vynést onu prastarou modlu Svantovítovu, kterou uctíval všechen slovanský lid. Přikázal jí uvázat kolem krku provaz a vláčet ji středem vojska před očima Slovanů. Potom ji dal rozsekat na kusy a hodit do ohně. Zničil také chrám se všemi posvátnými předměty a vyloupil bohatý poklad. Přikázal, aby se vzdali svých bludů, v nichž se narodili, a přijali uctívání pravého Boha.“¹⁴

Dánský historik Saxo Grammatikus se arkonské svatyni věnuje podrobněji. Líčí také její zničení Valdemarem I., ale předtím detailně popisuje jak svatyni samotnou, tak uctívanou sochu Svantovita:

„Uprostřed města se nacházela rovina, na níž byla k vidění velice krásně vyhotovená dřevěná svatyně, uctívána nejen kvůli velmi významným obřadům, ale také kvůli soše božstva, jež v ní byla umístěna. Vnějšek chrámové ohrady se skvěl pečlivým reliéfem splétajícím [v sobě] hrubě a neuměle vyvedená vyobrazení podob rozličných věcí. Dvnitř vedl pouze jeden vchod pro příchozí. Samotnou svatyni obklopovala dvojí řada zástěn, z nichž ta vnější, tvořená zdmi, byla pokryta nachovou střešou, a ta vnitřní, držená čtyřmi sloupy, se na místě zdí skvěla zavěšenými oponami a nijak nebyla spojena s tou vnější, kromě krovu a několika trámů.

Ve svatyni stála ohromná modla, která svou velikostí přesahovala všechny míry lidského těla, podivuhodná čtyřmi hlavami na stejném počtu krků, z nichž dvě se jakoby dívaly dopředu a dvě dozadu. Mimoto vždy jedna z těch dopředu i dozadu otočených jakoby upírala zraky doprava, druhá doleva. Vyholení vousů a zastřížení vlasů bylo ztvárněno tak, že by ses domníval, jakoby umělcovou snahou bylo napodobit obvyklou úpravu vlasů Rujanců. V pravé ruce držela roh vybraně zpracovaný z různých druhů kovu, jež kněz, znalý jejich obřadů, každoročně naplňoval vínem a ze stavu této tekutiny předvídal úrodu na následující rok. Levá paže byla zpodobena obloukem, opřena v bok. Suknice dosahovala až k holením, které byly vytvořeny z jiného druhu dřeva a byly propojeny s koleny tak umným spojem, že místo spojení nebylo možno zjistit jinak než velmi důkladným pohledem. Nohy bylo vidět, jak se dotýkají země; jejich podstavec byl skryt pod ní. Nedaleko bylo možno spatřit uzdu i sedlo modly a také mnohé jiné odznaky boha. Obdiv nad tím umocňoval nápadně veliký meč, k jehož pochvě i jilci sváděl pohled kromě znamenitě ozdobného tepání i postříbřený zevnějšek.“¹⁵

Saxo Grammatikus popisuje i mnoho detailů týkajících se tohoto místa a obřadu v něm. V dalších pasážích textu zmiňuje, že svatyně byla kryta určitou oponou, nachovými závěsy, které byly zpuchřelé tak, že nesnesly dotyk, neboť zde visely velice dlouho. Ve svatyni také nechyběly rohy lesních zvířat. Říká, že místní kněz měl mnohem delší vlasy i vousy, než je v této zemi obvyklé. Do svatyně mohl vstupovat

¹² HELMOLD Z BOSAU. cit. d., s. 191.

¹³ GŁOSIK, Jerzy. *W okregu Swiatowita*. Warszawa, 1979. [ISBN neuvedeno].

¹⁴ HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 190; originál textu: *Helmold presbyter Bozoviensis*, cit. d., s. 46.

¹⁵ Překlad Jiří Dynda; originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*. OLRİK, Jørgen – READER, Hans (eds.). Haunia, 1931-1957. [ISBN neuvedeno]. XIV, s. 39.

pouze on. Den před náboženskou slavností celou svatyni důkladně vymetal koštětem, přičemž pokaždé, když chtěl vydechnout a znovu se nadechnout, musel vyběhnout ven, aby nebyl bůh znečištěn dechem smrtelníka.

Socha Svantovita byla na pokyn Valdemara I. stržena a rozsekána na kusy a stejně jako svatyně byla použita jako dřevo na topení. Na místě svatyně byl postaven dřevěný křesťanský kostel. Fakt, že Svantovit měl čtyři hlavy, Dušan Třeštík interpretuje jako skutečnost, že byl místními považován za pána světa, a tudíž hleděl do všech čtyř světových stran.¹⁶

Arkona ovšem nebyla jedinou svatyní na Rujaně, o které se prameny zmiňují. Saxo Grammatikus totiž popisuje, že na tom samém ostrově se nacházely další tři svatyně ve městě Korenica, které bylo ze všech stran obklopené močály a mělo jedinou přístupovou cestu – přes bažinatý brod. V první z těchto svatyní byla socha Rugiaevita. Ovšem autor zde píše, že socha byla hrubě vyvedena a rytiny byly ohavné. V druhé svatyni údajně stála socha Porevita a ve třetí čtyřhlavého Porenuta.

„Největší svatyně měla svojí [vnitřní] cellu uprostřed, ale zdi obou míst byly tvořeny nachovými závěsy a svrchní střecha byla položena pouze na sloupech. A tak pomocníci, loupící v té svatyni, nakonec mohli dosáhnout vnitřní celly toliko [strhnutím] závěsů rukama. Když je odstranili, jejich zraku se nabídla modla zhotovená z dubu, kterou nazývali Rugiaevit, ze všech stran ohromná a směšně ohavná. (...) Mimoto se na jeho hlavě nacházelo sedm jakoby lidských obličejů, všech [sedm] spojených pod jedním (nahore umístěným) temenem. Umělec mu poskytl také stejný počet mečů v pochvách, visících u jeho boku na jediném opasku; osmý [meč] svíralo [božstvo] pevně v pravé ruce. Ten byl do dlaně vložen velmi pevně a byl [s ní] spojen železným hřebem, takže nebylo možné ho rukou vyjmout, aniž by nebyl odříznut – k tomuto jeho zmrzačení také nakonec došlo. Tělo té [sochy] mělo tak nadlidsky mohutné vzezření a bylo tak vysoké, že Absalon, stoje na špičkách nohou, jí sotva dosáhl k bradě malou sekyrkou, kterou s sebou nosíval. Neuspokojeni jejím zničením, vrhli se družiníci ještě dychtivěji na Porevitovu modlu, jež byla ctěna ve vedlejší svatyni. Tato modla měla pět hlav, ale ruce byly vyobrazeny prázdné. Když ji zničili, vtrhli do Porenutiova chrámu. Jeho socha byla ztvárněna se čtyřmi tvářemi a pátou měla položenou na hrudi – její čelo držela levou, bradu pravou [rukou].“¹⁷

Zachycení Saxona Grammatika je vyličenno velice detailně, nejspíše zapsal přímo líčení biskupa Absalona, se kterým se důvěrně znal. O sochách bohů v Korenici stručně vypovídá i Knýtlingasaga (vzniklá v polovině 13. století), která komolí jména zde uctívaných bohů, ale jinak vychází ze Saxona Grammatika.¹⁸

¹⁶ TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů (7. - 10. století)*. Praha, 2003. ISBN 80-7106-646-X, s. 155.

¹⁷ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., s. 39).

¹⁸ *Knýtlingasaga*. In *Fontes historiae religionis slavicae*. cit. d., s. 85-86.

Další svatyni, ve které byly uctívány předkřesťanské „modly“, měl kmen Chyžanů. Dosud nebyla lokalizována a neznáme ani její přesnější podobu.¹⁹

Podrobné informace máme o projevech kultu ve Štětíně. Mnich Herbordus udává, že zde byly čtyři pohanské chrámy. Ten největší byl vyhotoven s podivuhodnou péčí a dovedností, sochy jej zdobily uvnitř i vně. Zobrazovaly lidi, ptáky a zvířata a byly vyhotoveny tak, že vypadaly jako živé. Hlavního boha zdejší lidé nazývali Triglav, byl zobrazen se třemi hlavami na jednom těle. Sochu Triglava si podle Herborda biskup Otto odnesl jako trofej, kterou chtěl poslat do Říma jako důkaz svých úspěchů. Dalším třem chrámům v tomto městě byla prokazována menší úcta a byly méně zdobené. Kolem nich byly rozestavěny stoly, kde se konaly sešlosti, slavnosti, pitky, hry a obchody. Sídlem zdejšího boha byl velký stinný dub (podle Herborda), pod kterým byl krásný pramen. Poté, co biskup Otto zničil svatyně, lidé jej uprosili, aby mohutný strom nekácel, protože jim poskytuje stín. Otto nechal tedy strom stát, ale posvátného koně patřícího ke svatyni nechal odvést do jiné země.²⁰

Druhý životopisec Otty Bamberského, mnich Ebo popisuje Štětín také. Říká o něm, že je to velice rozsáhlé město, které se rozkládá na třech kopcích. Nejvyšší z těchto kopců je zasvěcen bohu Triglavovi:

„Štětín je velmi rozsáhlé město, větší než Julin, a ve svém obvodu uzavíralo tři hory – na prostřední z nich, která je nejvyšší, stojí tříhlavá modla boha všech pohanů zvaného Triglav. Její oči a rty přikrývá zlatá rouška. Podle kněží určených ke službě modle má nejvyšší bůh tři hlavy proto, že se stará o tři království, to jest nebe, zemi a podsvětí a na tváři má roušku, aby si nevšiml lidských hříchů a mlčel, jako by nic neviděl...“²¹

Svatyně boha Triglava byly spáleny a na jejich místě následně vybudovány dva křesťanské kostely, jeden z nich přímo na Triglavově kopci.²² Oproti Herbordovi mnich Ebo píše, že nekřesťanskému knězi se povedlo zlatou sochu Triglava před biskupem odnést a ukrýt.

„Když byly svatyně a zpodobení idolů zbožným Otou zničeny, pohanští kněží ukradli zlatou sochu Triglava, jenž jimi byl uctíván nejvíce, odvezli ji z kraje a dali ji k opatrování jakési vdově v jedné skromně žijící usedlosti, kde nebyla žádná naděje, že

¹⁹ HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 131.

²⁰ EBO – HERBORDUS. *Life of Otto. Apostle of Pomerania 1060-1139*. ROBINSON, Charles Henry (ed.). London, 1920 [ISBN neuvedeno], s. 78-79.

²¹ TÉRA, Michal. *Perun – bůh hromovládců. Sonda do slovanského archaického náboženství*. Červený Kostelec, 2009. ISBN 978-80-86818-82-5, s. 116-117; originál textu: *Ebbo monachus Sancti Michaelis*. In *Fontes historiae religionis slavicae*. cit. d., s. 35-36).

²² EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 110.

*by byla nalezena. Ta [tj. vdova] onu modlu za smluvenou odměnu opatrovala jako oko v hlavě; schovala ono zpodobení Triglava, zabalené do pláště, do velikého kmene dutého stromu, aby nikomu nebyla dána možnost je spatřit, neřkuli na ně sáhnout. Ve kmene zela pouze malá dírka, kudy byly přinášeny oběti; a nikdo do onoho domu nevstoupil jinak, než za účelem vykonání obřadu pohanských obětí.*²³

Biskup Otto se pokusil lstí zjistit, kde barbaři svého boha ukrývají, ale jeho pohůnkovi se nepodařilo sošku vyprostit z dutého stromu, kde byla pro své bezpečí zaklíněna. Druhá skutečnost, ve které se výpověď Ebona a Herborda liší je, že ohromný strom, který poskytuje lidem stín a je domovem boha, je podle Ebona veliký ořech.²⁴ Tuto neshodu lze vysvětlit buď neznalostí přírodních věd očitých svědků, či jako prostou záměnou slova „dub“ za „velký strom“, protože ve středověku byly duby nejrozšířenějším velikým stromem v Evropě.

Ebo popisuje, jak ve Štětíně následně došlo k opětovnému návratu ke starému náboženství. Ve městě pravděpodobně vypukla nějaké epidemie, která velice zvýšila úmrtnost, a pohanský kněz prohlásil, že se jedná o trest za to, že lidé odstranili staré modly. Lidé tedy našli staré modly, obětovali jim a obnovili staré obřady. Obnovili svatyni a zničili křesťanské kostely.

Mnich Ebo se opakovaně vyjadřuje také k situaci v městě Julin, které patrně chybně pojmenoval podle Julia Caesara. Dle popisu, že jde o velké město v místě, kde se řeka Odra mění na jezero, které se vlévá do moře, víme, že se jedná o dnešní polské město Wolin. Mnich upozorňuje, že zdejší obyvatelé byli velice krutí a bezbožní.²⁵ Kostely sv. Adalberta a sv. Václava byly vystavěny na místě, kde byl předtím uctíván ďábel.²⁶

Z procesu christianizace tohoto místa od Ebona víme, že biskup Otto dal pálit „větší i menší modly, které byly pod širým nebem“, některé z nich byly zdobeny zlatem a stříbrem a lidé je ve snaze zachránit odnášeli.²⁷

"Když se náš blahoslavený otec Oto po první apoštolské cestě k pomořanským kmenům navrátil do svého vlastního sídla, dvě z proslulých měst, tj. Julin a Štětín, se podníceny ďáblou zástí vrátily k odpornostem svého dřívějšího modloslužebnictví, a to za těchto okolností: V Julině, založeném Juliem Caesarem a pojmenovaném podle něj – bylo tam totiž uchováváno jeho kopí, na jeho památku zařáté do obdivuhodně velikého sloupu – se na počátku léta konala na počest jakési modly slavnost s velkým

²³ překlad Jiří Dynda; originál textu: *Ebbo monachus Sancti Michaelis*, cit. d., s. 33.

²⁴ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 166-167.

²⁵ Tamtéž, s. 59-61.

²⁶ Tamtéž, s. 92.

²⁷ Tamtéž, s. 109.

*shromážděním a tancem. Když bylo město očištěno slovem víry a koupelí křtu a menší i větší idoly, které se nacházely pod širým nebem, byly svatým biskupem vrhány do ohně, někteří nerozumní lidé potají chamtivě ukradli několik sošek idolů a skryli je, netušíce, jakou zkázu tím přinášejí na svoje město.*²⁸

Lidé tyto modly přinášeli ven, když se konaly obvyklé slavnosti a hostiny, aby byli bohové účastni.²⁹ Pravděpodobně byli ve Wolinu a ve Štětíně uctíváni bohové prostřednictvím mnohem menších sošek než na jiných místech.

Dalším místem, o kterém mluví mnich Ebo, je dnešní město Gützkow³⁰. Zdejší svatyně byly podle mnicha vytvořeny s podivuhodnou zručností, předkřesťanští bohové zde měli ohromné sochy, na které bylo při likvidaci třeba mnoho spřežení volů. Nejdříve jim uřezali nohy a ruce, vydlabali jim oči a zmrzčili nos a následně je odtáhli na místo, kde je spálili. Proti tomuto ničení obyvatelé města velice protestovali. Během ničení svatyně se stal zázrak, ze zbytků modly vyletěly mouchy nevídané velikosti, které svým množstvím zakryly denní světlo. Snahy lidí odehnat je nepomohly a mouchy zahnal až zpěv chválicí Boha. Ebo vyslovuje domněnku, že z Gützkowa mouchy odletěly k Rujáncům, kteří stále ještě zůstávali v pohanské nevědomosti.³¹ K této svatyni se Ebo vrací ještě jednou a líčí, jak se zdejší lidé snažili s biskupem Ottou domluvit, že mu zaplatí, aby svatyni neničil. Ovšem biskup byl neoblomný a nechtěl dovolit, aby byl Bůh uctíván ve svatokrádežném domě.³² Herbord se o této svatyni také zmiňuje:

*„V tomto městě byl obdivuhodně velký a krásný chrám, ale když s nimi biskup prostřednictvím svého překladatele hovořil o víře křesťanského náboženství – neboť kníže ho již kvůli vlastním záležitostem opustil – oni jej ujišťovali, že jsou připraveni na vše, jen když jejich svatyně zůstane zachována netknutá. Byla totiž postavena za velkých nákladů teprve nedávno a mnozí na ni byli pyšní, protože se jim zdála být velkou ozdobou celého města.*³³

Herbord popisuje, že se lidé snažili navrhnout, že svatyni přebudují na kostel, jen aby krásnou budovu nemuseli ničit. Biskup Otto to nedovolil a tak dlouho hlásal slovo Boží, až obyvatelé města sami modly i pohanský chrám zničili.³⁴

Ebo popisuje také město ležící v údolí, jmenující se Dimin, také toto místo bylo podle něj znesvěceno modlářstvím a byl zde další pohanský chrám. Město bylo ovšem

²⁸ Překlad Jiří Dynda; originál textu: *Ebbo monachus Sancti Michaelis*, cit. d., s. 35.

²⁹ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 109.

³⁰ V originále u Eba Chozegow, u Herborda Gozgaugiam.

³¹ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 139-140.

³² Tamtéž, s. 136.

³³ Překlad Jiří Dynda; originál textu: *Herbordus*. In *Fontes historiae religionis slavicae*, cit. d., s. 29.

³⁴ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 137.

zpuštěno Lutici.³⁵ Podrobnější popis chrámu bohužel neznáme, ani to, jaký bůh zde byl uctíván.

Dále od životopisců Otty Bamberského víme, že další svatyně byla ve městě Wolgast. Bohužel ji příliš nepopisují. Jediná informace je, že uvnitř byl na stěně připevněn zlatý štít, který podle autora příslušel bohu války, Jarovitovi (Gerovit). Lidé jej měli ve velké vážnosti a báli se jej jen dotknout. To dokazuje i popsáný fakt, že když jej uchopil křesťanský kněz na obranu proti pohanům, nechali ho projít a lidé, kteří byli v silné přesile, před ním buď utíkali, nebo padali do trávy. Slované věřili, že když půjdou do boje a štít bude nesen v čele vojska, budou neporazitelní.³⁶

„Byl tam pověšený štít podivuhodně veliký, umělecká práce, pobitý zlatými pláty, kterého se nesměl dotknout žádný smrtelník, protože byl, nevím proč, posvátným a také věšteckým znamením pohanů do takové míry, že kromě času války nesměl být nikdy sejmuto ze svého místa. Byl zasvěcen, jak jsme se později dozvěděli, bohu Jarovitovi, který se latinsky nazývá Mars, a s ním na čele věřili ve vítězství ve všech bitvách.“³⁷

Z města Wolgast víme to, že socha představující boha byla zahalena do speciálního bílého roucha. To si vzal na sebe zdejší kněz, který tím vyděsil lid a rozdělil ho na dvě poloviny, přičemž jedna si myslela, že se jedná o samotného boha a druhá, že jde pouze o jejich kněze.³⁸

Toto jsou pravděpodobně nejvýznamnější svatyně západních Slovanů, o kterých se dochovaly zmínky v pramenech. Kronikáři také zanechali zprávy o několika dalších, menších místech kultu, které zmíním dále. V pramenech vztahujících se k našemu území se bohužel o žádných konkrétních slovanských svatyních nemluví. V *Kristianově legendě* je pouhá zmínka o tom, že předkřesťanské zvyky ještě za svatého Václava nebyly zcela odstraněny a že sám Václav srovnal se zemí pohanské svatyně.³⁹ Tuto informaci můžeme buď považovat za fakt, že když autor popisuje ničení předkřesťanských návyků, jedná se o informaci pravdivou, nebo to může být obvyklé kronikářské topoi, které chce zdůraznit správná jednání křesťanského knížete. Dá se tedy předpokládat, že ještě v 10. století zde přetrvávaly předkřesťanské zvyky a nějaká centrální místa kultu zde byla.

---

³⁵ Tamtéž, s. 119.

³⁶ Tamtéž, s. 134-135.

³⁷ TÉRA, cit. d., s. 321; originál textu: *Herbordus*, cit. d., s. 29.

³⁸ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 131-132.

³⁹ *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svatě Ludmily*. Přel. Jaroslav Ludvíkovský. Praha, 2012, 2. vydání. ISBN 978-80-7429-291-0.

Pro úplnost větších center slovanského kultu je třeba se zaměřit ještě na pramen vypovídající o východních Slovanech, kterým je *Povest' vremennych let*. Východní Slované se od západních liší tím, že pro své bohy nestavěli svatyně, ale pouze vztyčovali sochy, které měly bohy znázornit.

Povest' vremennych let popisuje, jak nechal kníže Vladimír v roce 980 vztyčit modly Peruna, Chorse Dažboga, Striboga, Sěmargla a Mokoši v Kyjevě. Perunova modla byla zjevně nejdůležitější, o ní autor říká, že byla ze dřeva, ale se stříbrnou hlavou a zlatým vousem. Dále píše, že všem těmto modlám lidé přinášeli oběti. Dalším místem kultu byla druhá Perunova modla, která stála v tomto období v Novgorodu nad řekou Volchovem, kde ji vztyčil strýc Vladimíra, Dobryňa. I jí byly přinášeny oběti. Autor ovšem více nepopisuje toto místo, kde docházelo k uctívání předkřesťanských bohů. Návrší v Kyjevě upřesnil pouze informací, že nyní (tzn. začátek 12. století) je na místě starého kultu chrám svatého Vasila.⁴⁰ *Povest'* také popisuje následné zničení těchto soch poté, co kníže Vladimír přijal křest. I tuto událost přesně datuje – na rok 988.⁴¹ Ovšem dnešní odborníci se zabývají datacemi zde uvedenými a shodují se, že nemusí být úplně přesné. Je možné, že Vladimír byl pokřtěn již v roce 986 a chyba je nejspíše i v uvedeném roce úmrtí Vladimíra.⁴²

Původem informací zachycených v *Povesti vremennych let* se zabývá Michal Téra ve své knize *Perun – bůh hromovládce*. Samotná *Povest'* totiž pochází z počátku 12. století, je tedy překvapivé, jaké detaily autor líčí o dějích, které probíhaly před více než 100 lety. Popis model vykazuje jistou podobnost s některými Žalmy (Žalm 113, verš 4: *Jejich modly jsou stříbro a zlato, dílo lidských rukou*). Ovšem Téra přichází s teorií, že autor *Povesti* vycházel z několika starších písemných pramenů z 11. století, ze kterých čerpal i informace o starém kultu Peruna.⁴³

2.1.2 Posvátné háje, studánky, stromy a hory

Staří Slované neuctívali jenom antropomorfní božstva, mezi kultovní místa patřily i posvátné háje, studánky, stromy, či hory. Jedná se pravděpodobně ještě o starší

⁴⁰ *Povest' vremennych let*, cit. d., s. 37.

⁴¹ Tamtéž, s. 52-53.

⁴² KUZ'MIN, Apollon Grigor'jevič. *Načal'nyje etapy drevnerusskogo letopisanija*. Moskva, 1977 [ISBN neuvedeno], s. 272-273.

⁴³ TÉRA, cit. d., s. 24-30.

podobu kultu, která předcházela antropomorfním božstvům a přetrvávala i v době jejich uctívání.

Mircea Eliade rozvádí teorii, že podle archaických kultur je svět rozdělen na tři vrstvy – nebe, zemi a podsvětí. Těmito vrstvami prostupuje Osa (Strom, Hora, Sloup atd.), která je propojuje. Tato představa o propojení světů se objevuje napříč všemi kulturami. Představa Vesmírné hory je například zjištěna u Altajců, Tatarů či Mongolů. Strom světa je představa ještě častější, jeho větve se dotýkají nebes a kořeny sahají do podsvětí. Výjimečně se objevuje i názor, že tento Strom je Knihou osudů – na každém listě je zapsán osud jednoho člověka, když člověk zemře, list spadne.⁴⁴ Eliade se nezabývá speciálně představami Slovanů o vesmírné hoře, či stromu. Ale pro některé slovanské kmeny byly určité stromy a hory velice důležité a myšlenka, že významný strom nebo hora podle nich propojuje tři vrstvy světa, je možná. Zároveň ani Eliadeho teorie nemusí podchytit chápání Slovanů a jejich zvláštní přístup k některým těmto přírodním prvkům mohl mít zcela jiný důvod.

Různé národy připisují váhu různým stromům, ale v tom, že se jedná o důležitý prvek, se víceméně shodují. U Rusů nejčastěji slyšíme o posvátných dubech a dubových hájích, které zmiňují i středověcí autoři. Pro Ugrofíny a Skandinávce je důležitá bříza, v Polsku a Slovinsku přikládají váhu zase lípě. Stromy jsou považovány za podstatné i pro svou schopnost léčit a konat zázraky.⁴⁵ Jejich váhu v předkřesťanských kulturách dokazuje i zájem křesťanských misionářů o likvidaci těchto „pohanských posvátných stromů a hájů“. Poměrně často se setkáváme s tím, že poražený strom, či sekera a poražený strom jsou atributy některého světce, např. sv. Barbata a sv. Bonifáce IV.⁴⁶ Zajímavou myšlenku o těchto stromech rozvíjí například Drahomíra Frolíková-Kaliszová, která se domnívá, že na zvláštních prázdných plochách mezi slovanskými hroby mohly růst posvátné stromy.⁴⁷ Jiří Starý upozorňuje, že u předkřesťanských společností uctívaným prvkem není strom, les či háj, nýbrž bůh či bytost, která příslušné

---

⁴⁴ ELIADE, Mircea. *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha, 1997. ISBN 80-7203-153-8, s. 226-233.

⁴⁵ heslo Kult drzew in KOWALENKO, Władysław (ed.). *Słownik starożytności słowiańskich*. Wrocław-Warszawa-Kraków, T2, 1964, s. 557-8.

⁴⁶ SKRUŽNÝ, Ludvík. Zdroje vody - místa pohanských a křesťanských kultů - zdroje pitné a užitkové vody, jejich úprava, rozvod a možné zdroje ikonografického materiálu. In *Archaeologia historica* 20, 1995, ISSN 0231-5823, s. 632.

⁴⁷ FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Drahomíra. Projevy magie v pohřebním ritu slovanských plochých kostrových pohřebišť na Moravě a v Čechách. In KAZDOVÁ, Eliška – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ŠABATOVÁ, Klára (eds.) *K poctě Vladimíru Podborskému*, 2004, s. 507-515. ISBN 80-210-3381-9.

místo obývá. Strom či háj je podle něj vhodným místem ke komunikaci s bohem, místem, kde dochází k setkávání s posvátnem.⁴⁸

Biskup Dětmár z Merseburku píše přímo o konkrétním posvátném háji, který nechal zničit Dětmárův předchůdce. Háj se nazýval Zutibure (Svatý Bor) a merseburský biskup na jeho místě následně nechal vystavět kostel svatého Romana mučedníka. U tohoto háje se povedlo upřesnit, kde se nacházel – a to v Schkeitbaru, východně od Lützenem.⁴⁹

Kronikář Helmold popisuje, že Slované uctívali háje a studánky na území Oldenburgu tam byl prostřednictvím posvátných dubů uctíván bůh Prove. Helmold zde zachycuje ještě další prvek slovanských zvyků – toto místo, běžně nepřístupné, sloužilo jako útočiště v nejvyšší nouzi.⁵⁰

„Tam jsme mezi prastarými stromy uviděli posvátné duby, které byly zasvěceny bohu té země, Provovi. Obklopovalo je nádvoří ohrazené plotem, který byl velmi pečlivě postaven ze dřeva a opatřen dvěma branami. Mimo domácích bůžků a model, jimiž oplývala každá vesnice, bylo totiž toto místo svatyní celé země. Byl pro ně ustanoven kněz, slavnosti a rozličné obětní obřady. (...) Vstup do nádvoří byl zakázán všem pouze s výjimkou kněze a těch, kteří chtěli obětovat, nebo lidí ve smrtelném nebezpečí. Těm se útočiště rozhodně neodpíralo.“⁵¹

Helmold dále zachytil i zničení tohoto místa.

Ještě starší záznam (z 10. století) pochází od Konstantina Porfyrogennéta v díle *De administrando imperio* o ruském kultu dubu na ostrově Chortici:

„... Po překonání toho místa připlouvají k ostrovu, který se nazývá svatý Jiří. Na tomto ostrově konají své oběti, protože tam stojí ohromný dub; obětují živé kohouty, okolo dubu zarážejí střeľy a jiní kousky chleba, maso a co každý má, jak káže zvyk. Metají los o kohouty, jestli je mají podřezat, sníst nebo pustit na svobodu...“⁵²

Obřady konající se u dubu jsou popsány i v *Životě Konstantinově*, kde je tato zmínka sice ve spojitosti s neznámým „fulským“ národem, ovšem je pravděpodobné, že tomuto národu autor přiřkl obřady, se kterými se seznámil u Slovanů.

„Byl pak ve fulském národě veliký dub srostlý s třešni; a pod ním se konaly oběti – nazývajíce jej Alexandr – aniž k němu nebo k jeho obětem nechávali přistoupit ženské pohlaví. Jakmile pak to Filosof uslyšel, nebylo mu zatěžko namáhat se k nim. A stanuv mezi nimi, řekl jim: ‚Heléni upadli do věčných muk, klanějíce se jako Bohu nebi a zemi, věci tak velké a dobré. Nuže a vy, kteří se klaníte stromu, předmětu [mnohem]

⁴⁸ STARÝ, Jiří. Stromy a lidé. In *Souvislosti: revue pro literaturu a kulturu*. Roč. 16, č. 4. 2005, s. 168-182. ISSN 0862-6928.

⁴⁹ DĚTMAR Z MERSEBURKU, cit. d., s. 180.

⁵⁰ HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 149-150.

⁵¹ Tamtéž, s. 149-150; originál textu: *Helmold presbyter Bozoviensis*, cit. d., s. 45.

⁵² TĚRA, cit. d., s. 109.

ubožejšímu, který je určen pro oheň, jak se zbavíte ohně věčného? ‘ Oni odpověděli: ‚My jsme to nezačali dělat [teprve] od nynějška, nýbrž jsme [to] přijali od otců. A od toho docházíme [splnění] všech našich proseb: nejčastěji [nám] přijde vydatný déšť. A jak máme my udělat to, co se neodvážil udělat nikdo z nás? Vždyť jestliže se to někdo i odváží udělat, tehdy uzří smrt a déšť už neuvidí až do skonání.‘⁵³

Na našem území je uctívání hájů a studánek doloženo ještě poměrně pozdě. O Břetislavovi II., který panoval v letech 1092-1100, Kosmas píše: „*Vyhnal proto ze své země všechny čaroděje, hadače a věštce a rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které prostý lid na mnohých místech ctil.*“⁵⁴ Text ale neříká, kde konkrétně tyto svaté háje byly.

V archaických kulturách měla velký význam také vyvýšená místa, hory a kopce. Zde je zřejmá paralela i s řeckým náboženstvím, kde bohové sídlí na Olympu. Takže vedle hájů a stromů Slované uctívali i hory. Jedná se například o horu Sobótka, dříve nazývanou Šlěz, ležící jihozápadně od Wroclawi. Na této hoře stál hrad Němčí a Dětmár z Merseburku píše, že zde docházelo k uctívání bohů.⁵⁵ Druhým takovým místem je hora ve Štětíně, která měla být podle křesťanských pramenů zasvěcena bohu Triglavovi, jehož socha byla na vrcholu hory prý vztyčena.⁵⁶

Veškerá lidská sídla byla odedávna stavěna na místech, kde byl zdroj vody – vodní toky, tůňe, jezera, prameny, či později budované rybníky. Voda je podstatným prvkem pro lidský život a pro archaické kultury byla často i předmětem kultu. Ludvík Skružný ve svém článku vyslovil domněnku, že například Libuše byla dříve uctívána jako bohyně blízce spojená s vodním kultem. S jejím jménem jsou dodnes spojená jména některých vodních zdrojů. Mezi ně patří Libušino jezírko na Staré Kouřimi (Miloš Šolle uvádí, že se tak jmenovalo již v roce 1594⁵⁷), Libušiny lázně na Jezerce, Libušina studánka v Brně-Lišni či přítok Jizery nazývaný Libuňka. Od jména Libuše je odvozeno mnohdy i jméno celého hradiště, například Libušín nebo Lubuše.⁵⁸

K vodním tokům se vztahuje i zmínka v jednom z pramenů, a to z *Války s Góty* od Prokopia z Kaisareie. Ten pouze o Slovanech zmínil, že uctívají boha hromu, který

---

⁵³ Tamtéž, s. 213.

⁵⁴ KOSMAS. *Kronika Čechů*. Přel. Karel Hrdina, Marie Bláhová. Praha, 2011. 8. vydání. ISBN 978-80-257-0465-3, s. 145; originál textu: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* [Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II.], Berolini, 1923, s. 161.

⁵⁵ DĚTMAR Z MERSEBURKU, cit. d., s. 251.

⁵⁶ EBO – HERBORDUS, cit. d., s.110.

⁵⁷ ŠOLLE, Miloš. *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Praha, 1966 [ISBN neuvedeno], s. 145.

⁵⁸ SKRUŽNÝ, cit. d., s. 631.

je jediný pán všech věcí. Tomuto bohovi prý přinášejí různé oběti. Dále prý Slované uctívají řeky, vodní víly a další božstva, obětují jim všem a při obětech poznávají věštby.⁵⁹ Ovšem tato informace je velice obecná a nepomůže k upřesnění, které řeky měly pro Slovany velký význam.

2.1.3 Slovanská sakrální místa očima arabských autorů

O slovanských zvycích se zmiňují i nekřesťanští autoři. V arabském encyklopedickém díle *Kitāb al-A'lāq an-naftisa* autor Ibn Rosteh na začátku 10. století píše o tom, že jsou Slované uctívači ohně.⁶⁰ Dalším autorem, informujícím o slovanském kultu, je Ibn Faḍlān. Ten popisuje, jak takové slovanské místo kultu vypadá. Podobně vypadající místo našli archeologové na moravské lokalitě Břeclav-Pohansko.

„Jakmile jejich lodě vplují do přístavu, vystoupí všichni [na pevninu] a nesou chléb, maso, cibuli, mléko a víno. Směřují k vysokému sloupu, ukotvenému [v zemi], který má tvář podobnou lidské. Kolem něj jsou [rozmístěny] malé sošky a za nimi [stojí] další vysoké sloupy, [rovněž] ukotvené v zemi.

Tehdy se [Rus] přiblíží k velké soše, pokloní se jí a říká: ‚Ó, Pane, přijel jsem ze vzdálené země. Mám s sebou tolik a tolik otrokyň, tolik a tolik sobolích kožešin‘ – dokud nevypočítá všechno své zboží, které s sebou přivezl – ‚a přinesl jsem ti tyto dary‘. Poté klade dary před dřevěný sloup [a říká]: ‚Prosím tě, abys mi seslal do cesty kupce s mnoha dináry a dirhamy, aby ode mě nakoupil [zboží] za mnou stanovených podmínek a aby se neprotivil tomu, co řeknu.‘ Potom odchází.

Pokud obchod neprobíhá hladce a prodlužují se dnové [jeho pobytu], vrací se k bůžkovi s dary podruhé a potřetí. Jestliže to, co chce, [stále] působí potíže, přinese dary i každé z menších sošek, prosí je o přímluvu a říká: ‚Toto jsou ženy našeho Pána, jeho dcery a synové‘. Obrací se od jedné sošky k druhé, prosí o přímluvu a koří se před nimi.

Stane se, že obchod [poté] zdárně pokračuje a prodá [vše]. [Tehdy] říká: ‚Můj Pán mi splnil mé přání, musím ho tedy odměnit.‘ Vezme určité množství ovcí nebo krav a zabije je. Část masa rozdá a zbylé vezme a položí mezi velký sloup (tj. bůžka) a ostatní malé, [které stojí] kolem něj. Hlavy krav a ovcí zavěsí na onom sloupu ukotveném v zemi. Když nadejde noc, přijdou psi a sežerou všechno maso. Ten, který je [maso] tam položil, praví: ‚Můj Pán je se mnou spokojen a přijal.‘“⁶¹

Zcela originální text o slovanském náboženství přináší al-Mas'ūdī (polovina 10. století), který popisuje, že Slované se rozdělují na mnoho kmenů, které mezi sebou bojují, přičemž některé kmeny přijaly křesťanství a jiné jsou stále „pohanské“. Zmiňuje

⁵⁹ PROKOPIOS Z KAISAREIE. *Válka s Góty*. Praha, 1985 [ISBN neuvedeno], s.182.

⁶⁰ LEWICKI, Tadeusz (ed). *Źródła Arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*. Wrocław, 1956-1985. T 2b, [ISBN neuvedeno], s. 37; PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9.-12.storočie)*. Bratislava, 1999. ISBN 80-224-0593-0, s. 99.

⁶¹ Překlad z polštiny Martina Lamschová; polský i arabský text: LEWICKI, cit. d., T3, s. 110.

se také o existenci kmene Čechů a Moravanů a o městě Praze.⁶² Věnuje jednu kapitolu slovanským svatyním, informace v ní jsou přímo fantastické. Zajímavé je, že všechny tři jím uváděné svatyně jsou na vyvýšeném prostranství, což se dá považovat za hlavní použitelnou informaci, kterou nám zanechal. Nelze odhadnout odkud al-Mas'ūdī získal tyto zprávy, protože svatyně nepojmenoval ani blíže nelokalizoval. Pro zajímavost uvádím celý text kapitoly:

„Náboženské stavby u Slovanů

V zemích slovanských bylo několik náboženských staveb. Jeden chrám byl podle tvrzení některých filozofů postaven na jedné z nejvyšších hor světa. Jsou i zprávy o architektuře, uspořádání kamenů a rozličných barvách, o pohyblivém stroji umístěném na vrcholu a uváděném do chodu při východu slunce. Vypráví se o drahokamech a uměleckých dílech zde uložených, která zvěstují budoucnost a varují před obraty osudu ještě před jejich uskutečněním. Také zde lze slyšet hlasy vycházející z vrcholu chrámu, jež mají silný účinek na posluchače.

Jiný chrám byl postaven jedním z jejich vládců na Černé hoře; kolem něho byly zázračné prameny, jejichž voda se lišila barvou a chutí a měla řadu blahodárných účinků. Modla uctívaná v tomto chrámu byla obrovská socha starce držícího v ruce hůl, jíž vyvolával kosti mrtvých z hrobů. Pod jeho pravou nohou byly podoby různých druhů mravenců, zatímco pod levou nohou byly sochy ptáků s černým peřím, jako jsou havrani a vrány, a také sochy podivných lidí, jako jsou Habešané a Zandžové.

Další chrám se tyčil na hoře obklopené mořským zálivem; byl postaven z bloků červeného korálu a zeleného smaragdu. Uprostřed měl mohutnou kupoli, pod níž byla umístěna modla, jejíž končetiny byly zhotoveny ze čtyř drahých kamenů: zeleného chrysolitu, červeného rubínu, žlutého karneolu a bílého krystalu. Hlava byla z ryzího zlata. Naproti stála jiná socha, představující mladou dívku, jež nabízí hlavní modle oběti a vonné látky. Slované připisují založení tohoto chrámu jednomu ze svých mudrců, který žil v dávných dobách.“⁶³

2. 2 Lokality doložené archeologicky

Z chování archaických Slovanů vyplývají úkony a obřady, s nimi spojené kultovní předměty a speciálně upravená místa realizace kultu. Jak píše Zdeněk Klanica: „interpretace archeologických pramenů není v této souvislosti vždy zcela jednoznačná, postrádáme dostatek objektivních kritérií k přesnému vysvětlení některých předmětů

⁶² AL-MAS'ŪDÍ, Abu l-Hasan 'Alí ibn al-Husain. *Rýžoviště zlata a doly drahokamů*. Přel. Ivan Hrbek. Praha, 1983, s. 273-274.

⁶³ Tamtéž, s. 349-350; originál: MAÇOUDI. *Les prairies d'or*. Přel. C. Barbier de Meynard. Tome IV. Paris, 1865 [ISBN neuvědno].

*materiální kultury či archeologických objektů.*⁶⁴ Ačkoliv jsou slovanská kultovní místa často předmětem bádání archeologů, problémem je, že nedochází k mezioborovým diskuzím s odborníky zabývajícími se problematikou náboženství.

Místa slovanského kultu jsou v české literatuře obvykle nazývána svatyně, v cizojazyčné jsou vyjadřována termíny, které lze přeložit jako posvátné hradiště, což přímo vybízí ke křesťanskému smýšlení o hranicích mezi posvátnem a profánním, které Slované pravděpodobně chápali jinak než křesťanští misionáři.

2. 2. 1 Významné lokality v zahraničí

2.2.1.1 Nálezy svatyně západních Slovanů

Některá posvátná místa uváděná v pramenech se nepovedlo lokalizovat (Retra), ale jiná nalezena byla. Nejvýznamnější z lokalizovaných je jistě Arkona (okres Rügen, Meklenbursko-Přední Pomořansko). Jedná se o svatyni na největším německém ostrově Rujana ležícím v Baltském moři. Roku 1168 byla dobytá Dány a zdejší území vešlo pod správu biskupství v Roeskilde. Tato lokalita je výjimečná i svou historií archeologických výzkumů, protože je zkoumána již od 60. let 19. století.⁶⁵ Bohužel, poloostrov, na kterém se nacházela svatyně, se začal postupně hroutit do moře. Příloha č. 3 ukazuje předpokládaný tvar poloostrova v 9. století, stav k roku 1920 a úbytek, který nastal do roku 1969. Arkona byla zcela záměrně vybudována na místě, které je samo o sobě těžce dostupné a tím mu dala punc nedotknutelnosti. V dnešních dnech již neexistuje nic z místa, kde stála svatyně, takže nevíme, zda by tam došlo k nálezům něčeho z toho, co popsali kronikáři.

Pro zkoumání slovanského náboženství je Arkona velmi podstatnou lokalitou, neboť na její existenci se shodli archeologové i středověké písemné prameny.

Významnou archeologickou lokalitou je i německý Groß Raden (okres Parchim, Meklenbursko-Přední Pomořansko), o kterém se ovšem nezmiňují žádné prameny, přestože zde byl během výzkumu v letech 1973 – 1980 skutečně unikátní nález. Byla

---

⁶⁴ KLANICA, Zdeněk. Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav (eds.) *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, 1985 [ISBN neuvedeno], s. 107.

⁶⁵ HERRMANN, Joachim. Arkona auf Rügen. Tempelburg und politisches Zentrum der Ranen von 9. bis 12. Jh. Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen 1969-1971, *Zeitschrift für Archäologie* 8, 1974, s. 177-209. ISSN 0044-233X.

zde objevena obdélníková (7 x 12,5 m), dobře zachovalá dřevěná stavba, tvořená dubovými prkny zasazenými do země těsně vedle sebe a v horní části zakončenými vyřezávanými „lidskými hlavami“. Uvnitř tohoto prostoru bylo nalezeno mnoho koňských lebek. Koňské lebky byly také zavěšeny i na svatyni. V blízkosti stavby byl objeven ozdobný pohár, který možná patřil knězi.⁶⁶ Tato svatyně je datována do 9. století. Pravděpodobně fungovala jako kultovní centrum pro kmeny v širším okolí, stejně jako Retra či Arkona. Hradiště Groß Raden jako středisko existovalo od 9. do 13. století, ve 13. století tuto funkci převzal sousední Sternberg. Svatyně byla pravděpodobně funkční pouze do konce 10. stol.

Celá stavba stála na rašelinitém podloží, takže se během období funkčnosti postupně propadala hlouběji do země. Z archeologického výzkumu vyšlo najevo, že nejdříve byla svatyně na poloostrově v blízkosti běžných staveb. Zprvu byl udržován její sakrální prostor prázdný, nedotčený, ale postupně docházelo k zástavbě i v její těsné blízkosti. Tato svatyně byla na přelomu 9. a 10. století zničena, avšak vzápětí došlo k pracem na její znovuvýstavbě na stejném místě, ty byly přerušeny a nakonec byla přenesena na ostrůvek. Na něj byl přístup pouze po dřevěné lávce, na které bylo ještě umístěno hlídací stanoviště.

Stěna stavby byla tvořena dvojitou řadou fošen, přičemž vnější řada byla barevně zdobena a ve vrchní části vyřezána. Ewald Schuldt, jenž zde prováděl výzkum, nález interpretuje jako antropomorfní výzdobu a tvrdí, že se jedná o opracování do tvaru hlav.⁶⁷ Tuto teorii lze zpochybnit, protože je patrné, že prkna jsou zcela záměrně ořezána do různých tvarů, nejen do kulatých a oválných, což by se dalo označit za zpodobnění lidské hlavy. Toto zakončení mohlo mít jakýkoliv jiný, i pouze ozdobný záměr. Odborníci popisují, že prkna byla barevně pomalována, ale nezdůrazňují, že by se jednalo o zachycení lidských tváří.⁶⁸

Vzhledem k tomu, že stavba samotná se vymyká ostatní soudobé stavební kultuře, stejně tak má výjimečné postavení a umístění na lokalitě, je pravděpodobné, že se mohla užívat jako svatyně.

---

⁶⁶ SCHULDT, Ewald. *Der altslawische Tempel von Groß Raden*. Schwerin, 1976 [ISBN nevedeno].

⁶⁷ SCHULDT, Ewald. *Groß Raden. Ein slawischer Tempelort des 9./10. Jahrhunderts in Mecklenburg*. Berlin, 1985 [ISBN nevedeno], s. 35-49.

⁶⁸ Viz příloha č. 6.

Retra, zmiňovaná v písemných pramenech, je kultovní centrum, které tíží mnoho archeologů zabývajících se touto problematikou. Stále nebyla totiž s jistotou lokalizovaná. Jednou z teorií je, že by se mohlo jednat o nalezenou svatyni Groß Raden, ale nálezy z Groß Radenu neodpovídají popisu Retry od kronikáře Helmolda. Joachim Herrmann se pak zabývá i možností, zda se nemůže jednat o naleziště Feldberg, ale ve svém článku dochází k závěru, že archeologické nálezy tuto teorii nepotvrzují.⁶⁹

Podobně jako v Groß Radenu i v Oldenburgu/Starigardu (Dolní Sasko) byly odkryty dvě dvojloďní haly (25 x 8,5 m) z 9. století, které nejspíše sloužily k reprezentaci a kultu. Po jejich zničení byla postavena jedna hala (21,5 x 13,5 m), v níž se pravděpodobně pohřbívalo. I u této stavby je předpoklad, že měla kultovní funkci. Křesťanská misie vedla ke krátkodobé likvidaci tohoto místa, ale při brzké pohanské reakci byla postavena nová velká stavba, v jejím prostoru a okolí bylo nalezeno mnoho koňských lebek a kostí. Poblíž byl postaven kamenný oltář a nejspíše i socha boha.⁷⁰

2.2.1.2 Nálezy svatyně východních Slovanů

Známou sochou objevenou archeology v roce 1848, ale nedoloženou v pramenech, je tzv. Zbručský idol.⁷¹ Pro vyzvednutí velkého kamenného kvádru ze dna řeky bylo třeba tří párů volů. Idol pravděpodobně pochází z lokality Bogit u Zbruce (hranice Ternopilské a Chmelnické oblasti) vzdálené 1,5 km od místa nálezu, kde byla objevena kruhová svatyně skládající se z osmi miskovitých prohlubní a jednoho středového kůlu, který byl zasazen v jámě obložené kameny. Zbručský idol je kamenný čtyřhranný sloup vysoký 2,67 m, se šířkou strany 29-32 cm, vážící přibližně půl tuny. Každá strana sloupu je rozdělena na tři pásy. Výzdoba tří pásů, které jsou nad sebou, je interpretována, že znázorňuje odshora svět božský, který má nejvyšší moc, proto je největší, pod ním svět lidí, kteří jsou oproti bohům maličcí, a nejnižše položený je svět podsvětí, který přidržuje výše položené sféry, a jeho představitelé jsou znázorněni ve značně pokroucených podobách.

Vrchol je ze všech čtyř stran výrazně opracován do tvaru lidské postavy s kloboukem a bez vousů. Dvě velké postavy jsou interpretovány jako mužské a dvě

⁶⁹ HERRMANN, Joachim. Feldberg, Retra und das Problem der wiltzischen Höhenburgen. In *Slavia Antiqua* 16, 1970, s. 33-69. ISSN 0080-9993.

⁷⁰ DOSTÁL, Bořivoj. K pohanství moravských Slovanů. In DOROVSKÝ, Ivan – PRAŽÁK, Richard *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C* 39, 1992, ISBN 80-210-0437-1, s. 11-12.

⁷¹ Viz příloha č. 7.

jako ženské. Každá z nich je ztvárněna trochu jinak a drží různé atributy. První žena drží v pravé ruce picí roh (nebo roh hojnosti?), pravděpodobně by mohla představovat bohyni plodnosti. Muž na druhé straně je zobrazen se zakřiveným mečem (šavlí?) typickým pro 9. – 11. století. Na třetí straně je postava muže, který má prázdné ruce, ale dole na sloupu je kruhový symbol, který je interpretován jako symbol slunce, a postava je tudíž označována za slunečního boha. Na poslední straně je zobrazena žena s prstenem v ruce. K tomuto unikátnímu nálezů nejsou žádné analogie, ačkoliv primitivní vícehlavé figurky jsou známé z Polska, Bulharska, Ukrajiny a Novgorodu.⁷² Protože je známý popis Svantovita na Arkoně od kronikáře Saxona Grammatika, někteří odborníci tvrdí, že Zbručský idol znázorňuje pouze jednoho boha, právě čtyřhlavého Svantovita. Ovšem mnohem pravděpodobnější je, že každá strana idolu znázorňuje jinou postavu, jiného boha.

Hradiště Bogit patří mezi tzv. posvátná hradiště, na kterých byl sakrální prostor, hradby, příkopy a několik budov, ale zjevně nebylo nikdy obýváno. Chyběly i hospodářské budovy. I samotné hradby byly spíše symbolické, než aby měly funkční hodnotu. V blízkosti tohoto sakrálního místa byly nalezeny pozůstatky stavby, která vzhledem k cenným nálezům byla interpretována jako pravděpodobná pokladnice. Dvojice autorů Rusanova – Timoščuk ve svém článku *Vo vremena zbručskogo idola* vyslovují teorii, že zde nalezená socha byla uctívána do poloviny 13. století.⁷³

Zbručský idol je výjimečný i tím, že je čtyřhranný, mnohem častěji dochází k nálezům kulatých jam pro sochu představující boha. Vzhledem k provedení a polykefalitě sochy, která nese i jisté atributy božstva, je velice pravděpodobný její kultovní charakter. Otázkou je, jestli jeho tvůrci byli skutečně staří Slované. Skutečnost, že se jedná o sochu kamennou a ne dřevěnou, jak je pro Slované typické, a že atributem jedné z postav je zahnutá šavle místo typického meče či sekyry, vede k domněnce, že by se mohlo jednat o výtvar stepních kočovníků. Turkotataři vytvářeli kamenné „baby“ antropomorfní podoby, které měly zobrazovat mrtvé bojovníky.⁷⁴ Toto dokazuje jejich zvyk zobrazovat postavy na kamenné stéle (oproti Slovanům), ale i pro tuto kulturu by byl Zbručský idol zcela unikátní.

---

⁷² TIMOŠČUK, Boris Anisimovič – RUSANOVA, Irina Petrovna. Vo vremena zbručskogo idola. In *Voprosy istorii* č. 8, 1990, s. 153-157. ISSN 0042-8779.

⁷³ TIMOŠČUK – RUSANOVA, cit. d., s. 154.

⁷⁴ TÉRA, cit. d., s. 120-122.

Z jižní Ukrajiny pochází unikátní nález hned několika kamenných idolů, ani ty nebyly doloženy prameny. V blízkosti obce Ivankovcy u Kamence Podolského (Chmelnická oblast) byli odborníci roku 1950 upozorněni na dva idoly z místního vápence. Zabýval se jimi sovětský archeolog a slavista Vasyl Josypovyč Dovženok. Stojící idol byl čtyřhranný, vysoký asi 1,8 m se šířkou stěny 40 cm. Měl zřetelné tři zjednodušené lidské tváře. Na spadlém idolu, vysokém 2,35 m, bylo zjevné vyobrazení jedné postavy. Archeologický průzkum okolí vedl k nálezu třetího idolu, který byl stržen, rozbit a zakopán. Tento třetí idol byl největší, dosahoval až tří metrů a také na něm byla vyobrazena lidská hlava. V blízkosti byly nalezeny jámy po dřevěné konstrukci a prostor vydlážděný plochými vápencovými kameny.⁷⁵ O jejich slovanském původu můžeme usuzovat především kvůli umístění naleziště. Ač jsou zjevně velice staré, nelze dokázat předkřesťanský původ nálezů, protože datace kamenných nálezů je velice problematická.

Další zajímavou lokalitou je Peryň u Novgorodu (Novgorodská oblast, Rusko). V letech 1953 – 1954 zde byly prováděny archeologické vykopávky pod vedením Valentina Vasiljeviče Sedova, který interpretoval nález okrouhlé plošiny o průměru 21 m se středovou jámou jako kultovní centrum novgorodských Slovanů. Kolem kruhového příkopu našel osm prohlubní ve tvaru okvětních lístků, ve kterých podle něj hořely rituální ohně. Sedov byl přesvědčen, že našel místo, kde stála socha Peruna, o jejímž stržení z roku 988 psala *Pověst' vremennych let*. Revize těchto vykopávek odhalila, že středová jáma, kterou Sedov interpretoval jako místo pro idol, byla nejspíše součástí nějaké stavby a místo pravděpodobně nemělo se slovanským kultem nic společného. Lev S. Klejn zdejší nález interpretuje jako pozůstatky po žárových pohřbech.⁷⁶

Vzhledem k tomu, že Peryň byla velice dlouho ztotožňována s kultovním místem z pramenů, byla považována za „ukázkový případ“, na základě kterého byly určovány další archeologické nálezy jako místa ritu. Objekt byl srovnáván např. s nálezem okrouhlého příkopu a jámy po idolu v Mikulčicích.⁷⁷ Dodnes je mnoho

---

⁷⁵ GŁOSIK, cit. d., s. 37-38.

⁷⁶ TÉRA, cit. d., s. 105-106.

⁷⁷ KLANICA, Zdeněk. Křesťanství a pohanství staré Moravy. In MARSINA, Richard– RUTTKAY, Alexander (eds.) *Svätopluk 894-1994*, Nitra, 1997, s. 93-137. ISBN 80-88709-34-2.

lokalit definováno jako kultovní místa na základě podobnosti s nálezem v Peryni a nové poznatky popírající tento fakt nejsou brány v potaz.

V polském Wolinu (Západopomořanské voj.) byla v nejvyšším místě ve středu města odkryta čtvercová budova 5 x 5 m. Budova byla ohrazena dřevěným plotem. Stavba je funkčností datována do 9. – 11. století. Charakter budovy nasvědčuje, že by mohlo jít o svatyni. Byly zde nalezeny zbytky loučí, koberce a hedvábí. V blízkosti svatyně byla nalezena vrstva koňského hnoje, což svědčí o chovu tohoto zvířete u svatyně. Nedaleko byly odkryty také kosti mladých zvířat, které zde pravděpodobně byly obětovány. V areálu svatyně byla také malá dřevěná soška a v celé osadě několik dalších. Unikátní je také nález dřevěné nohy, která mohla patřit největší soše božstva. Takováto koncentrace sošek je poměrně ojedinělá. Stavbě této svatyně pravděpodobně předcházelo kruhové obětiště s mohutnou kúlovou jamou uprostřed, datované do přelomu 7. a 8. století.⁷⁸

V Trzebiatowě (Západopomořanské voj.) byly prováděny vykopávky v roce 1931 a 1933. Nálezy jsou označovány za další slovanskou svatyni. V první fázi výzkumu byl nalezen kruhový příkop s rozměry 10 x 13 m. Samotný příkop byl hluboký 1,5 m a široký 0,5 m, uvnitř byly zbytky přepálené hlíny a keramiky. Uvnitř kruhu byly dvě ohniště (jedno uprostřed, druhé severněji) a tři otvory po sloupech rozmístěné do trojúhelníku. Vně objektu bylo dalších šest menších jam po sloupech. V roce 1933 byl nalezen druhý kruhový objekt pouhých 65 m od prvního. Tento objekt měl rozměry 8 x 10 m, příkop byl široký i hluboký jeden metr. Tento příkop obsahoval zbytky dřeva, uhlíků, kostí, keramiky a jeden římský denár Antonia Pia. Uprostřed objektu bylo velké ohniště a vně tři velké jámy po kúlech. V blízkosti objektu byla nalezena odpadní jáma se zbytky keramiky a jeden hrob.⁷⁹

Také horu Rowokół vysokou 115 m. n. m. (Pomořanské voj.) obestírá mnoho legend o jejím předkřesťanském významu. Archeologický výzkum z roku 1962 zdejší slovanský kult potvrdil. V blízkosti hory bylo nalezeno hradiště z 9. – 11. století. V rozsahu tohoto hradiště bylo odkryto několik budov, ale nebyla nalezena kulturní

---

⁷⁸ FILIPOWIAK, Władysław. *Światowit z Wolina*. Brno, 1978. [ISBN neuvedeno]; PROFANTOVÁ, Naďa – PROFANT, Martin. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha, 2004. ISBN 80-7277-219-8, s. 238-241.

⁷⁹ FILIPOWIAK, Władysław. *Śłowiańskie miejsca kultowe z Trzebiatowa, pow. Gryfice*. In *Materiały Zachodniopomorskie III*, ISSN 0076-5236, s. 75-78; VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha, 1990. ISBN 80-7038-187-6, s. 159.

vrstva svědčící o obývání. Bylo zde několik jam po kulech a nejspíše zde byl udržován „živý oheň“.⁸⁰

U osady Chodosoviči v blízkosti jezera Svjatoje (Homelská oblast, Bělorusko) byl nalezen kruh o průměru 7 m, v jeho středu byla jáma po idolu. Kolem kruhu byly čtyři protáhlé (srpovité) jámy, v nichž hořely ohně. Místo bylo pravděpodobně funkční v 10. a 11. století.⁸¹

2. 2. 2 Lokality na území bývalé Velké Moravy a Čech

Nejvýznamnějším státním útvarům archaických Slovanů na našem území byla bezesporu Velká Morava. Písemné památky o předkřesťanském náboženství na Velké Moravě se nedochovaly, ale území jižní Moravy je místem mnoha archeologických nálezů z této doby.

Archeologové zde nazývají svatyněmi mnohé těžko interpretovatelné nálezy. Je otázkou, zda se skutečně ve všech případech jednalo o místa kultu, nebo byl význam nalezených kulových jam mnohem prostší. Budou zde tedy blíže představeny české a slovenské lokality, na kterých mohlo docházet k nějakému ritu. Ovšem je zřejmé, že tato místa neměla zdaleka takovou váhu jako například Retra či Arkona, protože lze předpokládat, že by se o takto významném místě předkřesťanského kultu některý z pozdějších křesťanských kronikářů alespoň zmínil. Zároveň je možné, že středověcí kronikáři nepovažovali za vhodné na předkřesťanské náboženství vzpomínat a upozorňovat na něj, protože se obávali, že dostatek informací by mohl vést k návratu těchto zvyklostí. Polští a čeští kronikáři o „pohanství“ téměř mlčí. Je pravděpodobné, že po zániku Velké Moravy k návratu předkřesťanského náboženství došlo, ačkoliv o něm nemluví žádné písemné prameny.

Nejčastěji archeologové interpretují jako kultiště zvláštní nálezy na pohřebištích nebo v jejich blízkosti. Kruhová kultiště byla zachycena např. v Sadech u Uherského Hradiště (okr. Uherské Hradiště), v Mikulčicích (okr. Hodonín) nebo na Pohansku (okr. Břeclav). Od těchto nálezů se zřetelně odlišuje obdélný nález z Mikulčic – Klášteřiska (okr. Hodonín), který byl velice dlouho interpretován jako pohanský chrám.

⁸⁰ FILIPOWIAK, Władysław. Słowiańskie miejsca kultowe Pomorza Zachodniego w świetle badań archeologiczno-toponomastycznych. In *Przegląd Zachodniopomorski* 11/5, ISSN 0552-4245, s. 5-10.

⁸¹ VÁŇA, cit. d., s. 160-161; KRUMPHANZLOVÁ, Zdenka. Kultovní místo na pohřebišti v Lahovicích. In KUBKOVÁ, Jana (et al.). *Život v archeologii středověku*, Praha, 1997. ISBN 80-902465-0-8. s. 398; viz příloha č. 8.

Roku 1960 byl na Pohansku (okr. Břeclav) Bořivojem Dostálem objeven 11 m od základů kostela zvláštní kúlový objekt (průměr 250 – 300 cm), který se skládal z osmi kúlových jam v kruhu a ze žlábků. Uprostřed byla nalezena ještě jedna větší kúlová jáma (průměr kúlu cca 60 cm).⁸² V okolí tohoto objektu se nacházela skupina hrobů s kostrami v natažené poloze, dětský hrob skrčence, kenotaf (prázdňá hrobová jáma) a rituálně pohřbený kůň.⁸³ Vznik tohoto kultovního objektu je datován Bořivojem Dostálem do 1. poloviny 10. století, do období zániku Velkomoravské říše.⁸⁴ Oproti tomu Zdeněk Klanica jej datuje až do 2. poloviny 10. století s funkčností i na počátku 11. století.⁸⁵ Roku 1967 byl překvapivě nalezen takřka totožný objekt o pouhých pár desítek metrů vedle. Bořivoj Dostál k tomu říká, že: „*bud' je interpretace objektů mylná, nebo je tím potvrzena myšlenka, že si kultovní objekty zřizovaly menší skupinky lidí pro krátkodobou potřebu.*“⁸⁶ Je zde podobnost s dvěma blízkými nálezy v polském Trzebiatowě. Na Pohansku byla provedena hypotetická rekonstrukce podoby kultovního objektu.⁸⁷

Problém v interpretaci objektu na Pohansku jako kultovní je v tom, že se opírá především o paralelu s nálezem v Peryni, kde se předpokládalo, že nalezený objekt je totožný s místem, o kterém je záznam v *Povesti vremennych let*. Interpretace peryňského nálezu již byla popřena, přesto bych se nadále přikláníla k myšlence, že z těchto jmenovaných „malých“ objektů na našem území Pohansko působí jako kultovní nejvíce. Druhým pramenem, který mluví o podobném místě kultu, je dílo Ibn Fađlana, které odpovídá rozložením místa – jeden středový idol a kolem něj menší.⁸⁸ Oproti tomu faktory mluvící proti tomuto místu jsou, že v jeho blízkosti nebyly nalezeny stopy ohně a že objekt není na vyvýšeném prostranství.

Na Pohansku tamější archeolog Bořivoj Dostál za kultovní označil ještě jeden nález.⁸⁹ Jedná se o obdélnou ohradu (21,5 x 17 m) sousedící s křesťanským kostelíkem, která měla předcházet jak stavbě kostela, tak pozdějšímu kruhovému kultovnímu objektu. K domněnce, že se jedná o něco souvisejícího s předkřesťanským

⁸² DOSTÁL, *K pohanství moravských Slovanů*, cit. d., s. 14.

⁸³ PODBORSKÝ, cit. d., s. 511.

⁸⁴ DOSTÁL, *K pohanství moravských Slovanů*, cit. d., s. 14.

⁸⁵ KLANICA, *Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech*, cit. d., s. 131.

⁸⁶ DOSTÁL, *K pohanství moravských Slovanů*, cit. d., s. 14; DOSTÁL, *Břeclav – Pohansko IV.: velkomoravský velmožský dvorec*. Brno, 1975. [ISBN nevedeno]. s. 104-110.

⁸⁷ Viz. příloha č. 9 – Rekonstrukce kultovního místa na Pohansku.

⁸⁸ LEWICKI, cit. d., T3, s. 110.

⁸⁹ DOSTÁL, *Břeclav – Pohansko IV.: velkomoravský velmožský dvorec*, cit. d., s. 103-104.

náboženstvím, ho vede právě teorie, že kostely byly dříve stavěny na místě starého kultu jako neutralizace tohoto kultu.⁹⁰ Tato ohrada zanikla v polovině 9. století.

Kruhový kultovní objekt byl nalezen i v Mikulčicích (okr. Hodonín), na nejvyšše položené části akropole. Zdejší lokalita je nazývána Při knížecím hradě. Jednalo se o příkopovitý objekt s vnitřním průměrem asi 12 m a vnějším 15 m. V jeho severní části byla objevena mohutná kúlová jáma o průměru 1 m, která byla obložena kameny, a uvnitř byl pravděpodobně vsazen dřevěný předmět. V příkopě byly nalezeny stopy ohňů a drobné nálezy. Objekt byl datován do druhé poloviny 9. století.⁹¹

Také v Mikulčicích na mýtině Klášterisko byla nalezena obdélníková stavba (11 x 21 m), která je také interpretována jako kultovní. Dochoval se zde žlábek s kúlovými jamkami o průměru 30 cm, jamky tvořily palisádovou stěnu.⁹² Zdeněk Klanica tuto stavbu interpretuje jako dřevěnou ohradu a přirovnává ji k nalezené svatyni v Groß Radenu. Pravděpodobnost toho, že se jedná o rituální místo, je podpořena faktem, že v ohradě byly nalezeny dvě koňské kostry a vně ohrady další. Zároveň se našla jáma s oddělenou lidskou končetinou a hrob s kostrou, které chybí právě dolní končetina. Podle antropologického rozboru k sobě kosti ovšem nepatří. Byly zde i další atypické nálezy – v kloubech oddělené lidské končetiny položené na hrob koně, kostry s výrůstky na páteři, se zlomeninami, amputacemi. Dle nalezených předmětů byla existence ohrady datována do 9. století.⁹³

Pro obdélníkovité stavby, ve kterých docházelo k rituálním obětem zvířat, se ve staročeštině užíval pojem „jatka“. Touto problematikou se zabývá Martin Golema ve své knize *Středověká literatúra a indoeurópske mytologické dedičstvo*. Vzhledem k dnešnímu významu slova jatka jako místa, kde se zabíjí dobytek, lze předpokládat, že takováto ohrada byla například i v Mikulčicích⁹⁴

---

⁹⁰ KONEČNÝ, Lubomír. Poznámka ke kultovnířituálnímu významu dvorce na Pohansku. In DOSTÁL, Bořivoj – VIGNATIOVÁ, Jana. *Slované 6.-10. století (Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978)*, Brno, 1980, s. 131-141. [ISBN neuvedeno].

⁹¹ KLANICA, *Křesťanství a pohanství staré Moravy*, cit. d., s. 103-104; TURČAN, Vladimír. *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*. In *Studia Mythologica Slavica* IV. 2001. ISSN 1581-128X. s. 100.

⁹² KLANICA, *Křesťanství a pohanství staré Moravy*, cit. d., s. 104.

⁹³ KLANICA, *Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech*, cit. d., s. 132.

⁹⁴ GOLEMA, Martin. *Středověká literatúra a indoeurópske mytologické dedičstvo: prítomnosť trojfunkčnej indoeurópskej ideológie v literatúre, mytológii a folklóre stredovekých Slovanov*. Banská Bystrica, 2006. ISBN 80-8083-311-7. s. 203.

Pokud bychom vzali v úvahu, že nalezení koně byli rituálně pohřbení k mrtvému, je třeba upozornit, že se nejedná o původní slovanský zvyk, ale že se tento jev objevuje jen v oblastech, které byly ovlivněny kočovnickou kulturou.⁹⁵

Další moravskou lokalitou jsou Sady u Uherského Hradiště (okr. Uherské Hradiště), kde byl u pohřebiště nalezen obloukovitý žlab dlouhý 9,4 m a široký 150 cm. V severní části měl čtyři kúlové jamky, které byly symetrické, tudíž mohla být tato část žlabu zastřešena. Mezi dalšími jamkami, ve kterých se nacházely zbytky uhlíků, byla jedna mohutná kúlová jáma. Byla zde nalezena čelní kost tura. Objekt je datován od konce 8. století do poloviny století devátého.⁹⁶

Jako kultovní je interpretována také obdélníková stavba (3,2 x 5,8 m) na hradišti v Chotěbuzi-Podoboře (okr. Karviná). Tato stavba byla oplocena 33 mohutnými kúly, uvnitř oplocení se nacházela jáma, v níž byla dřevěná schránka (120 x 120 cm), která mohla sloužit jako podstavec pro sochu boha.⁹⁷

Na slovenské lokalitě Most pri Bratislave (okr. Senec), byl za kultovní označen srpkovitý žlab o délce 27 m a maximální šířce 280 cm, který byl otevřený směrem na východ. Po jeho obvodě byly nepravidelně rozmístěné jamky, které mohou být pozůstatkem po sochách bůžků. Na severním konci byly 4 pravidelné jamky po kúlech, které mohly nést jednoduchý přístřešek.⁹⁸ Nález z Mostu pri Bratislave je velice podobný nálezu v Sadech u Uherského Hradiště, což ovšem nepotvrzuje jeho jistou sakrálnost. Ve středu kruhového půdorysu se nacházelo ohniště, v jehož blízkosti byly nalezeny pozůstatky rohu tura. Spojitost tohoto zvířete s kultovními místy máme i z dalších lokalit – např. Sady u Uherského Hradiště či Groß Raden. Nález v Mostu pri Bratislave je datován do 8. a počátku 9. století, obřady zde probíhaly pod širým nebem.⁹⁹

Všechny jmenované lokality se nacházely na území Velké Moravy, zjevného centra ritu na našem území – nejdříve „pohanského“, následně křesťanského. Teoretická místa kultu byla nalezena i za hranicemi Velké Moravy. Lokalita, která na sebe

---

⁹⁵ FROLÍKOVÁ–KALISZOVÁ, cit. d., s. 507-515.

⁹⁶ TURČAN, Vladimír. Slovanský predkřesťanský kultový objekt v Moste pri Bratislave. In MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.) *Konference Pohansko 1999*. ÚAM FF MU Brno. 2001. s. 151-158. ISBN 80-210-2547-6.

⁹⁷ PODBORSKÝ, cit. d., s. 516.

⁹⁸ Příloha č. 11 – Most pri Bratislave – archeologický nález a možná rekonstrukce svatyně.

⁹⁹ TURČAN, *Slovanský predkřesťanský kultový objekt v Mostě pri Bratislave*, cit. d., s. 151-158; IVANIČ, Peter. *Západní Slovakia v ranom stredoveku*. Nitra, 2011. ISBN 978-80-8094-992-1, s. 121; TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 100-101.

upozorňuje určitými zvláštnostmi, je Stará Kouřim (okr. Kolín). Za kultovní je zde považována lokalita kolem tzv. Libušina jezírka¹⁰⁰, které bylo od samotného hradiště odděleno na SZ příkopem 2 m hlubokým a až 4 m širokým. Při vnitřní straně příkopu byly nalezeny jamky, které pravděpodobně sloužily jako základ pro jednoduchou, symbolickou palisádu. Jezírko bylo zásobováno spodním pramenem a dešťovou vodou. Na JV straně k němu přiléhá pohřebiště. Při archeologickém výzkumu, který zde v letech 1954 – 1955 vedl archeolog Miloš Šolle, bylo zjištěno, že v době funkčnosti bylo jezírko uměle zvětšeno na velikost 40 x 70 m. Šolle tvrdí, že toto místo mělo pro naše předky pravděpodobně sakrální podstatu.¹⁰¹ V blízkosti jezírka byl nalezen čtvercový srub o straně 2,5 m, uprostřed kterého byla dominantní jáma hluboká 70 cm. Funkčnost tohoto objektu byla datována do konce 8. století a do století devátého.¹⁰² Skutečnost, že se jedná o místo vedle důležitého pramene, možná vede k mylné představě, že nález má něco společného se slovanským náboženstvím. Velice často zmiňovaná teorie, že samotné jezírko sloužilo jako zdroj pitné vody, se zdá nepravděpodobná, protože v řádu pár metrů se nacházelo pohřebiště, které zaručeně vodu znečišťovalo, výjimečně mohlo docházet i k zaplavování pohřebiště.

Druhým místem, kde archeolog Miloš Šolle nález interpretoval jako kultovní, je Hradsko u Mšena (okr. Mělník). Našel zde žlabovitý prstenec dlouhý 270 cm, široký maximálně 100 cm, hluboký 50 – 60 cm. Na jeho SZ straně objevil několik jam menších a velkou čtvercovou jámu, která mohla být po idolu. Velké množství zvířecích kostí lze chápat podle Šolleho jako pozůstatek zvířecích obětí.¹⁰³

Následně se zaměříme na vyvýšená kultovní místa. V tomto smyslu můžeme upozornit na několik takovýchto lokalit u nás i v zahraničí, kde zřejmě docházelo k uctívání božstev na kopcích. Jedná se například o Pražský hrad, Olomouc, či o slezskou horu Ślęza (Sobótka).

Kosmas popisuje vyvýšené místo na Pražském hradě nazývané Žiži, kde docházelo na kamenném stolci k dosazování knížat. Nejspíše se jednalo o sakrální hradiště, protože opevněným a obytným se toto místo stalo až za vlády Svyatopluka I.

---

¹⁰⁰ Příloha č. 12 - Dnešní podoba Libušina jezírka.

¹⁰¹ ŠOLLE, cit. d., s. 136-137.

¹⁰² KRUMPHANZLOVÁ, Zdenka, cit. d., s. 399; TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 102.

¹⁰³ VÁŇA, cit. d., s. 162; TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 98-99.

(894-915).¹⁰⁴ Předpokládá se, že na místě tohoto předkřesťanského kultu následně vznikl kostel Panny Marie. V blízkosti bylo nalezeno velké množství zvířecích kostí v místě, kde pravděpodobně docházelo k hostinám.¹⁰⁵ Bylo zde také nalezeno mohylové žároviště (možná slovanské obětiště?).¹⁰⁶ Možná posvátnost místa spočívá pouze v podobě kamenného stolce, na který byl dosazován nový vládce.

V Olomouci (okr. Olomouc) se uvažuje o posvátném charakteru Michalského vršku. Samotný název Olomouc Václav Richter interpretuje jako starší než z doby založení zdejšího hradu Břetislavem I. I zde se předpokládala stavba kostela na místě dřívějšího kultu. Richter rozvíjí teorii, že na tomto vyvýšeném místě docházelo k uctívání vyššího slovanského božstva ještě v 11. století, ovšem nic z toho nemůže archeologicky ani prameny doložit.¹⁰⁷

Uctívání starých božstev na polské hoře Šlęza vysoké 717 m. n. m. (Dolnoslezské voj.) zmiňuje na začátku 11. století biskup Dětmár. Na pohled byla hora výjimečná tím, že nebyla zalesněná, což bylo v té době neobvyklé. Význam „lysých“ hor je patrný, nezalesněný byl i jeden z pahorků, na kterých byl vystavěn Kyjev či na kterém stála štětínská modla Triglava.¹⁰⁸ Kronikář Dětmár jí připisoval velký význam jako hoře, která dala jméno okolní krajině (Slezsko), ovšem Dušan Třeštík tuto informaci usměrňuje, že tomu velice pravděpodobně bylo naopak. Na hoře Šlęze byly nalezeny slovanské a patrně i předslovanské kamenné sochy, tudíž místem kultu byla nejspíše odedávna.¹⁰⁹ Avšak „idoly“ nalezené na této hoře nemají jednoznačně antropomorfní tvary a nic nedokazuje jejich dataci do období Slovanů. U mnoha z nich se může jednat o jakýkoliv sloupek, patník, či cokoliv jiného, ne nutně o kámen otesaný do postavy boha.¹¹⁰ Kronikář Dětmár píše, že na této hoře docházelo k uctívání pohanských božstev, ovšem otázkou je, zda právě tyto archeologické nálezy to dokazují.

Další podobnou „lysou horou“, na které byl velice brzy vystavěn křesťanský kostelík, je hora Říp (okr. Litoměřice), jež je odedávna spojována se vznikem našeho

---

¹⁰⁴ TĚRA, cit. d., s. 103.

¹⁰⁵ BORKOVSKÝ, Ivan. Kostel Panny Marie na Pražském hradě. In *Památky archeologické 1/44*. Praha, 1953. ISSN 0031-0506, s. 177-178.

¹⁰⁶ RICHTER, Václav. *Raněstředověká Olomouc: Stavební dějiny vzniku města*. Praha, 1959 [ISBN neuvedeno], s. 27-28.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 27-49.

¹⁰⁸ TŘEŠTÍK, cit. d., s. 76.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 76.

¹¹⁰ Viz příloha č. 13 – Nálezy kamenů opracovaných do antropomorfního tvaru z hory Šlęza.

státu, a tudíž byla pravděpodobně i střediskem předkřesťanského náboženství.¹¹¹ Její unikátnost spočívá také v tom, že je viditelná téměř z pětiny území Čech. Přitom archeologové jako by se tomuto místu vyhýbali a překvapivě se o něm vždy zmiňují jen okrajově. Jediné archeologické výzkumy se na Řípu odehrály v letech 1853 a 1969, přičemž bylo nalezeno pouze rozsáhlé žároviště a několik novověkých hrobů, pro určení kultovního místa nic konkrétního, jak bychom podle nejstarších českých pověstí očekávali.¹¹²

Při hlubším studování problematiky českých kultovních míst se setkáváme se skutečností, že v každém státě osídleném slovanským etnikem vědci za kultovní označují velký počet míst. V zásadě se dá říci, že když se o jejich vyjmenování pokouší dva odborníci, výčet je rozdílný dle subjektivního uvážení autora, které místo má ještě kultovní rysy a které již ne. Z českých lokalit by se takto dal posuzovat zmiňovaný Žižka na Pražském hradě, Stará Kouřim, Olomouc nebo lokalita Hradsko na Kokořínsku, kde byl nalezen kruhový žlab s velkým množstvím bohatých nálezů a kostí nejrůznějších zvířat nebo také nález z Malostranského náměstí, který spočíval v opracovaných kamenech sestavených do kruhu o průměru 4,5 m.¹¹³ Ovšem ani tento archeologický objev nemusel mít nic společného s uctíváním předkřesťanských bohů.

Někteří archeologové upozorňují ještě na objekty, které nazývají „kultovními jamami“. Jedná se o jámy, o kterých se předpokládá, že v nich byla zasazena dřevěná socha nějakého božstva, nebo o jámy, které byly větší a viditelně delší dobu udržovány ve stejné podobě. V některých byly nalezeny zbytky keramiky či kostí, v jiných nikoliv, tudíž mohlo docházet k obětování úliteb, které nezanechávají stopy. Na Velké Moravě se kultovní jámy objevují v průběhu 6. a 7. století, v Čechách až v 9. a 10. století. Jedno z takových míst se nachází na pohřebišti v Lahovicích u Prahy, kde došlo k likvidaci této jámy až v průběhu 1. poloviny 10. století.¹¹⁴

Další zajímavá jáma byla nalezena v Mikulčicích. Uvnitř se nacházelo celkem 207 neumělých hliněných figurek zvířat. Jámu pocházející ze 7. až 8. století označil

---

¹¹¹ TŘEŠTÍK, cit. d., s. 76.

¹¹² WALDHAUSER, Jiří – NOVÁK, Lubomír – SLABINA, Miloslav. Archeologie hory Říp. In *Archeologie ve středních Čechách 12*, Praha, 2008. ISSN 1214-3553, s. 309-318.

¹¹³ TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 98-99; PROFANTOVÁ, Naďa. Nové poznatky o archeologicky zjištěných projevech pohanství v českých zemích... In *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít (sb.)*. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha, 2011. ISBN 978-80-7422-081-4, s. 22.

¹¹⁴ KRUMPHANZLOVÁ, cit. d., s. 394-401.

Vladimír Podborský za projev kreativní magie.¹¹⁵ Nález takového množství figurek je sice velice unikátní a zajímavý, ale nemusí být jednoznačně spojen s kultem, natož s magií.

2.2.3 Shrnutí archeologických výzkumů

Je třeba upozornit, že kultovní figury byly různé velikosti, z rozličných materiálů a různých tvarů. Víme o sochách dřevěných i kamenných, o kulatých i čtyřhranných, zobrazujících boha s jednou tváří či s více tvářemi. V takovýchto případech je třeba myslet na dvě různé možnosti, co podobné sochy zobrazují – buď je to opravdu vícehlavý bůh, který má např. schopnost hledět do všech čtyř světových stran, či se jedná o zobrazení více bohů na jednom sloupě. Některé sochy jsou ve velikosti člověka, jiné přímo v nadlidské velikosti, naznačující, kdo je nejvyšší pán, další jsou malé, přenosné.

Bořivoj Dostál se ve svém článku zabývá také úvahou, jak velký je rozdíl mezi průměrem nalézáných jam a kulem samotným. Tvrdí, že tento rozdíl je přibližně 1/3 nalezené jámy. S výpočtem výšky kúlu podle hloubky jamek je to problematičtější, předpokládá se, že kvůli upevnění byla zahlubována přibližně jedna čtvrtina celkové délky, ovšem tyto hodnoty se na různých lokalitách liší.¹¹⁶

Také kultovní objekty nemají jednotnou podobu. Vladimír Turčan rozděluje nalezené kultovní objekty do tří skupin. Dělí je na objekty, kde se obřady odehrávaly pod širým nebem, což se vyskytuje nejčastěji u východních Slovanů. Tuto podobu obřadů považuje za nejstarší. Na území středoevropských Slovanů jsou nalézány charakteristické srpkovité žlaby s lehkými dřevěnými konstrukcemi jako na již zmiňovaných lokalitách v Mostu pri Bratislave, v Sadech u Uherského Hradiště, či na Staré Kouřimi. Nejvyvinutější kultovní stavby byly u pobaltských Slovanů, kteří si stavěli pevné zastřešené obdélníkovité sakrální stavby jako v Groß Radenu.¹¹⁷

Za kultovní archeologové v posledních desetiletích označili desítky nálezů. Zde byly zmíněny pouze nejdůležitější lokality, které bývají opakovaně uváděny jako příklady kultovních míst. Václav Richter předpokládá například předkřesťanská

¹¹⁵ PODBORSKÝ, cit. d., s. 514; Viz příloha č. 14 – Hliněné figurky pocházející z kultovní jámy v Mikulčicích.

¹¹⁶ DOSTÁL, Bořivoj. Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi? (k interpretaci kúlového objektu č.39). In *Vlastivědný věstník moravský* XX/1. 1968. ISSN 0323-2581, s. 10-11.

¹¹⁷ TURČAN, *Slovanský predkřesťanský kultový objekt v Mostě pri Bratislave*, cit. d., s. 151-158.

kultovní střediska kromě výše zmíněného Michalského vršku v Olomouci i na místě kostela sv. Michala ve Znojmě, který stojí na křižovatce důležitých cest stejně jako Olomouc, a na místě kostela v Modré u Uherského Hradiště.¹¹⁸ Mnoho menších lokálních středisek předpokládaného kultu zachytila ve své encyklopedii dvojice autorů Nad'a Profantová – Martin Profant, ale ani zde se nejedná o kompletní přehled, ten je třeba pravidelně aktualizovat.¹¹⁹

Existenci sakrálních míst a staveb u Slovanů nevyklučujeme, naopak se zdá velice pravděpodobné, aby jednotlivá větší společenství měla prostor určený k uctívání svých bohů. Ovšem otázkou je, jestli zde představené nálezy jam a srpovitých žlabů měly s kultem skutečně něco společného. Rovněž obdélníkovité stavby mohly mít zcela světskou funkci.

2. 3 Toponymie a sakrální objekty

Když se zabýváme lokalitami, které nějakým způsobem souvisí se slovanským kultem, nelze opominout místa, jež se k určitému zájmu rovnou vybízí názvem. Tudíž zde shrnuji alespoň základní lokality, které mají své názvy odvozeny od jména některého ze slovanských bohů. Vzhledem k tomu, že takových míst se nachází poměrně dost na všech územích, které Slované osidlovali, budu se soustředit především na Českou republiku a Slovensko.

Na našem území má mnoho obcí název odvozený od nějakého přírodního jevu, kterým se vyznačuje. Tyto názvy mohou pocházet již z doby předkřesťanské. Obcí, které se jmenují Bor (či dokonce Svatobor), Háj (Háje, Hájek) či Hora, bychom napočítali desítky. Ovšem potvrdit skutečnost, že vznikly na místě uctívaného posvátného háje či hory je takřka nemožné.

Dále existují obce, jejichž název obsahuje slovo bůh jako Bohov, Bohy, Dneboh, ale u nich nemůžeme dokázat jejich možný předkřesťanský původ. Oproti tomu obec nazývající se Neznabohy (první zmínka 1528) nasvědčuje skutečnosti, že na tomto místě i v době křesťanské silně přetrvávaly starší tradice, neboť zdejší obyvatelé nejspíše neuctívali pravého křesťanského Boha.

---

¹¹⁸ RICHTER, Václav. Předkřesťanské svatyně na Moravě. In BÁRTA, Oldřich a kol. (eds) *Almanach Velká Morava*, Brno, 1965 [ISBN neuvedeno], s. 120-121.

¹¹⁹ Srov. PROFANTOVÁ – PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. cit. d.

Na našem území se ale nachází i několik obcí, jejichž jméno přímo upozorňuje na spojitost se starým kultem. Jedná se například o Mokošín, Mokošín vrch, Mokošny, Makušín¹²⁰, Peruc, Velešice (4x), Velešín, Velešov (2x), Veliš (2x), Veliz či vrch Veliz. Za zmínku stojí obec Radhošť (okr. Ústí nad Orlicí) a stejnojmenná hora v Beskydech (1129 m. n. m.). Ne všechny tyto názvy lze stoprocentně považovat za odvozeniny od jmen slovanských bohů, ale podobnost je minimálně nápadná. Nejproblematictější budou pravděpodobně toponyma od boha Velese, protože základ slova *vel-* může odkazovat na místo, kde je něco velikého.

Pro příklad rozvádím jen některé z názvů, které dle Profousových *Místních jmen v Čechách* pocházejí z raného středověku, což vylučuje, že by názvy byly dílem českých obrozenců prahnoucích po odkazech minulosti.

Mokošín se nachází 2 km jižně od Přelouče, první zmínka o něm pochází z roku 1073, kdy byl psán ve formě Mocossin.¹²¹ Pokud má název skutečně souviset se jménem bohyně Mokoš, svědčí o skutečnosti, že o této bohyni, o které máme písemné záznamy pouze z ruských letopisů, zde v Čechách bylo určité povědomí.

Pokud bychom připustili odvozeniny od jména boha Velese, o obci Velešín nedaleko Českého Krumlova pochází první zmínka z roku 1266 (de Wilitschin) a následně roku 1283 ve formě Weleschin. Název vznikl pravděpodobně připojením koncovky *-ín* k osobnímu jménu Veleša.¹²² První obec nazývaná se Veliš se nachází vedle Jičína a první záznam o ní je z roku 1316, druhá Veliš je 7 km od Vlašimi a víme o ní minimálně od roku 1352.

Podobné lokality se nacházejí i na Slovensku, z těch stojí za zmínku hora Velestúr (1254 m. n. m.) ve Zvolenské kotlině, v jejíž blízkosti bylo prokázáno středověké osídlení a naleziště zlata. Dalším rituálním místem by mohlo být hradisko Veleš pri Brodskom na Záhorí.

Od boha Peruna odvozují Slováci název vrchu Perina (597 m. n. m.) vzhledem k tomu, že i zde je dokázáno slovanské osídlení, které zaniklo v 11. století. Existuje také obec Perín pri Košiciach. Za sporné lze považovat další jména vrchů, která odborníci od Peruna odvozují, jedná se o vrch Poroňa, Perneš a Pereuncha (dnes Perend).¹²³

---

¹²⁰ TÉRA, cit. d., s. 129.

¹²¹ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*. Praha, 1945-1960 [ISBN neuvedeno], T III, s. 125.

¹²² Tamtéž, s. 492.

¹²³ GOLEMA, cit. d., s. 135-136.

České a slovenské lokality s názvy odvozenými od jmen archaických bohů nejsou výjimkami. Taková města lze nalézt napříč všemi státy se slovanským původem. Názvy utvořené od jména boha Peruna jsou například Peren v Makedonii, Pirin v Bulharsku, Peryň v Novgorodě v Rusku, Perynja v Rusku, Przegonia v Polsku, o které víme, že to byla duby porostlá hora, Perkúnija v Litvě, Prohn na Rujaně v Německu, Parndorf v Rakousku (starší podoby názvu Perun, Perin, Parendorf).¹²⁴ Podle méně rozšířených božstev se zřejmě nazývá například hora Dajbog v Srbsku.¹²⁵

Mnoho těchto lokalit se v dnešní době stává místy setkávání spolků novopohanů. Není výjimkou, že zde vztyčují sochy bohů podobné sochám raně středověkým. Tak tomu je například i v Mokošíně u Přelouče nebo na vrchu Velízi.¹²⁶

---

¹²⁴ Tamtéž, s. 135-136.

¹²⁵ Tamtéž, s.196.

¹²⁶ Viz příloha č. 15 – Tvorba novopohanů v Mokošíně.

3 KULTOVNÍ PROJEVY

V posvátných chrámech a svatyních byly uloženy symboly a znaky bohů. Na Arkoně roh hojnosti, ve Wolgastu zlatý štít, ve Štětíně kopí, praporec a meč. Tyto atributy bohů byly užívány při slavnostech a dalších důležitých událostech, např. při válečných výpravách.¹²⁷

Svatyně byly jedinečné i svou čistotou, bylo dbáno na to, aby místo nebylo pošpiněno, poškozeno nebo zneužito. Kolem svatyně byl obvykle vytyčen sakrální prostor, který přesahoval velikostí samotnou stavbu. Mnohdy se jednalo o ohrazení valy, příkopem (Arkona), nebo např. posvátným hájem (Retra). Velice často platila zásada, že do sakrálního prostoru mohli vstupovat pouze kněží nebo určení jedinci (např. osoby v nesnázích). Další funkcí těchto chrámů bylo, že mnohdy sloužily jako pokladnice kmene. Takto měli své bohatství uložené například Ránové v Arkoně a Luticové v Retře. Na některých místech byla postavena speciální pokladnice vedle svatyně, např. ve Štětíně a nejspíše i v Gützkowě. Uložení válečné kořisti v sakrálním prostoru zajišťovalo jistým způsobem její bezpečí.

Slovanskou religiozitu lze nejspíše rozdělit na dvě skupiny. První skupina uctívala antropomorfní bohy, což naznačuje vyšší formy společenské organizace. Na tuto skupinu byly také mířeny první snahy o christianizaci a následně bylo „pohanství“ nahrazeno křesťanským náboženstvím. Druhá skupina měla kult více propojen s každodenním životem, do kterého bylo pronikání křesťanství ztížené.¹²⁸

3.1 Věštění a oběti

Podle *Nástinu religionistiky* od dvojice autorů Heller – Mrázek lze věštění jako takové rozdělit na extatické, znalecké a náhodné. *Extatické* věštění probíhá prostřednictvím proroka, který se dostal do extáze (navozené či předstírané) a byl schopen věstit ve službách krále či svatyně (nejznámější takovou věstkyní byla delfská Pýthie). Věšectví *znalecké* předpokládá podobnost mikrokosmu a makrokosmu, z nichž lze z jednoho usuzovat na druhé. *Náhodné* věštění patří do oblasti magie, pověry nebo

¹²⁷ HERRMANN, *Die Slawen in Deutschland*, cit. d., s. 250-253.

¹²⁸ HANULIAK, Milan. K zmenám náboženských predstáv v 9.-12.storočí. In *Archaeologia Historica* 15, Brno, s. 323-333. ISSN 0231-5823.

naprostého fatalismu.¹²⁹ Evropských archaických kultur se, pokud víme, týká druhý a třetí způsob věštění, ať už je to věštění z postavení nebeských těles, z čar z ruky, z letu ptáků, z vnitřností obětovaného zvířete, z ohně či z vody nebo ze snu.¹³⁰

Také sborník *Věštění a prorokování v archaických kulturách* se zabývá synonymními termíny divinace a mantika, které se pojí s odhalováním věcí, které za normálních okolností zůstávají člověku skryty. *Inspirovaná* mantika vychází z přímého a ničím nezprostředkovaného kontaktu s numinózní realitou (s bohem, bohy, mrtvými, či démony), *intuitivní* mantika může být výsledkem změněného stavu vědomí, ale postrádá přímé spojení s numinózní realitou. Jedná se o svébytnou schopnost proniknout do jevů, které jsou normálnímu lidskému duchu nepřístupny. Pokud je změněný stav vědomí provázen abnormálním chováním, jedná se o mantiku *extatickou*. Mantika *induktivní*, neboli věštění umělé, je věštění naučené. Jedná se především o interpretaci věšteckých znamení, která jen naznačovala, a proto musela být vztažena ke konkrétní situaci a vyložena. Někdy znamení pouze rozpoznávala, jindy je sama vyvolávala – např. věštění z vnitřností zvířete, vržení losů.¹³¹ Dle tohoto rozdělení lze konstatovat, že v náboženství archaických Slovanů byla běžně používána mantika induktivní a v některých případech docházelo dle zpráv k inspirované mantice.

Staří Slované na místech kultu také pravděpodobně obětovali. Oběť Annemarie Schimmel definuje jako: „*Kultický úkon, při němž člověk zničí živou bytost nebo mocný předmět, aby ovlivnil nadlidské síly, posílil jejich dílo, poskytl zadostiučinění, poctil je, nebo odvrátil jejich škodlivý vliv.*“¹³² Pro pochopení procesu vykonávání obětí jsou podstatné dva prvky, prvním je rituální čistota (která není totožná s čistotou hygienickou), stav, v němž člověk smí přistoupit ke konání obřadu dle požadavků konkrétního boha. Pro takovou situaci může být předepsán konkrétní šat, nebo naopak kultická nahota. Druhým podstatným prvkem je člověk k vykonávání oběti ustanovený, většinou se jedná o kněze či kněžku, může to být i otec rodiny nebo nejstarší syn.¹³³

Věštění budoucnosti bylo právě dle záznamů v pramenech jedním ze základních úkonů prováděných ve slovanských svatyních. Průběh věštby v Retře (Riedegostu) popisuje podrobně Dětmár z Merseburku.

---

¹²⁹ HELLER – MRÁZEK, cit. d., s. 230-231.

¹³⁰ Tamtéž, s. 104-105.

¹³¹ VÍTEK – STARÝ – ANTALÍK (eds.), cit. d., s. 9-10.

¹³² Tamtéž, s. 218.

¹³³ Tamtéž.

„Z řad urozených jsou vybírání kněží, kteří bedlivě dohlížejí na to, aby vše řádně probíhalo. Když se scházejí, aby se k těm idolům modlili nebo aby mírnili jejich hněv, kněží sedí, zatímco ostatní stojí kolem, potají si šeptem povídají a rozechvěle hrabou v zemi, aby odtamtud vytáhli věštné kamínky, ze kterých by zjistili jistý výsledek nejistých věcí. Když jsou s tím hotovi, přikryjí věštbu zelenou travou. S pokornou úctou vedou přes dvě zkřížená kopí zabodnutá do země koně, kterého jako největší zvíře chovají v posvátné úctě. Přestože už znají osud z předchozí věštby, opakují věštbu ještě s tímto jakoby božským zvířetem. Pokud z těchto dvou úkonů vzejde shodné znamení, je obřad u konce. Jestliže nikoli, lidé ve smutku považují věštbu za neúspěšnou.“¹³⁴

Saxo Grammatikus podrobně popisuje průběh věštění na Arkoně, kdy výsledek věštby závisel na bílém koni patřícím bohu Svantovitovi.

„Když se jim zachtělo zahájit válku proti nějaké zemi, před svatyní bývala rukama pomocníků rozestavena trojí řada kopí; v každé z nich byla dvě obrácená [kopí] spojena překřížením a zaražena do země ostrým koncem, přičemž řady od sebe byly stejně vzdálené. K nim byl v čase chystané výpravy po předchozí slavnostní modlitbě vyváděn kněz s kůň s ohlávkou z předsálí [svatyně?]. Když překračoval výše zmíněné řady dříve pravou než levou nohou, bylo to přijímáno jako příznivé znamení k vedení války, ale jestliže by levá jen jednou přešla pravou, plán napadnout [cizí] zemi býval opuštěn; ani dohodnutá námořní výprava nebyla podniknuta dříve, než by byly spatřeny tři po sobě následující dobré kroky kopyt.“¹³⁵

Věštby koně byly sice na Rujaně nejdůležitější, ale rozhodně ne jediné. Ohledně menších rozhodnutí se k věštění mohl uchýlit jakýkoliv jedinec a Saxo Grammatikus opět zachytil, jak takové věštby vypadaly:

„Ani užívání losů jim nebylo neznámé: házeli třemi kousky dřeva z jedné strany bílými, z druhé černými na místo losů do klína; světlými označovali úspěch, tmavými opak. Ale ani ženy nebyly neúčastny tohoto druhu vědění, neboť sedíce u ohně malovaly bez počítání náhodně do popela čáry. Jestliže jich [pak] napočítaly sudý počet, pokládaly je za předzvěst věcí příznivých, jestliže lichý, vyvozovaly zvěst věcí nepříznivých.“¹³⁶

Tento zápis naznačuje, že ačkoliv nemáme doloženou existenci písma Slovanů, dovednost počítání zřejmě nebyla neobvyklá.

Další záznam o věštbách existuje např. ze Štětína. Zde ke svatyni patřil velký černý kůň. Toto zvíře bylo velice temperamentní a nebylo nikdy používáno k běžné práci. Bylo považováno za posvátné a nikdo nebyl hoden na něm jezdit. Jeho strážcem byl jeden z kněží čtyř chrámů. Když chtěli vyrazit na loupeživou výpravu, měli ve zvyku nejdříve předpovídat výsledek výpravy. Na zem položili devět kopí vzdálených od sebe vždy jeden loket, kněz uchopil koně za uzdu a vedl ho třikrát tam a zpět přes

¹³⁴ DĚTMAR Z MERSEBURKU, cit. d., s. 172; originál textu: *Thietmarus Merseburgensis episcopus*. In *Fontes historici religionis slavicae*, cit. d., s. 10.

¹³⁵ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., XIV, s. 39.

¹³⁶ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., XIV, s. 39.

kopí, a pokud kůň ani jednou nezakopl a nerozházal položená kopí, věštilo to úspěch nadcházející výpravy. Krom tohoto druhu věštění prý lidé měli ve zvyku losovat z jakýchsi dřivek pro věštby ohledně námořních výprav.¹³⁷

„Na zem bylo umístěno devět kopí oddělených od sebe navzájem vzdáleností jednoho lokte. Koně, osedlaného a vybaveného uzdou, pak kněz, jenž o něj měl pečovat, držel za uzdu a třikrát ho vedl tam a zpátky přes položená kopí. Jestliže kůň přešel bez zakopnutí a bez dotknutí se kopí, měli to za znamení zdaru a bez obav vyrazili, jestliže nikoli, setrvali.“¹³⁸

Kronikář Helmold popsal další možnost provádění obětí, a to takových, aby následně mohlo dojít k věštění z jejich krve:

„Venkov i města oplývaly háji i domácimi bůžky a krom nich byli prvními a předními bohy Prove, bůh oldenburské země, Živa, bohyně Polabanů, a Radegast, bůh země Obodritů. Jim byli zasvěceni kněží, úlitby a oběti a [určeny] rozmanité náboženské obřady. Kněz také vyhlašuje podle pokynu věštev slavnosti k počtě bohů a muži a ženy s dětmi se scházejí a přinášejí svým božstvům oběti z volů a ovcí, mnozí dokonce i lidské oběti, křesťany, přičemž tvrdí, že jejich bohové mají v jejich krvi zalíbení. Když je oběť poražena, kněz okusí krve, aby účinněji přijímal věštby. Mnozí se totiž domnívají, že démoni se snadněji přivábí krví. Když jsou pak oběti podle zvyku dokončeny, lidé začnou hodovat a bavit se. Slované mají také zvláštní pověru: při hostinách a pitkách nechávají kolovat misku, nad níž pronášejí slova – a nemůžu říci, že slova posvěcení, nýbrž znesvěcení – ve jménu bohů dobrých i zlých, protože vyznávají, že všechen zdar a štěstí řídí dobrý bůh, zlý bůh pak všechno neštěstí. Proto také zlého boha svým jazykem nazývají ‚d’ábel‘ či ‚Černoboh‘, tj. černý bůh. Mezi mnohotvárnými božstvy Slovanů zvláště vyniká Svantovít, bůh země Rujanců, protože se domnívají, že uděluje nejučinnější věštby. Ostatní pokládají ve srovnání s ním za polobohy. Proto také měli ve zvyku mu každý rok jako výraz zvláštní úcty obětovat člověka, křesťana, kterého vybral los. Svantovítovi dokonce posílají ze všech slovanských území stanovené příspěvky na oběti. O [jeho] svatyni pečují s podivuhodnou úctou, nedovolují [tam] totiž ani snadno složit přísahy, ani nestrpí, aby byl okrsek chrámu poskvrněn, i kdyby to mělo nastat za nepřátelského vpádu.“¹³⁹

Saxo Grammatikus popisuje na Arkoně opačný průběh, nejdříve dochází k věštění očekávané hojnosti úrody a po skončení této věštby kněz předkládá bohu oběti.

„Dalšího dne, zatímco lid čekal před vchodem, vzal od modly pohár a velmi důkladně zkoumal, zda z nalité tekutiny něco nebylo, podle čehož usuzoval na míru neúrody pro příští rok. Když to zaznamenal, nakazoval, aby letošní úroda byla uschována na budoucí časy. Jestli neshledal, že by z obvyklého stavu náplně ubylo, předpovídal příchod časů zemědělské hojnosti. Na základě této věštby doporučoval užívat úrody v onom roce tu šetrněji, tu nešetrněji. Když pak staré víno vylil u nohou sochy jako úlitbu, naplnil vyprázdněný pohár čerstvým. A když uctil sochu tím, že jí na

¹³⁷ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 79-80.

¹³⁸ Překlad Jiří Dynda; originál textu: *Herbordus*, cit. d., s. 27.

¹³⁹ HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 104-105, originál: *Helmold presbyter Bozoviensis*, cit. d., s. 44.

oko nabídl přípitek, slavnostními slovy veřejně žádal pro sebe i pro občany vlasti vše dobré a zmnožení vítězství. Když skončil, přiložil pohár k ústům, rychle jej vyprázdnil mohutným douškem a znovu ho naplniv vínem, navrátil ho do pravice modly. Poté byl k oběti přinášén ze směsi medu a vína zhotovený kruhový koláč tak velký, že téměř dosahoval výšky člověka. Ten kněz umístil mezi sebe a lid a ptával se Rujanců, zda ho [za ním] vidí. Když mu odpověděli, že ho vidí, přával jim, aby ho po roce vidět nemohli. Tímto přáním nežádal smrt pro sebe ani pro lid, nýbrž přál větší sklizeň v budoucnu.

Následně jménem modly pozdravil přítomné davy lidí, povzbuzoval je, aby vytrvalým vykonáváním obětního obřadu i nadále setrvali oddaní uctívání tohoto božstva, a jako jistou odměnu za toto uctívání jim sliboval vítězství na zemi i na moři. Poté, co vykonali tyto věci, strávili celý zbytek dne bujnou hostinou, dokonce samotné obětní pokrmy používali k hodům a nasycení krků, když shromáždili oběti určené božstvu, aby sloužily jejich nestrídmosti. Během této hostiny je porušení střízlivosti pokládáno za zbožné, její dodržování za hříšné.¹⁴⁰

Slované svým bohům příležitostně přinášeli i lidské oběti, jeden z takových dokladů je z Retry, kde o něm píší kronikáři Adam Brémský a Helmold z Bosau. Helmold se o obětování bohu Radegastovi rozepsal podrobněji:

„Staříčský biskup Jan byl držen jako zajatec s ostatními křesťany v Magnopoli, tedy v Meklenburku, aby posloužil při triumfu. Jakožto vyznavač Kristův byl šlehán pruty, poté jej potupně vedli po jednotlivých slovanských sídlech. A protože nebylo možné jej odvrátit od uctívání Kristova jména, uťali mu ruce a nohy a jeho tělo pohodili na ulici. Jeho useknutou hlavu pak barbari nabodli na kopí a na znamení vítězství ji obětovali svému bohu Radegastovi. Toto se stalo v Rethře, metropoli Slovanů, 10. listopadu.“¹⁴¹

Krvavé oběti byly přinášeny i bohu Svantovítovi na Rujaně: „Kromě rozličných jiných obětí měl kněz někdy ve zvyku obětovat člověka – křesťana – a tvrdil, že v krvi takového člověka mají bohové zvláštní zalíbení.“¹⁴²

U východních Slovanů jsou oběti zaznamenány v *Povesti vremennych let*, kde byly prováděny v období začátku vlády knížete Vladimíra:

„Začal Vladimír jediný panovat v Kyjevě a postavil modly na návrší mimo hrazený dvorec: Peruna ze dřeva se stříbrnou hlavou a zlatým vousem, Chorse Dažboga, Striboga, Sěmargla a Mokoš. Obětovali jim, nazývali je bohy, přiváděli k nim své syny, obětovali je běsům a svými oběťmi poskvrnili zemi. Poskvrnila se oběťmi ruská země a to návrší.“¹⁴³

Kronikář Kosmas v *Kronice Čechů* píše o pohanských obětech, které se odehrávaly i na našem území. Upozorňuje i na dosud nezmiňovaný fakt, a to rituály prováděné na rozcestích a křižovatkách cest.

¹⁴⁰ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., s. 39.

¹⁴¹ ADAM BRÉMSKÝ, cit. d., s. 167; HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 62.

¹⁴² HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 191; originál textu: *Helmold presbyter Bozoviensis*, cit. d., s. 47.

¹⁴³ Překlad Michal Téra; originál textu: *Povest' vremennych let*, cit. d., s. 37.

„Vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali totiž pověrečné zvyky: v době letnic, v úterý nebo ve středu přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a obětovali zlým duchům, v lesích a na polích konali pohřby, oddávali se hrám, jež podle pohanského obřadu konali pro odpočinutí duší na rozcestích a křižovatkách, a konečně rozpustile provozovali i bezbožné kratochvíle nad svými mrtvými, při nichž se škraboškami na tvářích volali prázdné stíny.“¹⁴⁴

Slované nebyli jediným národem, který přinášel svým bohům krvavé oběti. Podobné praktiky nebyly výjimkou ani u sousedících Germánů, o jejichž svatyni v Uppsale se kronikáři zmiňují jako o jejich největším náboženském centru, kde byly přinášeny oběti Thorovi, Votanovi a Frikkovi.¹⁴⁵

3.2 Bohové jako předmět kultu

Již od raného středověku se Slované snažili o symbolické zachycení podoby bohů. Podle doložených písemných pramenů se jednalo nejčastěji o vyřezávání soch ze dřeva. Někdy šlo o vyobrazení pouze obličejové části, jindy o znázornění celé antropomorfní postavy. Helmold popisuje i skutečnost, že „Mnohé bohy vyřezávají se dvěma nebo třemi nebo ještě více hlavami.“¹⁴⁶ Podle dochovaných nálezů se nejednalo přímo o hlavy, ale pouze o tváře, které směřovaly do různých světových stran (např. Rugiaevit, Porevit a Porenut z Korenice nebo štetínský Triglav). Pouze popis rujanického Svantovíta od Saxona Grammatika tvrdí, že zobrazený bůh měl čtyři tváře na čtyřech krcích, což je zcela unikátní tvrzení jak vzhledem k ostatním popisovaným bohům, tak k archeologickým nálezům, které něco podobného dosud neodhalily. Z archeologických nálezů vyplývá, že socha boha mohla být i z opracovaného kamenného kvádru, jako je tomu například na Bogitu u Zbruče.

Zajímavou problematikou je otázka, kolik hlav měli uctívání bohové a jaký byl důvod právě tohoto počtu. Některé prameny se k této otázce vyjadřují, tudíž lze předpokládat, že například Radegast měl podle Helmolda hlavu jedinou. Jinde kronikáři popisují, že má bůh čtyři (Svantovit, Porenut), pět (Porevit) či sedm (Rugiaevit) hlav, přičemž čtyřhlavý bůh v archeologických nálezích jednoznačně převyšuje. Ovšem neznáme žádné zmínky, ani nálezy, které by naznačovaly existenci šestihlavého

¹⁴⁴ KOSMAS, cit. d., s. 145; originál textu: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, cit. d., s. 161.

¹⁴⁵ ADAM BRÉMSKÝ, cit. d., s. 208-209.

¹⁴⁶ HELMOLD Z BOSAU, cit. d., s. 150; originál: *Helmold presbyter Bozoviensis*, cit. d., s. 45.

božstva.¹⁴⁷ Časté jsou teorie, že zde hrála úlohu symbolika čísel, kdy tříhlavost boha mohla symbolizovat jeho schopnost ovládat svět bohů, lidí i podzemí a čtyřhlavost moc kontrolovat všechny světové strany. Sedmihlavý bůh pak mohl být nejvyšší a mohl mít moc nad všemi těmito sférami.

Bohové ovlivňovali běžný život ve společnosti. Byli mimo jiné také garanti smluv. V *Povesti vremennych let* je popsáno uzavírání dohod mezi ruským knížetem a byzantským císařem. V tu chvíli Byzantinci přísahají na svého Boha a Slované dle svých zákonů přísahají na Peruna a Volose, kterého nazývají skotím bohem. „*Nezachováme-li něco z výše řečeného, já a ti, co jsou se mnou nebo pode mnou, ať jsme prokleti bohem, v něhož věříme – Perunem a Volosem, skotím bohem, ať zezlátneme jako toto zlato, ať jsme zabiti vlastní zbraní a ať zahyneme.*“¹⁴⁸

Prameny popisují, že bůh se také stává majitelem hmotných věcí a zvířat. Jeho majetek obvykle spravuje kněz. Saxo Grammatikus zachycuje, že rujanskému Svantovitovi byly placeny určité daně, každá osoba mu jednou za rok platila jeden peníz. Krom toho mělo toto božstvo vlastního bílého koně a veliké jezdectvo čítající 300 jezdců.

„*Od každého muže i ženy byl jednou ročně na uctění této modly vyplácen jakožto dar jeden peníz. Také jí byla odváděna třetina výzbroje nepřátel a kořisti tak, jako by byla dobytá a získána s její pomocí. Toto božstvo také mělo přiděleno tři sta koní a stejný počet jezdců na nich bojujících. Všechn jejich zisk, ať už získaný bojem nebo krádeží, byl svěřován do správy knězi, který z věcí této kořisti taval rozličné druhy odznaků a různých chrámových ozdob, které ukládal a zavíral pod závory do truhel, v nichž kromě množství peněz byly nahromaděny četné purpurové [látky] prožrané stáří. Také tam bylo možno vidět nesmírné množství darů od obcí i od jednotlivců, shromážděné horlivými sliby těch, kteří žádali dobrodiní.*

Mimo to ze svého titulu [božstvo] vlastnilo zvláštního bílého koně, z jehož hřívy a ocasu vytrhávat žíně bylo považováno za hříšné. Pouze knězi bylo dovoleno ho krmit a osedlat ho, aby božské zvíře častějším užíváním neutrpělo na hodnotě. Na tomto koni podle názoru rujanských Svantovit (tak se modla jmenovala) prý válčil proti nepřátelům svého kultu. Toho bývalo obzvláštním důkazem to, že ačkoliv po celou noc zůstával [zavřený] ve stáji, býval obvykle z rána vidán tak skropen potem a blátem, jakoby při návratu z tažení proběhl velké množství cest.“¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ KOTLARCZYK, Janusz. W poszukiwaniu genezy wielotwarzowych wyobrażeń Światowita, Świętowita, Rujewita i innych. In KWAPIŃSKI, Marian – PANER, Henryk (eds). *Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich*. Gdańsk, 1993, s. 56-64. ISBN 83-85824-00-6.

¹⁴⁸ Překlad Michal Téa; originál textu: *Povest' vremennych let*, cit. d., s. 34-35.

¹⁴⁹ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., s. 39.

Sochu Svantovita nečili jen domácí Slované, ale Saxo Grammatikus píše, že si ho předcházeli i jiní, například dánský král Sven jej obdaroval vybraně zhotoveným pohárem.

Podobně je popsán i majetek boha Triglava ve Štětíně. Víme, že ke svatyni tam příslušel velký černý kůň, který měl vykonávat věštby, a cenné sedlo, které bylo pro obyčejného smrtelníka nedotknutelné, a velký posvátný strom.¹⁵⁰ Ve Wolinu byl další z předmětů patřící bohu. Opět se jednalo o atribut boha válečníka, zde šlo o posvátné kopí, které bylo připevněno v ohromném sloupu.¹⁵¹

Svatyně ve Štětíně fungovala také jako pokladnice, do které byl odváděn desátek z každé kořisti. Po zničení chrámu byl podle Herborda poklad darován lidem pro slávu Boží, místo aby si jej присvojil biskup,¹⁵² ale Ebo naopak píše, že oběti ze svatyně si přivlastnila církev.¹⁵³

„Do této svatyně snášeli podle dávného zvyku otců cennosti a zbroj zajatých nepřátel a jakékoliv jiné věci, které ukořistili během plenících plaveb či bitev na souši, jak jim ukládal zákon o desátku. Také zde umísťovali zlaté a stříbrné nádoby, z nichž vznešení a mocní lidé měli ve zvyku věštit, hodovat a pít, a které byly ve slavnostních dnech jakoby vynášeny ze svatyně. Též zde ke cti svých bohů uchovávali ohromné rohy divokých býků, pozlacené a ozdobené drahokamy, [používané] buď na pití, anebo k troubení, a také meče, nože a mnoho drahého nábytku, vzácného a na pohled krásného.“¹⁵⁴

Písemné prameny křesťanských autorů se vyjadřují i k tomu, jakým způsobem předkřesťanský bůh trestá nevhodné činy. Konkrétně Saxo Grammatikus se při popisu uctívaných slovanských bohů na Rujaně vyjadřuje k trestu za provozování neobvyklých sexuálních praktik.

„Není divu, že se moci těchto božstev děsili, neboť si pamatovali jejich časté a četné tresty za své hanebnosti. Jestliže některý muž v onom městě souložil se ženou a spojili se po způsobu psů, nemohli se od sebe odtrhnout a zůstali tak, a občas tu a tam, byli ostatními přivázáni ke sloupu a to nezvyklé spojení bylo ukazováno k pobavení lidu.“¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ EBO – HERBORDUS, cit. d., s. 80, 90-91.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 108.

¹⁵² Tmtéž, s. 78.

¹⁵³ Tamtéž, s. 110.

¹⁵⁴ Překlad Jiří Dynda; originál textu: *Herbordus*, cit. d., s. 26.

¹⁵⁵ Překlad Jiří Dynda, originál textu: *Saxonis Gesta Danorum*, cit. d., s. 39.

ZÁVĚR

Po studiu mnoha středověkých pramenů a archeologických materiálů jsem dospěla k několika problematickým okruhům, které je třeba zmínit. Z pramenů vyplývá jako největší problém časté užívání křesťanských termínů, u kterých kronikář i čtenáři díky křesťanskému předporozumění předpokládají stejný význam slov, jako znají, přičemž v jiném kulturním kontextu mohou mít, a pravděpodobně mají jiný obsah. Původní záměr odstranit z práce tyto pojmy se ukázal jako nereálný, protože religionistika dosud nevytvořila názvosloví, které by se dalo aplikovat na nejasné zvyky archaických kultur, aniž by tyto termíny neměly křesťanskou předpojatost. Je možné, že v některých případech došlo k ovlivnění terminologie překladem. Záměrně byly pro práci vybrány co nejpreciznější překlady středověkých písemných pramenů, ale v mých možnostech nebylo zabývat se těmito termíny v originálech textů.

Při zaměření na konkrétní výrazy, které jsou typicky křesťanské a velice často jsou uplatňovány i na archaické kultury, tak zjistíme, že v pramenech byla velice často slovanská stavba, ve které docházelo k projevování úcty bohům, nazývána *chrámem* nebo *svatyní*. Chrám v nás evokuje představu křesťanské honosné stavby, která je obrazem Božího království zde na zemi. V těchto budovách byly dle kronikářů umístěny *modly* či *idoly* bohů. Tyto termíny známe i ze starší literatury: „*Jejich modly jsou stříbro a zlato, dílo lidských rukou. Mají ústa, a nemluví, mají oči, a nevidí, mají uši, a neslyší, mají nosy, a necítí, rukama nemohou hmatat, nohama nemohou chodit, z hrdla nevydají hlásku. Jim jsou podobní ti, kdo je zhotovují, každý, kdo v ně doufá.*“ (Ž 115, 4-8) nebo: „*Viděli jsme jejich ohyzdné a hnusné modly, dřevo a kámen, stříbro a zlato, které mají.*“ (Dt 29, 16). Takže formulace kronikářů mají zvyky Slovanů znevážit a jasně čtenářům říkají, že modly a *modloslužebnictví* nejsou správné a je třeba toto chování potrestat. Modly Slované podle kronikářů nejčastěji *uctívají*, otázkou je, zda si pod tím představit projevy úcty, jaké známe z křesťanské kultury. Druhou možností je *klanění se modlám*, což je opět výraz nám známý: „*Nezobrazíš si Boha zpodoběním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Nebudeš se ničemu takovému klanět ani tomu sloužit.*“ (Ex 20, 4-5). Další takto obecně známý termín pro uctívače nevhodných představ, kterým jsou Slované označováni, je *pohan*: „*Dost dlouho už jste dělali to, v čem si libují pohané: žili jste v nevázanosti, vášních, v opilství, v hodech, pitkách a v hanebném modlářství.*“ (1P 4, 3). Také termín *kněz*

evokuje funkci křesťanského kněze, jak jsem zmiňovala již v první kapitole. Nejproblematictější, často opakujícím se termínem je *posvátné*. Jako *posvátné* jsou označovány například některé předměty patřící bohu. Otázkou je, zda tyto výjimečné předměty, které misionáři viděli, skutečně měly patřit bohu, nebo zda se např. jednalo o unikátní válečnou kořist či výjimečný výrobek, který byl uschován na nejreprezentativnějším místě hradiště. Ze současných poznatků také nelze určit, jakým způsobem Slované chápali hranici mezi posvátnem a profánním a jestli vůbec takovou hranici vnímali. Je nanejvýš pravděpodobné, že jejich hranice chápání těchto skutečností byly zcela jiné než v křesťanské společnosti, proto není užívání tohoto termínu na místě. Druhou možností, jak vyjádřit „posvátnost“ předmětu, je sdělit, kterému bohu je daný předmět *zasvěcen* (např. štít ve Wolgastu, duby v Oldenburgu), ale i toto je pojem známý z křesťanství.

V textu jsem se snažila se těchto termínů vyvarovat, avšak zvláště v kapitole 2.1 pojednávající o kultovních lokalitách zaznamenaných v pramenech se užívání těchto termínů nedalo vyhnout, protože cílem bylo seznámit s jednotlivými lokalitami tak, jak je popsali kronikáři.

Nelze posoudit, zda se dá mluvit o náboženství Slovanů, nebo jestli se jednalo o jednotlivé zvyky, které tito lidé považovali za automatickou součást života, o které není nutné přemýšlet. Můžeme pouze říci, že toto „náboženství“ je nám očima křesťanských misionářů podáváno v nejtemnějších barvách, je přirovnáváno k obřadům neznabohů a hříšných národů z Bible. Zároveň zde figuruje křesťanský předpoklad o stvoření světa Bohem a o skutečnosti, že se některé národy od tohoto pravého Boha odvrátily. Křesťané automaticky předpokládali uctívání Boha v každé kultuře a snažili se u neznámého národa nalézt zvyky, které znali z náboženství vlastního (např. označení oldenburského háje za útočiště v případě nebezpečí, což je stejná funkce jako právo azylu v kostelech), a místa, která by měla mít pro tyto národy stejnou funkci jako pro křesťany kostel.

Je otázkou, zda popisované zvyky, obřady a rituály Slované skutečně praktikovali, nebo zda si kronikáři upravili realitu. Skutečnost, že je zvykem mluvit spíše o slovanském náboženství než o zvycích či tradicích, podporuje především fakt, že prameny skutečně mluví o tom, že Slované měli jasné představy bohů. Jejich bohové měli ovšem pravděpodobně úplně jiné funkce než Bůh křesťanský, tak jako ve většině

starých společenstvích byli tito bohové mnohem více propojeni s přírodními živly a s nimi je také lidé nejvíce spojovali.

Při kritickém zamyšlení nad tím, co víme o „náboženském“ chování Slovanů je otázkou, nakolik mohou být prameny pravdivé. Christianizace probíhala velice často násilně, proto je překvapivé, že v kronikách jsou zachyceny i zvyky, které Slované před samotnými misionáři jistě nevykonávali. Na Wolinu jsou například popisovány slavnosti na počest bohů, při kterých lidé vynášeli modly bohů ven. Je otázkou, jak mohli toto autoři spisů vědět, když je pravděpodobné, že v okamžiku příchodu misionářů či křesťanské armády se takovéto obřady nejspíše nekonaly. Také informace o tom, že na některých místech byly prováděny oběti, někde i lidské oběti (Arkona, Retra) je možná nadnesená. Nevíme, jakým způsobem Slované tyto oběti vykonávali a jakou pro ně měly úlohu. O lidských obětech sice mluví písemné prameny, ale nepotvrzují nám je archeologické nálezy. Na žádné ze zkoumaných lokalit nedošlo k nálezům hromadných hrobů násilně usmrcených lidí. Jednotlivé případy vražd misionářů nemusí mít nic společného s religiozitou Slovanů a nemusí vypovídat o obecné tendenci vykonávat lidské oběti na počest boha.

Velice často je popsáno, že na některém místě uctívali jednoho konkrétního boha. Nevíme ovšem, zda to byl jeden z mnoha bohů, kterému konkrétní středověký autor – „prostředník“ informace – dal přednost, aby ho zmínil, nebo zda uctívali více bohů a ten jeden zmíněný měl významnější postavení, které mohl mít buď jako vládce bohů, nebo také mohlo docházet k upřednostňování určitého boha v různé roční doby, za různého počasí, nebo ze zcela jiného, nám neznámého důvodu. Kronikáři často o těchto konkrétních bozích píší, že podle Slovanů byl ten jeden „nejdůležitější, nejúspěšnější válečník, nejúspěšnější ve věštbách“ nebo jej označují za „pána světa“, což může být pouze křesťanská snaha o vytvoření hierarchie a nalezení postavy nejvyššího boha a Stvořitele. Stejně tak interpretace zakrytých očí sochy boha ve Štětíně, které mnich Ebo odůvodňuje jako snahu zakrýt bohu oči, aby neviděl lidské hříchy, je dalším křesťanským předpokladem, že Slované měli na hříšnost stejné měřítko jako křesťané. Také nevíme, jestli bůh do své sochy podle Slovanů sestupoval, bydlel v ní, nebo jaký jiný vztah k ní měl.

Zajímavý je také rozdíl mezi popisy křesťanských a arabských autorů. Ibn Fadlān taktéž popisuje uctívání jednoho hlavního boha, který má větší váhu než ostatní,

ale zároveň polyteismus Slovanů zlehčuje a zesměšňuje, když upozorňuje na jejich nevědomost, že přinášené obětiny jedí psi. Se zesměšňováním předkřesťanského náboženství se v evropských textech nesetkáváme, protože misionáři tyto národy považovali za odpadlíky od své vlastní víry. Oproti tomu al-Mas'ūdī popisuje okázalé slovanské stavby tak honosné, jako žádný jiný autor. Proto je nutné si položit otázku, zda tento výklad není pouze jeho fantazie.

Při zaměření na sekundární literaturu bylo zajímavé zjištění, že s křesťanskou terminologií dále pracují i archeologové a další odborníci, kteří se zabývají tematikou slovanského náboženství nebo náboženstvím jiných archaických kultur. Například článek religionisty Jiřího Starého o významu stromů v archaických kulturách pojednává o tom, že prostřednictvím stromu dochází k setkávání s posvátnem, ale ani nenastíhuje problematiku vnímání posvátna v archaických kulturách.

K problematice náboženství archaických Slovanů již vyšlo několik českých publikací. Jedná se o *Bájesloví slovanské* (1907) Jana Máchala, *Svět slovanských bohů a démonů* (1990) Zdeňka Váni, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů* (2000) manželů Profantových, *Bohové dávných Slovanů* (2002) od dvojice autorů Martin Pitro a Petr Vokáč a *Perun: bůh hromovládce* (2009) Michala Téry. Pozitivní je rostoucí zájem o tuto tematiku. V těchto knihách se objevují i pasáže věnované právě místům, na kterých docházelo k uctívání předkřesťanských bohů, ale mnohdy není dostatečně zřejmě odděleno, které informace autor vyčetl z pramenů a které jsou již pouhou jeho dedukcí. V knihách věnovaných především slovanským bohům jsou kultovní lokality zmiňovány okrajově jako skutečnost, že právě tam byl ten který bůh uctíván. V encyklopedii Profantových jsou rozepsány jak lokality z pramenů, tak archeologické nálezy, v díle *Bohové dávných Slovanů*, *Svět slovanských bohů a démonů* a v *Perunovi: bohu hromovládci* je místům kultu věnována celá pasáž. Problém nastává ve skutečnosti, že ačkoliv se jedná o téma religionistické, autoři zmíněných prací jsou historici a archeologové, kteří vychází především ze středověkých zpráv a archeologických nálezů, a informace z křesťanských pramenů obvykle považují za fakta, ke kterým nepřistupují příliš kriticky.

Často také odborníci poté, když přijdou na jednu zajímavou teorii, přestávají hledat další možnosti. Například předpoklad, že tříhlavý bůh má symbolizovat vládu nad třemi sférami světa nebo čtyřhlavý zdůvodněný sledování světových stran, nemusí

být jediná možnost výkladu. Vláda nad třemi světy by stejně jako Eliadeho teorie o *axis mundi* (osa světa) vedla k předpokladu, že Slované kromě pozemského světa věřili také v existenci světa nebeského a světa podzemního. Tato teorie je nejzřetelnější při interpretaci tzv. Zbručského idolu, na které jsou tři jednotlivé pásy kreseb, které jsou považovány právě za zobrazení světa nebeského, pozemského a podzemního. I tendence hledat nejvyššího slovanského boha a umístit jej na nebesa pochází z křesťanství. Důležití jsou potom bohové slunce, nebo hromu, přitom pro Slovany mohl být podstatnější bůh více spojený s pozemskými živly.

Také archeologové velice často užívají předpojaté termíny, nejspíše aniž by to bylo jejich záměrem. Vyhýbají se například termínu modla, ale slova kněz, idol, oltář, posvátné, sakrální používají zcela běžně. Výjimečně si někteří odborníci dávají pozor a mluví např. o jámě po dřevěném předmětu nebo po kůlu (Klanica, Turčan), opačnou výjimkou je například Vladimír Podborský, který sochy předkřesťanských bohů zcela nevhodně označuje za modly a zajímavý nález hliněných sošek interpretuje jako projev kreativní magie.

Na základě zmíněných archeologických nálezů dospíváme k závěru, že u Slovanů nelze mluvit o univerzální podobě kultovních lokalit. Nepotvrdilo se, že by každé takovéto místo bylo na vyvýšeném místě, ani že by u každého nálezu bylo rituální ohniště. Také nálezy kostí (zvířecích i lidských) jsou na těchto místech spíše ojedinělé. Orientace kultovních objektů do světových stran byla natolik nejednotná, že v práci nebyla ani zmiňována. Zajímavá je skutečnost, že žádný z nalezených předmětů, které jsou považovány za slovanská zobrazení bohů, zdaleka nedosahuje kronikáři popisovaných krás. Nálezy nejsou ani honosně zdobené, ani detailně vyřezávané.

Problematická je tendence českých archeologů označovat neobvyklé nálezy za kultovní či rituální, ať už se jedná o nálezy ojedinělých jam či o neobvykle zdobené předměty. Interpretační pole těchto nálezů by nejspíše mohlo být mnohem širší. K těmto nepodloženým definicím nálezů možná vede skutečnost, že na našem území není existence žádného z těchto míst podložena informací z pramenů.

Ze zpráv z písemných pramenů vyplývá, že Slované měli poměrně konkrétní představy svých bohů, ale nejsme schopni posoudit, jakým způsobem k nim přistupovali ani jak vnímali onen vyhraněný prostor, na kterém docházelo k uctívání těchto bohů. Nelze předpokládat, že měl tento prostor pro archaické Slovany stejný význam jako

kostel pro křesťany. Mnoho faktorů nahrává teorii o tom, že Slované měli náboženství, ale když se vrátíme k definicím, které byly uvedeny v začátku práce, zjistíme, že popisy křesťanských misionářů považují odborníci za fakta, těmito fakty se řídí archeologové i historici, a odpovídají křesťanské definici náboženství. Dostáváme se tedy do začarovaného kruhu křesťanského vnímání světa.

Cílem mé práce bylo shrnutí dosavadních informací o místech a projevech slovanského archaického náboženství. Snažila jsem se i o shrnutí základních archeologických poznatků vztahujících se k této problematice. Pokusila jsem se porovnat zachycení slovanského kultu v písemných pramenech s archeologickou interpretací kultovních nálezů. Jako zajímavost jsem uvedla i názvy některých míst, které by mohly být slovanského původu, neboť by mohly být odvozeny od jmen slovanských bohů. Prostudovala jsem řadu písemných pramenů i odborné literatury. Vybrala jsem k tomu především nejstarší literaturu vznikající na slovanském území nebo prameny, které o těchto místech vypovídají. Některé prameny pro mne byly velice přínosné (Helmold z Bosau, Ebo, Herbordus, Saxo Gramatikus), v jiných jsem našla pouze stručné zmínky (Kosmas, Kristiánova legenda).

Rozhodně jsem v práci nezachytila všechna místa, která jsou označována jako kultovní. Snažila jsem se o upozornění na ty nejvýznamnější a nejvíce upřednostňované a interpretované odborníky. Je dáno tradicí, že na některých místech obyvatelé přisuzují lokalitám kultovní ráz, ale obsáhnout a doložit všechny takovéto lokality není možné. Navíc na těchto místech často dochází k nahrazení starého „pohanského“ kultu kultem křesťanským.

Domnívám se, že ve středověku měla všechna větší osídlení posvátná místa. Otázkou je, jestli je to právě to, co popisují archeologové. Nejčastějšími archeologickými nálezy jsou „jámy po idolech“, ale vlastních soch bohů se našlo velice málo. Domnívám se, že ne každá „jáma“, kterou archeologové považují za rituální, má pro takovou interpretaci opodstatnění, mohla mít zcela prozaičtější původ. Nálezy samotných idolů, u nichž si nejsme jisti s jejich původním umístěním, jsem se v práci nezabývala. Jedná se o dřevěná torza velikosti několika centimetrů až nadlidských rozměrů. Velice přehledně je shrnuje například Vladimír Podborský ve své monografii *Náboženství pravěkých Evropanů*.¹⁵⁶

---

¹⁵⁶ O slovanských idolech pojednává na stranách 516-527.

Další skutečností je, že velké množství lokalit zachycených v pramenech se nepodařilo reálně lokalizovat. Povedlo se to pouze u Arkony, kde se kultovní okrsek bohužel nedochoval a ve Wolinu, kde došlo k nálezům pozůstatků svatyně, která byla nejspíše důkladně zničena. Prameny obvykle popisují místa tak, že je nelze přesně určit. Dozvídáme se z nich o uctívaných božstvech, průběhu ritu, o podobě svatyně, ale často není jednoznačně udáno místo ani časové upřesnění. Autoři těchto pramenů jsou dvojího typu. Ti, kteří popisují slovanský kult jako něco dávného a zaniklého, informace nejspíše čerpali z tradiční ústní lidové slovesnosti, nebo se může jednat o použití obvyklého topoi, tudíž mohou být zkreslené. Druhou malou skupinou autorů jsou ti, kteří se přímo účastnili likvidace „pohanského“ kultu, nebo měli zprávy o tom od očitého svědka (Helmold z Bosau, Saxo Grammatikus). Ale i oni zachycovali události z pohledu křesťanství. Přesto se domnívám, že jejich popisy slovanských svatyní jsou věrohodnější. Ohledně kultovních zvyklostí musíme být obezřetnější, protože mohlo docházet k častějšímu nepochopení a dezinterpretaci ze strany pozorovatelů i autorů textu, kteří již dostávali zprostředkované informace.

Za největší problém ve zkoumané problematice považuji to, že archeologové a religionisté, kteří se tímto obdobím zabývají, málo spolupracují. Neboť užší spolupráce by určitě přinesla další zajímavé poznatky a korigovala by archeologické interpretace. Jistě by se dalo v práci pokračovat a zahrnout do ní více lokalit na území České republiky, ale i okolních států nebo se zaměřit na nálezy kultovních sošek, malých idolů a dalších zpodobnění božstev.

POUŽITÁ LITERATURA

I. Prameny

ADAM BRÉMSKÝ. *Činy biskupů hamburského kostela*. Přel. Libuše Hrabová. Praha, 2009. ISBN 978-80-257-0167-6.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona: ekumenický překlad, 2. vydání, Praha, 1984. [ISBN neuvedeno].

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS. *De administrando imperio*. Budapest, 1949. [ISBN neuvedeno].

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum [Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II.], Berolini, 1923. [ISBN neuvedeno].

DĚTMAR Z MERSEBURKU. *Kronika*. Přel. Bořek Neškudla, Jakub Žytek. Praha, 2008. ISBN 978-80-257-0088-4.

Ebbo monachus Sancti Michaelis. In *Fontes historiae religionis slavicae*. MEYER, Karl Heinrich (ed.). Berolini, 1931, s. 32-40 [ISBN neuvedeno].

EBO – HERBORDUS. *Life of Otto. Apostle of Pomerania 1060-1139*. ROBINSON, Charles Henry (ed.). London, 1920. [ISBN neuvedeno].

Helmold presbyter Bozoviensis. In *Fontes historiae religionis slavicae*. MEYER, Karl Heinrich (ed.). Berolini, 1931, s. 42-47 [ISBN neuvedeno].

HELMOLD Z BOSAU. *Kronika Slovanů*. Přel. Jan Zdichynec. Praha, 2012. ISBN 978-80-257-0786-9.

Herbordus. In *Fontes historiae religionis slavicae*. MEYER, Karl Heinrich (ed.). Berolini, 1931, s. 24-31 [ISBN neuvedeno].

KOSMAS. *Kronika Čechů*. Přel. Karel Hrdina, Marie Bláhová. Praha, 2011. 8. vydání. ISBN 978-80-257-0465-3.

Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily. Přel. Jaroslav Ludvíkovský. Praha, 2012, 2. vydání. ISBN 978-80-7429-291-0.

Knytlingasaga. In *Fontes historiae religionis slavicae*. MEYER, Karl Heinrich (ed.). Berolini, 1931, s. 83-86 [ISBN neuvedeno].

LEWICKI, Tadeusz (ed). *Źródła Arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*. Wrocław, 1956-1985. [ISBN neuvedeno].

- AL-MAS'ÚDÍ, Abu l-Hasan 'Alí ibn al-Husain. *Rýžoviště zlata a doly drahokamů*. Přel. Ivan Hrbek. Praha, 1983. [ISBN neuvedeno].
- MAÇOUDI. *Les prairies d'or*. Přel. C. Barbier de Meynard. Tome IV. Paris, 1865. [ISBN neuvedeno].
- PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9.-12.storočie)*. Bratislava, 1999. ISBN 80-224-0593-0.
- Povest' vremennych let*. Sankt-Peterburg, 1996. 2. vydání. ISBN 5-02-028305-3.
- PROKOPIOS Z KAISAREIE. *Válka s Góty*. Praha, 1985. [ISBN neuvedeno].
- Saxonis Gesta Danorum*. OLRİK, Jørgen – READER, Hans (eds.). Hauniæ, 1931-1957. [ISBN neuvedeno].
- Thietmarus Merseburgensis episcopus*. In *Fontes historiciæ religionis slavicae*. MEYER, Karl Heinrich (ed.). Berolini, 1931, s. 8-11. [ISBN neuvedeno].
- Život svatého Konstantina, řečeného Cyrila*. In *Prameny dějin českých*. Praha, 1873. [ISBN neuvedeno].

II. Sekundární literatura

- BORKOVSKÝ, Ivan. Kostel Panny Marie na Pražském hradě. In *Památky archeologické* 1/44. Praha, 1953. 129-192. ISSN 0031-0506.
- DOSTÁL, Bořivoj. *Břeclav – Pohansko IV.: velkomoravský velmožský dvorec*. Brno, 1975. [ISBN neuvedeno].
- DOSTÁL, Bořivoj. Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi? (k interpretaci kúlového objektu č.39). In *Vlastivědný věstník moravský* XX/1. 1968, s. 3-25. ISSN 0323-2581.
- DOSTÁL, Bořivoj. K pohanství moravských Slovanů. In DOROVSKÝ, Ivan – PRAŽÁK, Richard *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 39*, 1992, s. 7-17, ISBN 80-210-0437-1.
- DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha, 2002. ISBN 80-7298-056-4.
- ELIADE, Mircea. *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha, 1997. ISBN 80-7203-153-8.

- FILIPOWIAK, Władysław. Słowiańskie miejsca kultowe Pomorza Zachodniego w świetle badań archeologiczno-toponomastycznych. In *Przegląd Zachodniopomorski* 11/5, s. 5-15. ISSN 0552-4245.
- FILIPOWIAK, Władysław. Słowiańskie miejsca kultowe z Trzebiatowa, pow. Gryfice. In *Materiały Zachodniopomorskie III*, s. 75-97. ISSN 0076-5236.
- FILIPOWIAK, Władysław. *Swiatowit z Wolina*. Brno, 1978. [ISBN neuvedeno]
- FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Drahomíra. Projevy magie v pohřebním ritu slovanských plochých kostrových pohřebišť na Moravě a v Čechách. In KAZDOVÁ, Eliška – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ŠABATOVÁ, Klára (eds.) *K poctě Vladimíru Podborskému*, 2004, s. 507-515. ISBN 80-210-3381-9.
- GŁOSIK, Jerzy. *W okręgu Swiatowita*. Warszawa, 1979. [ISBN neuvedeno].
- GOLEMA, Martin. *Stredoveká literatúra a indoeurópske mytologické dedičstvo: prítomnosť trojfunkčnej indoeurópskej ideológie v literatúre, mytológii a folklóre stredovekých Slovanov*. Banská Bystrica, 2006. ISBN 80-8083-311-7.
- HANULIAK, Milan. K zmenám náboženských predstáv v 9. -12. storočí. In *Archaeologia Historica* 15, s. 323-333. ISSN 0231-5823.
- HELLER, Jan – MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky*. 2. vyd. Praha, 2004. ISBN 80-7017-721-7.
- HERRMANN, Joachim (ed.). *Die Slawen in Deutschland*. Berlin, 1974. [ISBN neuvedeno].
- HERRMANN, Joachim. Feldberg, Retra und das Problem der wiltzischen Höhenburgen. In *Slavia Antiqua* 16, 1970, s. 33-69. ISSN 0080-9993.
- HERRMANN, Joachim. Arkona auf Rügen. Tempelburg und politisches Zentrum der Rünen von 9. bis 12. Jh. Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen 1969-1971, *Zeitschrift für Archäologie* 8, 1974, s. 177-209. ISSN 0044-233X
- IVANIČ, Peter. *Západní Slovania v ranom stredoveku*. Nitra, 2011. ISBN 978-80-8094-992-1.
- KLANICA, Zdeněk. Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav (eds.). *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha, 1985, s. 107-139. [ISBN neuvedeno].

- KLANICA, Zdeněk. Křesťanství a pohanství staré Moravy. In MARSINA, Richard–RUTTKAY, Alexander (eds.) *Svätopluk 894-1994*, Nitra, 1997, s. 93-137. ISBN 80-88709-34-2.
- KONEČNÝ, Lubomír. Poznámka ke kultovněrituálnímu významu dvorce na Pohansku. In DOSTÁL, Bořivoj – VIGNATIOVÁ, Jana. *Slované 6.-10. století (Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978)*, Brno, 1980, s. 131-141. [ISBN neuvedeno].
- KOTLARCZYK, Janusz. W poszukiwaniu genezy wielotwarzowych wyobrażeń Światowita, Świętowita, Rujewita i innych. In KWAPIŃSKI, Marian – PANER, Henryk (eds). *Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich*. Gdańsk, 1993, s. 56-64. ISBN 83-85824-00-6.
- KOWALENKO, Władysław (ed.). *Słownik starożytności słowiańskich*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961-1975. [ISBN neuvedeno].
- KRUMPHANZLOVÁ, Zdenka. Kultovní místo na pohřebišti v Lahovicích. In KUBKOVÁ, Jana (et al.). *Život v archeologii středověku*, Praha, 1997, s. 394-401. ISBN 80-902465-0-8.
- KUZ'MIN, Apollon Grigor'jevič. *Načal'nyje etapy drevnerusskogo letopisanija*. Moskva, 1977. [ISBN neuvedeno].
- NIEDERLE, Lubor. *Život starých Slovanů: základy kulturních starožitností slovanských II*. Praha, 1916. [ISBN neuvedeno].
- PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno, 2006. ISBN 80-210-4178-1.
- PROFANTOVÁ, Nad'a. Nové poznatky o archeologicky zjistitelných projevech pohanství v českých zemích... In *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít (sb.)*. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha, 2011, s.21-39. ISBN 978-80-7422-081-4.
- PROFANTOVÁ, Nad'a – PROFANT, Martin. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha, 2004. ISBN 80-7277-219-8.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*. Praha, 1945-1960. [ISBN neuvedeno].
- RICHTER, Václav. Předkřesťanské svatyně na Moravě. In BÁRTA, Oldřich a kol. (eds) *Almanach Velká Morava*, Brno, 1965, s. 120-121. [ISBN neuvedeno].

- RICHTER, Václav. *Raněstředověká Olomouc: Stavební dějiny vzniku města*. Praha, 1959. [ISBN neuvedeno]
- SCHULDT, Ewald. *Der altslawische Tempel von Groß Raden*. Schwerin, 1976. [ISBN neuvedeno].
- SCHULDT, Ewald. *Groß Raden. Ein slawischer Tempelort des 9./10. Jahrhunderts in Mecklenburg*. Berlin, 1985. [ISBN neuvedeno].
- SKRUŽNÝ, Ludvík. Zdroje vody – místa pohanských a křesťanských kultů – zdroje pitné a užitkové vody, jejich úprava, rozvod a možné zdroje ikonografického materiálu. In *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 631-644. ISSN 0231-5823
- STARÝ, Jiří. Stromy a lidé. In *Souvislosti: revue pro literaturu a kulturu*. Roč. 16, č. 4. 2005, s. 168-182. ISSN 0862-6928.
- ŠOLLE, Miloš. *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Praha, 1966. [ISBN neuvedeno].
- TÉRA, Michal. *Perun – bůh hromovládce. Sonda do slovanského archaického náboženství*. Červený Kostelec, 2009. ISBN 978-80-86818-82-5.
- TIMOŠČUK, Boris Anisimovič – RUSANOVA, Irina Petrovna. Vo vremena zbručskogo idola. In *Voprosy istorii* č.8, 1990, s. 153-157. ISSN 0042-8779.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů (7. - 10. století)*. Praha, 2003. ISBN 80-7106-646-X.
- TURČAN, Vladimír. Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia. In *Studia Mythologica Slavica IV*. 2001. s. 97-116. ISSN 1581-128X.
- TURČAN, Vladimír. Slovanský predkřesťanský kultový objekt v Mostě pri Bratislave. In MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (ed.) *Konference Pohansko 1999*. ÚAM FF MU Brno. 2001, s. 151-158. ISBN 80-210-2547-6.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha, 1990. ISBN 80-7038-187-6.
- VÍTEK, Tomáš – STARÝ, Jiří – ANTALÍK, Dalibor (eds.). *Věštění a prorokování v archaických kulturách. Svět archaických kultur I*. Praha, 2006. ISBN 80-87054-04-0.
- WALDHAUSER, Jiří – NOVÁK, Lubomír – SLABINA, Miloslav. Archeologie hory Říp. In *Archeologie ve středních Čechách 12*, Praha, 2008, s. 309-318, ISSN 1214-3553.

SEZNAM PŘÍLOH

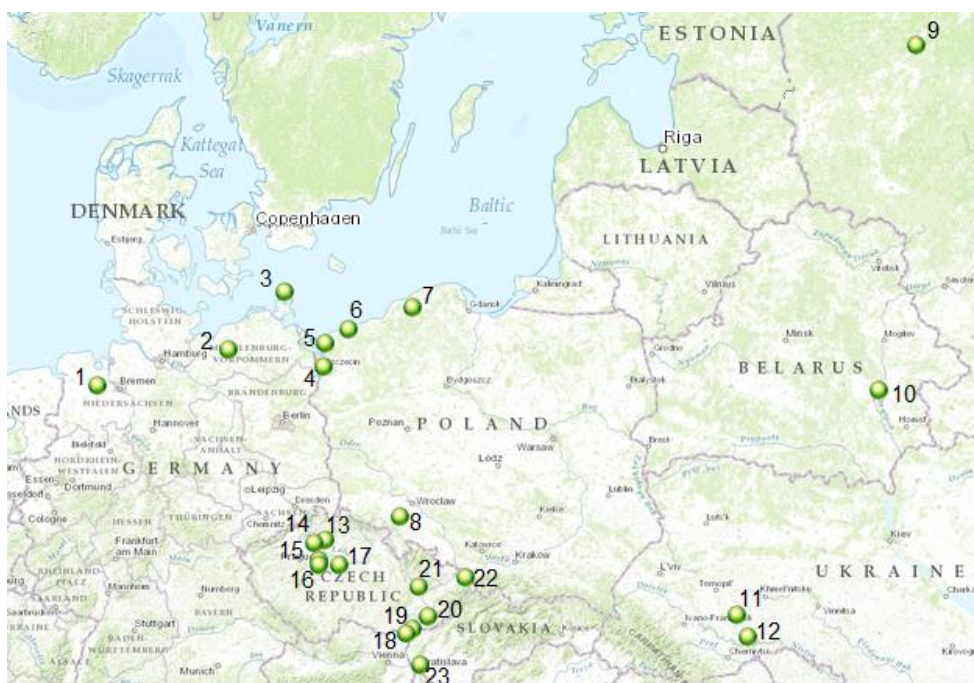
1. Mapa zachycující lokality popsané v pramenech.
2. Mapa s archeologickými lokalitami interpretovanými jako kultovní.
3. Úbytek poloostrova Rujana mezi lety 1920 a 1969 a zakreslení arkonské svatyně.
4. Groß Raden – možná rekonstrukce hradiště se svatyní v 9. a 10. století.
5. Možná rekonstrukce svatyně v Groß Radenu.
6. Prkna z Groß Radenu opracovaná do tvaru „lidských hlav“.
7. Zbručský idol.
8. Rekonstrukce kultovního místa u osady Chodosoviči na břehu jezera Svjatoje.
9. Archeologický nález na Pohansku a novodobá rekonstrukce zdejšího kultovního místa.
10. Nález a možná rekonstrukce na lokalitě Sady u Uherského Hradiště.
11. Most pri Bratislave – archeologický nákres nálezu a možná rekonstrukce svatyně.
12. Dnešní podoba Libušina jezírka na Staré Kouřimi
13. Nálezy kamenů opracovaných do antropomorfního tvaru z hory Šlěža.
14. Hliněné figurky pocházející z kultovní jámy v Mikulčicích.
15. Tvorba novopohanů – Mokošín.

PŘÍLOHY

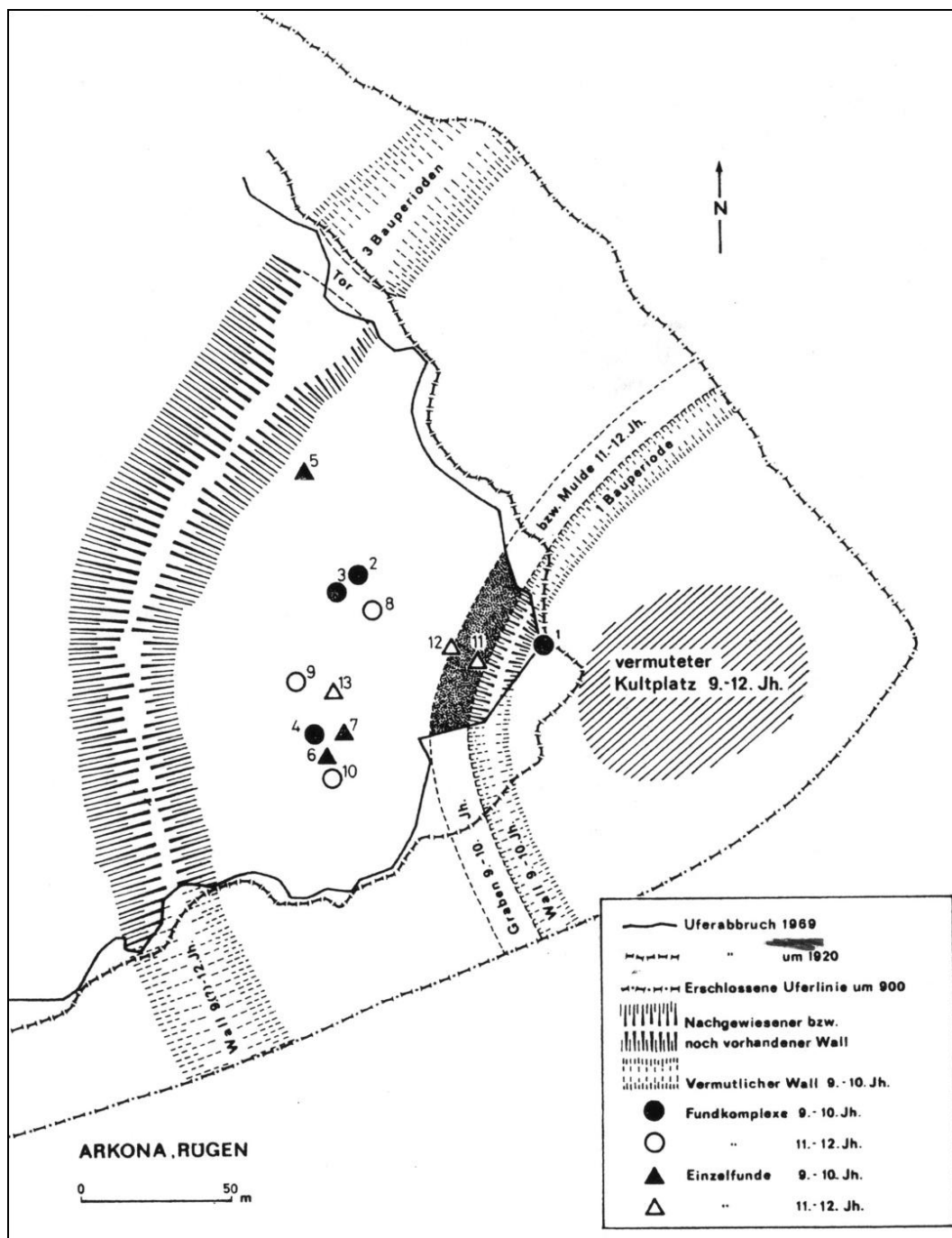
1. Mapa zachycující lokality popsané v pramenech.

1 Arkona, 2 Korenica, 3 Wolgast, 4 Gützkow, 5 Retra (orientačně), 6 svatyně Chyžanů (orientačně), 7 Oldenburg, 8 Zutibure, 9 Wolin, 10 Štětín, 11 Šlěza, 12 Kyjev, 13 Novgorod.

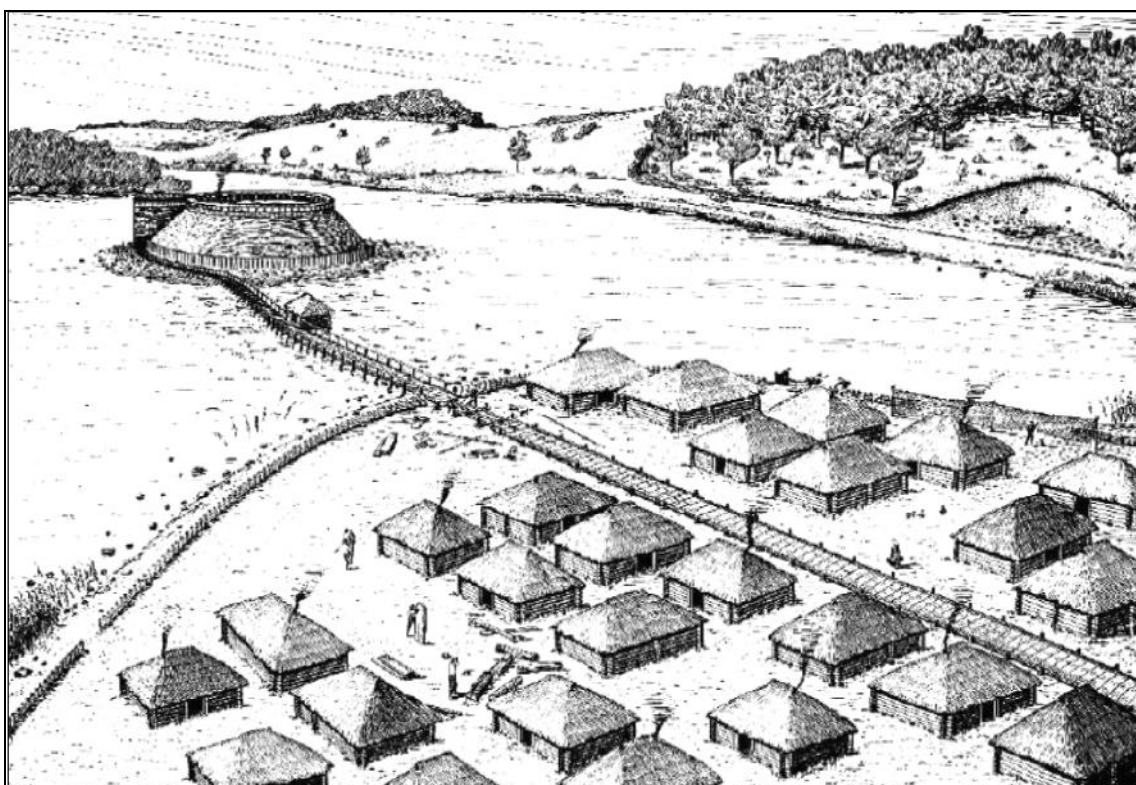
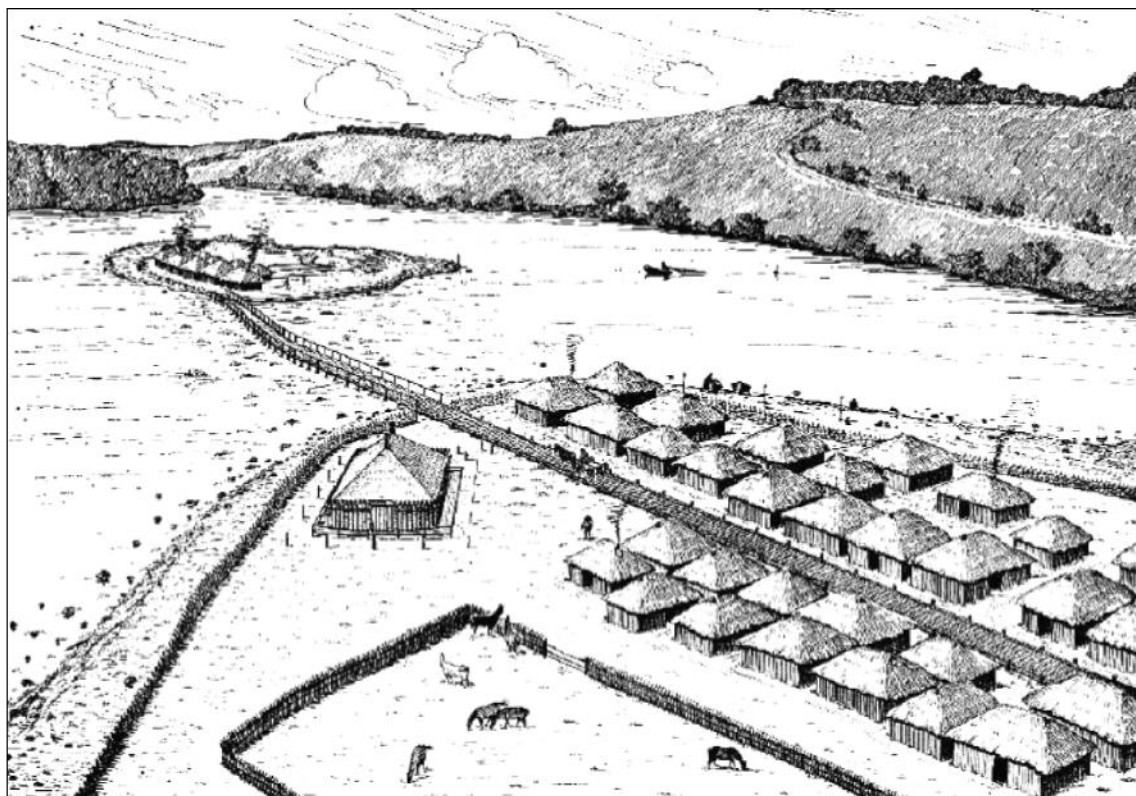
2. Mapa s archeologickými lokalitami interpretovanými jako kultovní.

1 Oldenburg, 2 Groß Raden, 3 Arkona, 4 Štětín, 5 Wolin, 6 Trzebiatów, 7 Rowokół, 8 Šlěza, 9 Peryň, 10 Chodosoviči, 11 Bogit u Zbruce, 12 Ivankovcy, 13 Hradsko u Mšena, 14 Říp, 15 Pražský hrad, 16 Lahovice, 17 Stará Kouřim, 18 Pohansko, 19 Mikulčice, 20 Sady, 21 Olomouc, 22 Chotěbuz-Podobora, 23 Most pri Bratislave.

3. Úbytek poloostrova Rujana mezi lety 1920 a 1969 a zakreslení arkonské svatyně.¹⁵⁷

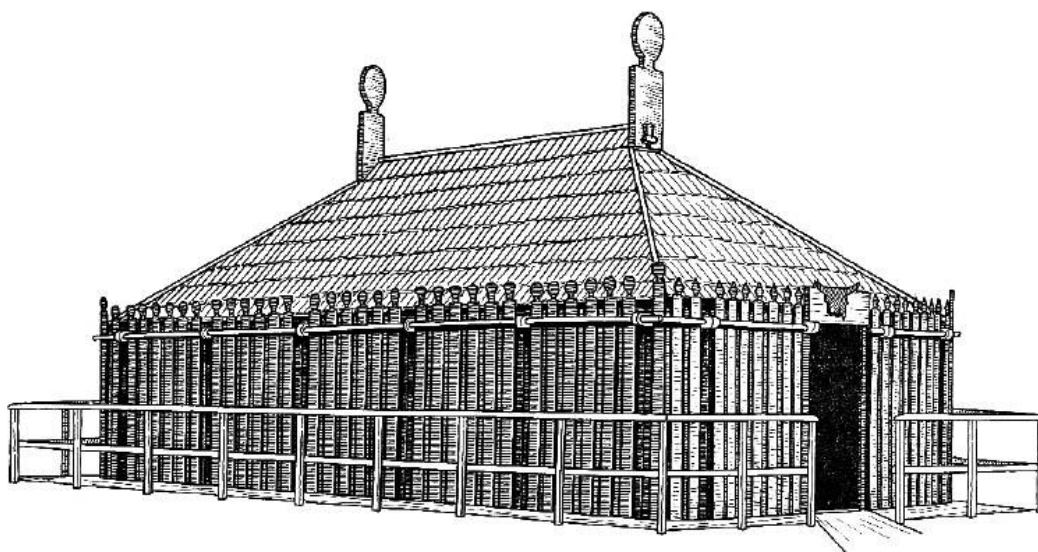
¹⁵⁷ HERRMANN, Joachim. Arkona auf Rügen, cit. d., s. 197.

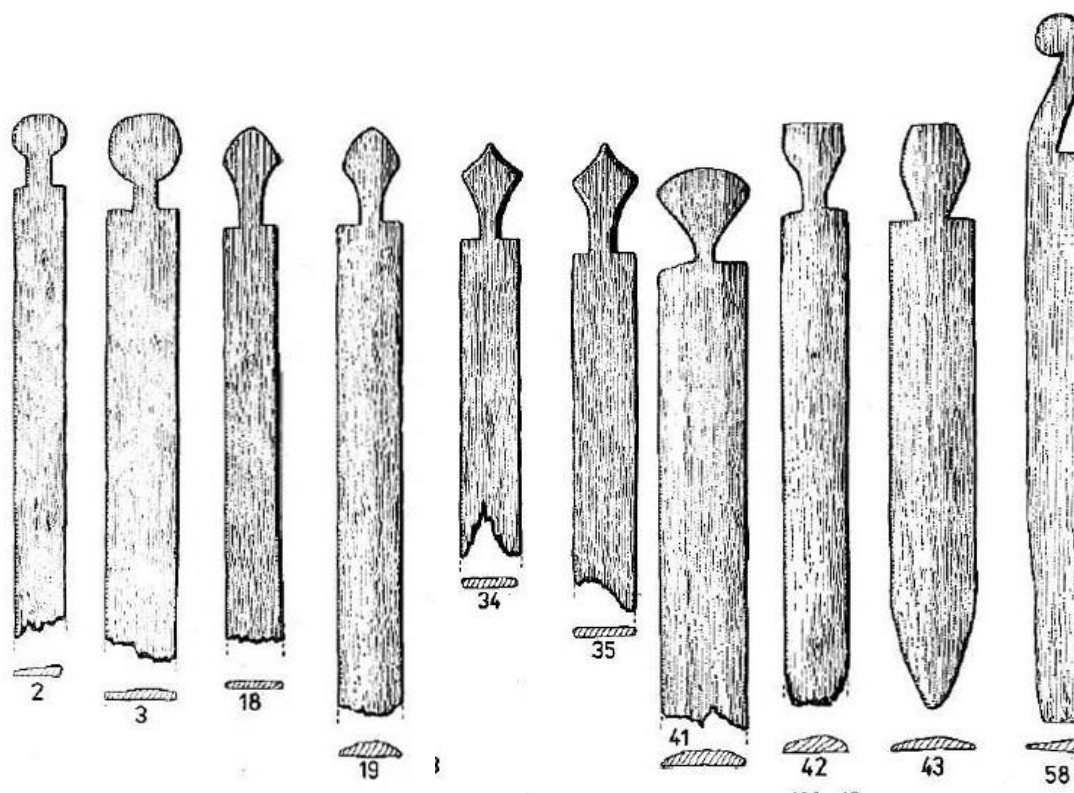
4. Groß Raden – možná rekonstrukce hradiště se svatyní v 9. -10. století.¹⁵⁸

¹⁵⁸ SCHULDT, *Der altslawische Tempel von Groß Raden*, cit. d., s. 209 a 212.

5. Možná rekonstrukce svatyně v Groß Radenu.¹⁵⁹

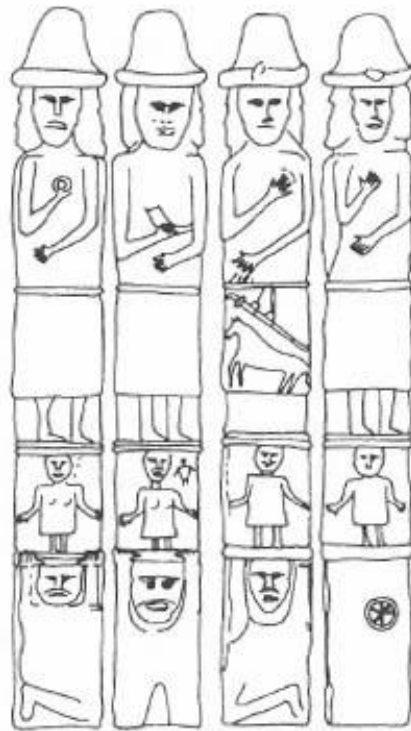

6. Prkna z Groß Radenu opracovaná do tvaru „lidských hlav“.¹⁶⁰

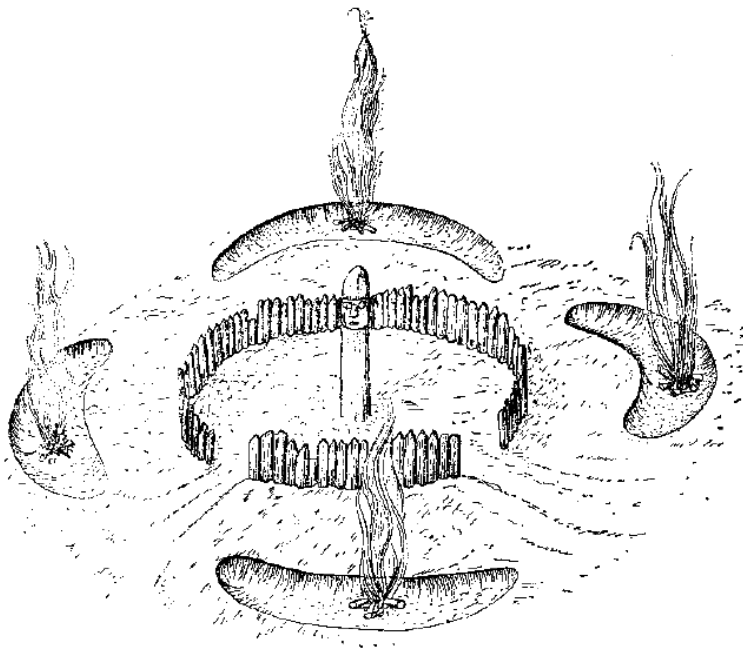
¹⁵⁹ SCHULDT, *Der altslawische Tempel von Groß Raden*, cit. d., s. 47.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 38-40.

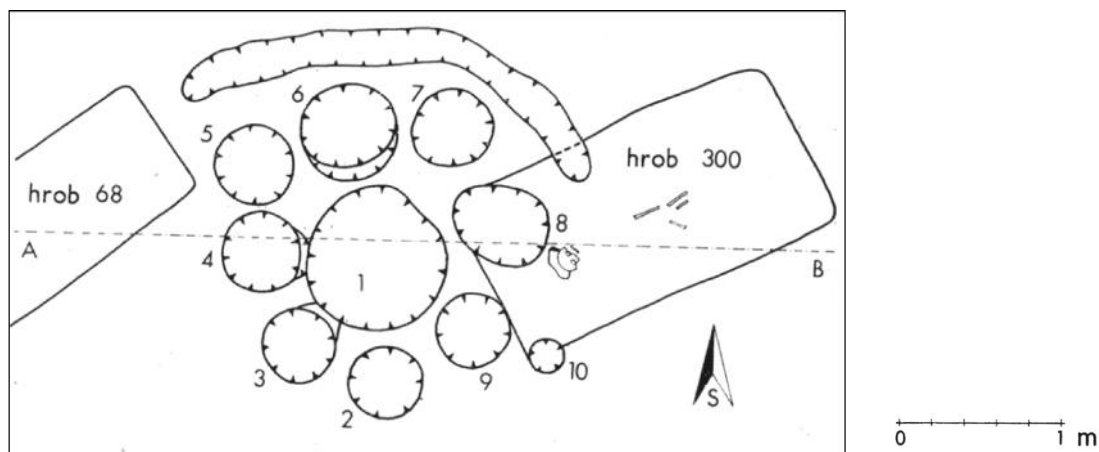
7. Zbručský idol.¹⁶¹

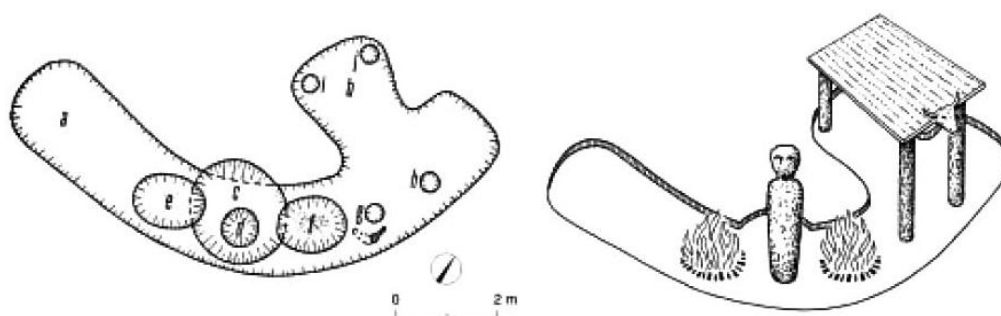
8. Rekonstrukce kultovního místa u osady Chodosoviči na břehu jezera Svjatoje.¹⁶²

¹⁶¹ Urbańczyk, Stanisław. *Dawni Słowianie: Wiara i kult*. Wrocław, 1991, s. 70; KOTLARCZYK, *W poszukiwaniu genezy wielotwarzowych wyobrażeń Światowita, Świętowita, Rujewita i innych*, cit. d., s. 57.

¹⁶² VÁŇA, cit. d., s. 161.

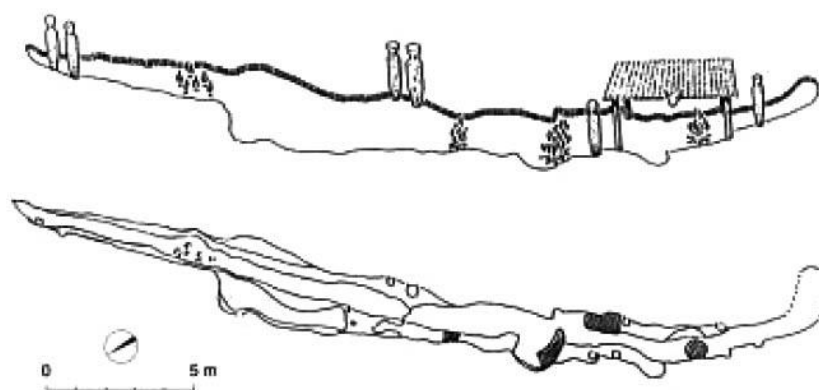
9. Archeologický nález na Pohansku¹⁶³ a novodobá rekonstrukce zdejšího kultovního místa.

10. Nález a možná rekonstrukce na lokalitě Sady u Uherského Hradiště.¹⁶⁴

¹⁶³ DOSTÁL, *Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi? (k interpretaci křlového objektu č.39)*, cit. d., s. 5.

¹⁶⁴ TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 103.

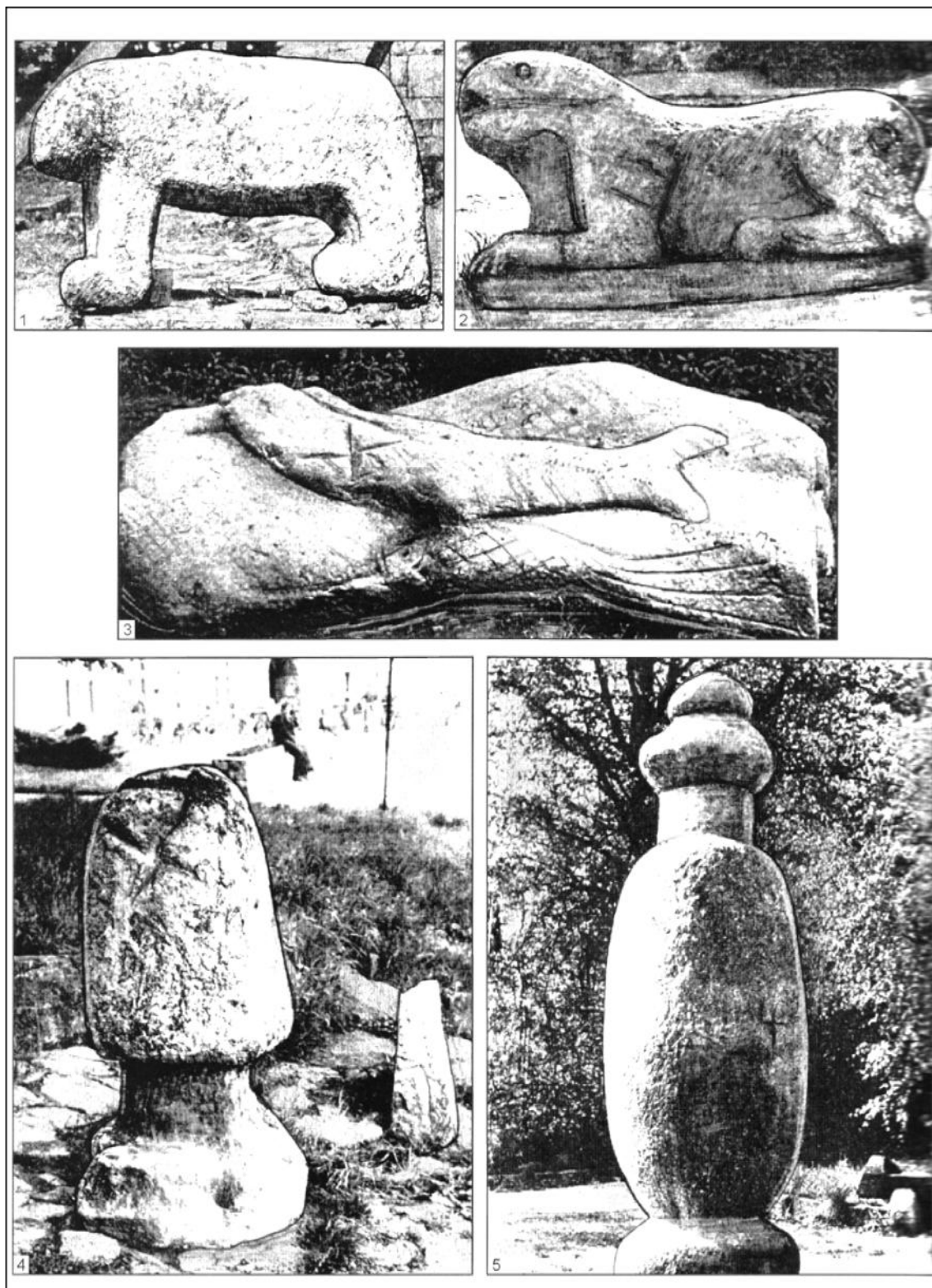
11. Most pri Bratislave – archeologický nákres nálezu a možná rekonstrukce svatyně.¹⁶⁵

12. Dnešní podoba Libušina jezírka na Staré Kouřimi.

¹⁶⁵ TURČAN, *Old-Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia*, cit. d., s. 101.

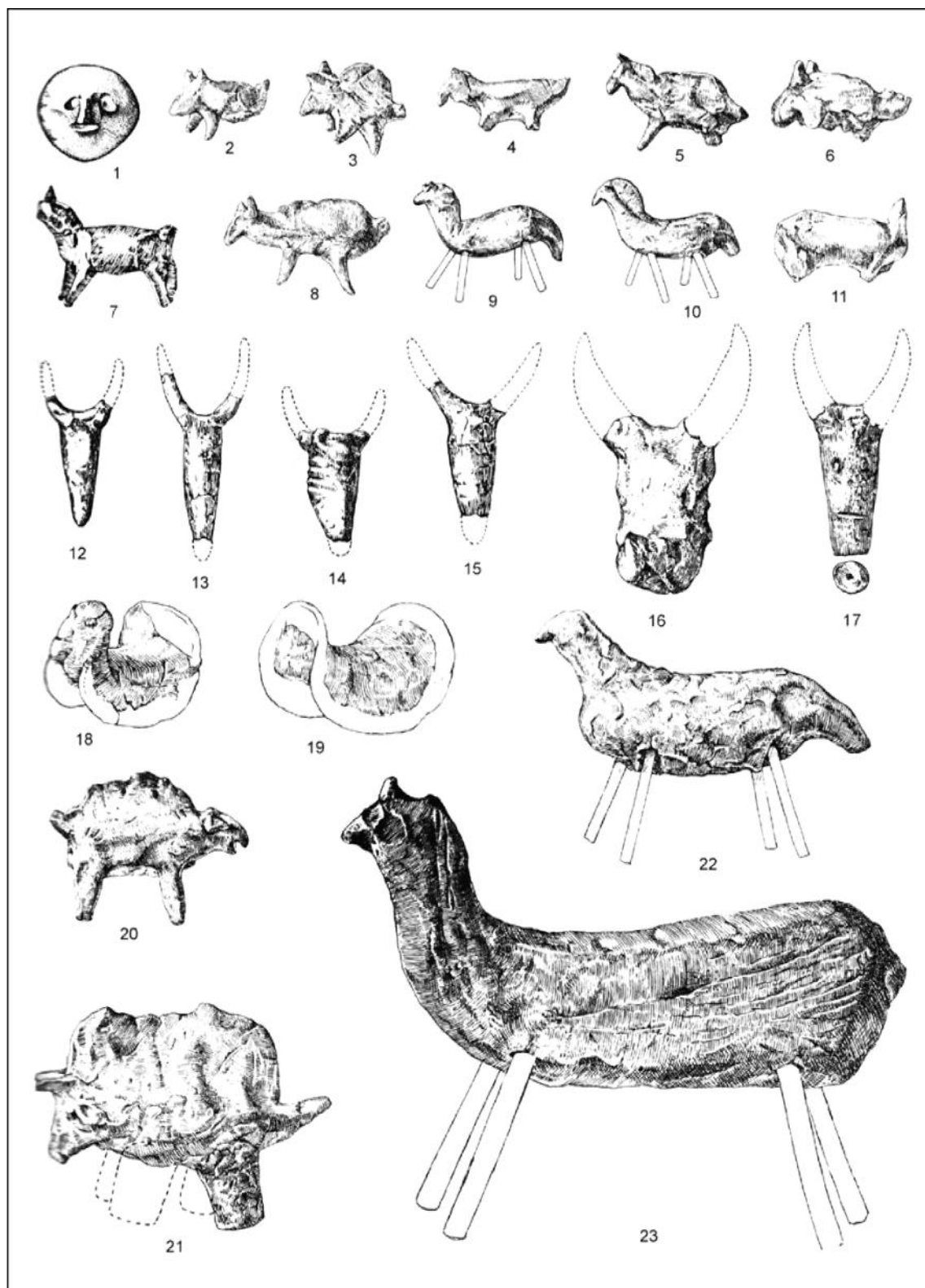

13. Nálezy kamenů opracovaných do antropomorfního tvaru z hory Šlęża.

1. „medvěd“, 2. „lev“, 3 „lidská postava s rybou a značkou X“, 4. „hřib“, 5. „mnich“.¹⁶⁶

¹⁶⁶ PODBORSKÝ, cit. d., s. 524.

14. Hliněné figurky pocházející z kultovní jámy v Mikulčicích.¹⁶⁷

¹⁶⁷ PODBORSKÝ, cit. d., s. 515.

15. Tvorba novopohanů – Mokošín.